



Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ISSN: 2757-5551



Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

TÜRKDED-3
Aralık-2021

R İ Z E

RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
RECEP TAYYIP ERDOGAN UNIVERSITY FACULTY OF ARTS AND SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ

JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND
LITERATURE

TÜRKDED-3
ARALIK-DECEMBER-2021

Uluslararası hakemli bir dergi / *International Refereed Journal*

Yılda iki defa yayımlanan (Haziran-Aralık), uluslararası hakemli bir dergidir.
International refereed and widespread periodical journal published two times in one year (June-December)

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ
VE EDEBİYATI DERGİSİ / RECEP TAYYIP ERDOĞAN UNIVERSITY FACULTY OF
ARTS AND SCIENCES JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE /
TÜRKDED SAYI / NUMBER 3– ARALIK–DECEMBER 2021**

YAYIMLAYAN / PUBLISHED:

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ
VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ / RECEP TAYYIP ERDOĞAN UNIVERSITY FACULTY OF
ARTS AND SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE /
e-ISSN: 2757-5551**

SAHİBİ ~ OWNER

Yönetim Kurulu Adına
Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Murat TOMAKİN

**SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
(BAŞEDİTÖR)~EDITOR IN CHIEF**
Prof. Dr. Hasan Ali ESİR

ALAN EDİTÖRLERİ~FIELD EDITORS
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU (*Eski Türk
Edebiyatı*)

Prof. Dr. İhsan SAFİ (*Yeni Türk Edebiyatı*)
Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA (*Eski Türk Edebiyatı*)
Doç. Dr. Ümit HUNUTLU (*Eski Türk Dili*)
Dr. Öğr. Üyesi Gül Yılmaz ÇAL (*Yeni Türk Dili*)
Dr. Öğr. Üyesi Elif Şebnem DEMİRCİ (*Türk Halk
Edebiyatı*)
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ŞİŞMAN (*Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları*)

**YARDIMCI EDİTÖRLER~ASSISTANT
EDITORS**

Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜZEL
Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU
Arş. Gör. Dr. Songül KARACA
Arş. Gör. Damlanur K. GÖZELCE
Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ

**YABANCI DİL DANIŞMANLARI~
FOREIGN LANGUAGE CONSULTANTS**

Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım ÖZSEVEÇ
Dr. Öğr. Üyesi Volkan MUTLU

HALKLA İLİŞKİLER~PUBLIC RELATIONS

Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ

KAPAK TASARIM~COVER DESIGN

Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ

YAYIN KURULU~EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hasan Ali ESİR
Prof. Dr. Orhan Kemâl TAVUKÇU
Prof. Dr. İhsan SAFİ
Prof. Dr. Abdurrahman KOLCU
Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA
Doç. Dr. Ümit HUNUTLU
Dr. Öğr. Üyesi Elif Şebnem DEMİRCİ
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜZEL
Dr. Öğr. Üyesi Gül YILMAZ ÇAL
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ŞİŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU
Arş. Gör. Dr. Songül KARACA
Arş. Gör. Damlanur K. GÖZELCE
Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ
Arş. Gör. Saliha TUNÇ
Arş. Gör. Seher ERENBAŞ

YAZIŞMA ADRESİ~CORRESPONDENCE

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 53100 Rize-
Türkiye
Recep Tayyip Erdogan University Faculty of Arts and
Sciences Department of Turkish Language and
Literature, 53100, Rize Turkey +90 0464 223 61 26,
tdedergisi@erdogan.edu.tr

Yazılarda belirtilen görüş ve düşünceler yazarların sorumluluğundadır, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini
yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

*The opinions and ideas in papers published on the journal belong only to its authors and do not necessarily reflect the idea of the journal
and its publisher, all the scientific and legal responsibility of the writings belongs to the authors*

DANIŐMA KURULU~ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah EREN (*Ordu Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ahmet KARTAL (*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Bayram Ali KAYA (*Sakarya Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ataemi MİRZAYEV (*Azerbeycan Milli Bilimler Akademisi*)
- Prof. Dr. Beyhan KESİK (*Giresun Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Bilal KIRIMLI (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA (*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Cafer MUM (*İnönü Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Gülhan ATNUR (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Mehmet AYDIN (*On Dokuz Mayıs Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ (*İstanbul Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Muhammet GÜR (*Marmara Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Muharrem DAYANÇ (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Necip Fazıl DURU (*Ordu Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Öcal OĞUZ (*Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (*Hacettepe Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Salim ÇANOĞLU (*Balıkesir Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ülkü ELİUZ (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Oğuz KARAKARTAL (*Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Yavuz BAYRAM (*On Dokuz Mayıs Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU (*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Zeki TAŐTAN (*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Ahmet TOPAL (*Atatürk Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Ergin JABLE (*PriŐtine Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (*Dicle Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Tohid MELİKZADE (*Urmiye Azad Üniversitesi*)
- Dr. Mihály DOBROVITS (*Macaristan Szeged Üniversitesi*)

BU SAYININ HAKEMLERİ~REFEREES OF THIS ISSUE (TÜRKDED-3)

- Prof. Dr. Bilal KIRIMLI (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Şahmurat ARIK (*Kütahya Dumlupınar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal TİMUR (*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan Ali ESİR (*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan Kemâl TAVUKÇU (*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA (*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*)
Doç. Dr. Serkan ÇAKMAK (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKSU (*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*)
Doç. Dr. Sinan UYGUR (*Bandırma OnYedi Eylül Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ümit HUNUTLU (*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Gül YILMAZ ÇAL (*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN (*Atatürk Üniversitesi*)

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Recep Tayyip Erdogan University Faculty of Arts and Sciences
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ
JOURNAL OF TURKISH AND LITERATURE
TÜRKDED-3, 2021.

İÇİNDEKİLER – CONTENTS

EDİTÖRDEN

Prof. Dr. Hasan Ali ESİR

PROF. DR. HASAN ALİ ESİR

1-22

1467’de Muhammed Adlı bir Müellifin Yazdığı Manzum Sîret’te
Tahkiye ve bir Anlatım Tekniği Olarak “Dir” Kullanımı
*The Use of “dir” as a Narration and an Expression Technique
in the Poetic Sîret (Prophetic Biography) Written by an Author Named Muhammad in 1467*

PROF. DR. İHSAN SAFİ

23-58

Mehmet Âkif Ersoy ve Sultan II. Abdülhamid Meselesi
The Issue of Mehmet Âkif Ersoy and Ottoman Sultan Abdülhamid II

DOÇ. DR. ÜMİT HUNUTLU-ÖNDER KORUK

59-93

Artvin’in Yusufeli İlçesi Ağzında Çekim Eklerinin Ayırt Edici Özellikleri
Distinctive Characteristic of Inflectional Suffixes in the Dialect of Yusufeli of Artvin

DR. ÖĞR. ÜYESİ SERAP EKŞİOĞLU-FATMA NİSA KARADAĞ

94-109

Kitābu Evsāfi Mesācidi’ş-Şerife’deki Mental Fiiller Üzerine Bir İnceleme
An Examination on Mental Verbs in Kitābu Evsāfi Mesācidi’ş-Sharif

ARŞ. GÖR. EMİNE GÜRBÜZ

110-118

“XIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu”nun Ardından
After “XIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu”

ESRA AKA

119-138

16. Yüzyıl Divan Şiirinde Sebk-i Hindî İzleri: Emrî Divanı Örneği
Traces of Sebk-i Hindî in 16th Century Divan Poetry: An Example of Emrî’s Dîvan

MERVE YAPICI

139-152

Süleymaniye Kütüphanesi 1457 Numarada Kayıtlı Mensur Mecmuadaki
Zafer-Nâme-i Nûşi’r-revân Üzerine
*A on Zafer-Nâme-i Nûşi’r-revân in The Mansur Mecmu Registered
At The Suleymaniye Library No 1457*

MELİKE SAĞLAM

153-155

Yayın Değerlendirme
Akcan, Sacide (2021). *Aşkın Doğusu ve Batısı-Leylâ ve Mecnûn İle Romeo ve Juliet
Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme, İstanbul: Kesit Yayınları.*

EDİTÖR'den,

Kıymetli Okuyucular,

Bölümümüzün yayını olan Türk Dili ve Edebiyatı Dergimizin (TÜRKDED) 3. Sayısını çıkarmış bulunmaktayız. Dergimiz 3. Sayısında; Index Copernicus, İdealonline, CiteFactor, Eurasian Scientific Journal Index, Asos, Isam indeksleri tarafından taranır seviyeye ulaşmıştır. Bu sayının çoğaltılması öncelikli hedeflerimiz arasındadır.

Bu Sayıda “Eski Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı, Türk Dili” alanlarında 7 özgün araştırma ve inceleme makalesine ve 1 kitap tanıtım yazısına yer verilmiştir:

Prof. Dr. Hasan Ali ESİR, “1467’de Muhammed Adlı Bir Müellifin Yazdığı Manzum *Sîret*’te Tahkiye ve bir Anlatım Tekniği Olarak “Dir” Kullanımı”,

Prof. Dr. İhsan SAFİ, “Mehmet Âkif Ersoy ve II. Abdülhamid Meselesi-1”,

Doç. Dr. Ümit HUNUTLU-Önder KORUK, “Artvin’in Yusufeli İlçesi Ağzında Çekim Eklerinin Ayırt Edici Özellikler”,

Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU-Fatma Nisa KARADAĞ, “Kitābu Evsāfı Mesācidi’ş-Şerife’deki Mental Fiiller Üzerine bir İnceleme”,

Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ, “XIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunun Ardından”,

Esra AKA, “16. Yüzyıl Divan Şiirinde Sebk-i Hindî İzleri: Emrî Divanı Örneği”,

Merve YAPICI, “Süleymaniye Kütüphanesi 1457 Numarada Kayıtlı Mensur Mecmuadaki Zafer-nâme-i Nûşî’r-revân Üzerine”,

Melike SAĞLAM, “Akcan, Sacide (2021). *Aşkın Doğusu ve Batısı-Leylâ ve Mecnûn ile Romeo ve Juliet Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, İstanbul: Kesit Yayınları.”

Dergimize makaleleriyle ve kitap tanıtım yazısıyla katkı sağlayan bilim insanlarına ve hakem heyetine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Ayrıca dergimizin hazırlanmasında emeği geçen arkadaşlarımıza da teşekkür ediyoruz. Çalışmaların Türk Dili ve Edebiyatı sahasına faydalı olmasını diliyoruz.

Bir sonraki sayımızda buluşmak ümidiyle...

Prof. Dr. Hasan Ali ESİR




**1467’DE MUHAMMED ADLI BİR MÜELLİFİN YAZDIĞI MANZUM SÎRET’TE
TAHKİYE VE BİR ANLATIM TEKNİĞİ OLARAK “DİR” KULLANIMI**

THE USE OF "DIR" AS A NARRATION AND AN EXPRESSION TECHNIQUE IN THE POETIC SIRET
(PROPHETIC BIOGRAPHY) WRITTEN BY AN AUTHOR NAMED MUHAMMAD IN 1467

Hasan Ali ESİR

Prof. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
*Prof. Dr. Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish Language and Literature*
hasan.esir@erdogan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-0892-9880>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-3, Aralık-December 2021 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 09.09.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 20.09.2021
Sayfa-*Pages* : 1-22

1467’DE MUHAMMED ADLI BİR MÜELLİFİN YAZDIĞI MANZUM
SÎRET’TE TAHKİYE VE BİR ANLATIM TEKNİĞİ OLARAK “DİR”
KULLANIMI¹

*Prof. Dr. Hasan Ali ESİR*²

Öz

Sîret, genel olarak Hz. Peygamber’in hayatını konu alan bilim dalı olup bu konuda yazılan eserlerin adıdır. Bugün daha ziyade *sîret* yerine, onun çokluk şekli olan *siyer* kelimesi teklik anlamda kullanılmaktadır. Siyer; “davranış, hâl, yol, âdet, Hz. Muhammed’in hayatı ve hayatını konu alan bilim dalı ve bu dalda yazılan eser” vb. anlamlara gelmektedir. *Sîret*/siyerlerde, Hz. Peygamber’in hayatı çeşitli konu ve başlıklar altında anlatılmaktadır. Başta sözlü olarak anlatılan ve daha sonra yazıya geçirilen dinî/kahramanlık hikâyeleri ve bunlar arasında yer alan *sîret* metinleri önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmada 872’de [1467] Muhammed adlı bir müellifin yazdığı ve çeşitli bölüm ve vakalardan oluşa manzum *Sîret*’te; tahkiye/öyküleme ele alınacaktır. Daha sonra bir anlatım tekniği olarak “dir” kullanımını üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sîret*/siyer, sözlü hikâye, tahkiye, bakış açısı, anlatım tekniği, “dir” kullanımı.

THE USE OF "DIR" AS A NARRATION AND AN EXPRESSION TECHNIQUE IN THE
POETIC SIRET (PROPHETIC BIOGRAPHY) WRITTEN BY AN AUTHOR NAMED
MUHAMMAD IN 1467

Abstract

Sîret, in general, is the branch of science that deals with the life of the Prophet and is the name of the works written on this subject. Today, rather than *sîret*, the word *siyer*, which is the plural form of the former, is used in a singular sense. *Siyer* means "behavior, state, way, custom, the Prophet’s life and the discipline dealing with his life, and the work written on this issue". The life of the Prophet is narrated under various topics and titles in the *sîrets*/siyers. Religious/heroic stories, which were told orally at first and then written down, and the *sîret* texts among them have an important place. In this study, the narration in the poetic *Sîret*, which was written by an author

¹ Bu makale, “İstiklal Marşı’nın Kabulünün 100. Yılı ve Yunus Emre’nin Vefatının 700. Yılı Münasebetiyle XIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu”nda sunulmuş ancak yayımlanmamış olan aynı isimli bildirinin yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiş ve genişletilmiş şeklidir.

²Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hasan.esir@erdogan.edu.tr ORCID: 0000-0002-0199-7266.

named Muhammed in 872 [1467] and composed of various chapters and cases, will be discussed. Then, the use of “dir” as a narration technique will be emphasized.

Keywords: Sîret/siyer, oral story, narration, point of view, narration technique, use of “dir”.

1. Giriş

Sîret, genel olarak Hz. Peygamber’in hayatını konu alan bilim dalı ve bu konuda yazılan eserlerin adıdır. Bugün daha ziyade *sîret* yerine, onun çokluk şekli olan *siyer* kelimesi teklik anlamda kullanılmaktadır. Siyer; “davranış, hâl, yol, âdet, Hz. Muhammed’in hayatı ve hayatını konu alan bilim dalı ve bu dalda yazılan eser vb.” anlamlara gelmektedir. Sîret/siyerlerde, Hz. Peygamber’in hayatı çeşitli konu ve başlıklar altında hikâye edilmektedir. Bu durumda her hikâyede bir ya da daha çok vaka var demektir. Bilhassa anlatma esaslı metinlerde vakayı öne çıkarmak, sadece olayı duyurmaktır. Hâlbuki bir de bunun bedii tarafı vardır. Yani vakanın aktarılma/anlatılma biçim(ler)i vardır. Bunlardan hâkim (ilahi/tanrısal) bakış açısında sözlü-anlatıcı (vaka anlatıcısı için “sözlü-anlatıcı” tabiri kullanıldı), vaka ile ilgili, her şeye hâkimdir. Vakayı gören durumundadır. Bunun yanında sözlü-anlatıcı, bazen kahraman-anlatıcı bakış açısıyla vaka kahramanlarından biri olur; normal bir insanın bildiklerini, gördüklerini, duyduklarını bilir. Bazen de gözlemci bakış açısıyla dış dünyada olup bitenleri gözlemler ve bunları anlatır. Anlatma esaslı metinlerde bu işi “tahkiyeci/anlatıcı” yapar. Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*’te, “tahkiye”ye; “Bir olayı anlatmadaki düzen, anlatış düzeni; “anlatı.” (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009: 1885) karşılığını vermiştir. “Anlatı”ya da; “Ayrıntılarıyla anlatma; roman, hikâye, masal vb. edebî türlerde bir olay dizisini anlatma biçimi, hikâyeleme, hikâye etme, tahkiye” demiştir (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009: 102). Anlatma esaslı eserlerde olay/lar, kahraman/lar, mekân/lar, zaman/lar, kısaca olup biten her şey, onları gören, bilen, duyan kimse; kendine has imkân, tercih, dil ve üslupla dinleyicilere anlatır; bu da insandır. Şifahi/sözlü hikâye “şifahi/sözlü dil”le aktarılır. Hikâye/vaka iletişimi gönderici (sözlü anlatıcı), iletici (sözlü dil) ve alıcı (dinleyici) ile gerçekleşir. Sözlü anlatıcı, vakayı anlatırken farklı anlatım teknikleri kullanmakta özgürdür. Onun bu özgürlükten kaynaklı özgün anlatımına tahkiye/öyküleme denir.

1.1. Sözlü Hikâye Merkezleri: Kahveler

Osmanlı’da kahveler hayatın merkezinde idi. Agâh Sırrı Levend’in belirttiğine göre, bu kahveler önceleri “kıssa-hân”ların, sonraları “meddâh”ların uğrak yeri olmuştur. Bunlar, çeşitli hikâyeleri türlü taklitler ve kendilerine özgü deyimlerle anlatırdı. Uzun kış gecelerinde *Hamza-nâme* gibi efsanelerle karışık ciltler tutan kahramanlık hikâyeleri okunur; sessizlik içinde büyük bir heyecanla dinlenirdi (Levend, 1984: 33).” *Hamza-nâmeler* ve *cenk-nâmeleri* de kapsayan *sîretler* önceleri sözlü olarak anlatılmış, daha sonra yazıya geçirilerek günümüze gelmiştir. *Sîret*’te vaka/olay örgüsü farklı ve çeşitlidir. Halk hikâyelerinde ya da mesnevilerde olduğu gibi

kalıp konular vardır. Mesela Hz. Ali'nin üstün meziyetleri öne çıkarılır ve Hz. Peygamber'in en güvendiği ve en yakınındaki kişi olur.

1.2. *Sîret*'in Anlatılma Sebepleri

Sîret'in anlatılmasının pek çok sebebi vardır. Temel sebep bilgi vermektir. Ayrıca bilgi verirken hoş vakit geçirtmek de amaçlanır. Halk hikâyesi anlatma, modern zamandaki televizyon, sinema, spor uğraşısı gibi bir işlev görmekteydi. Hayatın merkezini oluşturmaktaydı. Aynı zamanda savaş ve mücadele ruhunu her zaman canlı tutmak, ders vermek amaçları da vardır. Bu açıdan bakıldığında *Sîret* metinlerinin tarihî, sosyolojik, kültürel vb. açılardan önemi büyüktür ve zengin bir içeriğe sahiptir. *Sîret*'te birebir tarihî olaylarla uyumlu bölümler olduğu gibi, hayal mahsulü, olağanüstülükler, halk kültüründen kaynaklanan kendi başlarına konuya özellik kazandıran motif ve epozotlar/olaylar da bulunmaktadır.

2. Muhammed'in *Sîret*'i

Çalışmamıza konu olan *Sîret* 872'de [1467] Muhammed adlı bir müellif tarafından manzum olarak yazılmıştır. Bugünkü bilgimizle Türk edebiyatında tamamı manzum ilk *Sîret*'dir. Eseri daha önceki çalışmalarımızda tanıtmıştık (Esir, 2019, S 41, s. 65-86; Esir, 2019, S 42, s. 115, 117)³. Son çalışmalarımızla birlikte Muhammed *Sîret*'inin 73 nüshasını tespit ettik. Bunlardan 68'i yazmadır. Yazma nüshalarda bölümlerin sayısı değişmektedir. *Sîret*'in İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC_Yz_O_0053 demirbaş numarada kayıtlı nüshası ile Berlin Staatsbibliothek Ms.or.fol.3333 numarada kayıtlı nüsha karşılaştırıldığında 39 bölümün olduğu görülmektedir. Bunlardan 13. bölüm "Kıssa-i Ticâret-i Mustafâ 'Aleyhi's-Selâm Berây-ı Hadîcetü'l-Kübâ Radiya'llâhu 'Anhâ" başlığı altında 936 beyittir. *Sîret*'in, Atatürk Kitaplığı nüshasının 32^b-60^a; Berlin nüshanın 30^a-54^b yaprakları arasındadır. Müstakil olarak ya da bazı yazmalar içinde de bulunmaktadır. Bölümü daha önce XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda (Samsun, 2019) "1467 Yılında Muhammed Adlı Bir Müellif Tarafından Manzum Olarak Yazılan *Sîret*'te Türkçe Söz Varlığı" başlıklı bildirimizde Türkçe söz varlığı yönünden incelemiştik (Esir, 2019, s. 1087-1098). Burada da tahkiye yönünden ele alacağız ve *Sîret*'in tamamında "dir" kullanımı üzerinde duracağız.

2.1 Halk Hikâyelerinde Tahkiye Tekniği

Halk hikâyelerinde sözlü-anlatıcı, klişeleşmiş bazı girişler yapmak suretiyle hikâyesini anlatmaya başlar. "Giriş" adı verilen bu kısımda anlatıcı genellikle ya bir türküyü ya da bir koşma, semai ya da mizahi bir destan okur. Daha sonra "döşeme" denilen manzum veya mensur tekerleme kısmına geçilir. Bundan sonra ise hikâyenin anlatıldığı "fasıl" kısmı gelir. Genellikle

³ Ayrıca Türk Dil Kurumu Belleten Aralık 2021 Sayısı'nda "1467'de Muhammed Adlı Bir Müellifin Yazdığı Manzum *Sîret*'te Müellifin Kim Olduğu Meselesi" başlıklı bir makalemiz yayımlanmıştır.

“Râviyân-ı ahbâr, nâkilân-ı âsâr, muhaddisân-ı rûzigâr şöyle rivâyet ederler ki...” gibi klişe ifadelerle başlayan hikâye hem sözlü hem de saz eşliğinde devam eder (Sağlık, 2009, S 32, s. 51).

2.1.1. *Sîret* in Tahkiye Tekniği

Sîret rivayetlere dayanmaktadır. Hz. Peygamber’in doğumu bölümünde “sözlü-anlatıcı”, “Bü’l-Hasan Bekrî rivâyet eyledi / Mevlüdi böyle hikâyet eyledi (MC 9^a/b.1)” beytinde görülmektedir. *Sîret*’in sözlü anlatıma dayandığını gösteren başka ifadeler de var: “İşbu kışşa burada olsun tamâm / Dinleyene rahmet olsun ve’s-selâm (MC 16^a/b. 9), Ebû Cehlûğ gözi gönli tolu ğam / Tamâm oldu bu kışşa burada hem (MC 32^b/b.1), “Söz öküş menzil-be-menzil gitdiler / Mekke şehrine yakıncaç yitdiler (MC 47^b/b.13), Hem bu kışşa burada oldu tamâm / Rahmet olsun dinleyene hâş u ‘âm (MC 358^a/b.6). Yine “Râvî aydur”, “dir”, “söz çoğ-ıdı muhtasar oldu”, “Yiri degül burada söz çok olur” gibi ifadeler eserin ilk başlarda sözlü anlatıldığını göstermektedir. *Sîret*’in daha sonraları yazıya aktarıldığını ve okunup dinlendiğini şu ifadelerden öğreniyoruz: “Hem bu kışşa burada oldu tamâm / Okıyana dinleyene çok selâm (MC 22^b/b.2).” “Kışşa dağı burada olsun tamâm / Okıyan dinleyene Hâkdan selâm (MC 284^a/b.3).”

Halk hikâyelerinde sözlü-anlatıcı zaman zaman “biz gelelim falancaya” gibi bir mevzudan başka bir mevzuya geçmektedir. Bu da halk hikâyelerinde görülen bir tahkiye tekniğidir. Anlatıcı zaman zaman anlattıklarının rivayetlere/söylentilere dayandığını söyleyerek dinleyicileri bilgilendirir. Benzerine “biz gelelim kıssaya (MC 176^b/b.17)” şeklinde *Sîret*’te görürüz. Vakaların oluş sıralamasına riayet edilmiştir. Vakalar arasında zaman ilişkisinde uygunluk görülmektedir. Vakaların asıl unsuru olan kahramanlar zaman zaman çevreleri ile tanıtılırlar. Özellikle vakaların başkahramanlarından Hz. Ali’yi her vakada görürüz. Olağanüstü meziyetlere sahiptir. Başkahramanların genelde yardımcı figürleri vardır. Başkahraman zorda kalınca hemen yardımına koşar. Bu çoklukla Hz. Ali’dir. Zaman ve vakalarda mekân genellikle gerçektir ve bellidir. Mekânlar coğrafi olarak bölgeler, şehirler, kaleler vb.dir. Bu yönüyle modern hikâyelere benzer. Tasvirler gerçek ve gerçek dışı olarak geniş yer tutar.

2.1.2. Kıssa-i Ticâret-i Mustafâ Berây-ı Hadîcetü’l-Kübrâ Bölümünde Tahkiye

Sîret’te tahkiyeyi Kıssa-i Ticâret-i Mustafâ Berây-ı Hadîcetü’l-Kübrâ hikâyesinde/bölümünde ele alacağız. Hikâye hâkim (ilahi/tanrısal) bakış açısıyla anlatılmıştır. Sözlü-anlatıcı, ikinci teklik şahısla gaipteki bir bülbüle seslenerek hikâyeye giriş yapıyor. Burada muhatap sözlü-anlatıcının kendisidir. Bülbüle hitaben bu dünyanın gelip geçiciliğini, geride kalıcı bir yadigar bırakmak gerektiğini söylüyor:

Aç dilüñi söyle i bülbül^c ayân

Kendü hâlûñ kendözüne kıl beyân

Ol ezel gülzârını zıkr eylegil

Bunda neyçün geldüğün fikr eylegil

Kim senün yurduñ degüldür bu mekân

Bir temâşâcı hümâsın sen hemân

Göñlüñi bağlamağıl bu menzile

Key şaķın aldanmağıl āb u gile

Kim bu gülzāruñ beķāsı yoķ-durur

Terk ider seni vefāsı yoķ-durur

Söyle mühlet virmiş-iken rûzıgār

Tā kıyāmet senden olsun yādigār

Kim göñüller şāhı şerhidür sözüñ

Cān ili sultānı medħidür sözüñ

MC 32^b/b. 2-8

Bu 7 beyit, bölümün giriş kısmı gibidir. Daha süslü ve tumturaklıdır; hikâyeye hazırlık niteliğindedir. Bu kısım halk hikâyelerindeki "giriş" ve "döşeme" bölümlerine benzemektedir. *Sîret*'in diğer bölümlerinde de benzer durum vardır. Daha süslü ve sanatlı ilk birkaç beyitten sonra "râvî aydur", "Râvîler şöyle rivâyet eder ki", "söylegil" gibi ifadelerle hikâyeye geçilmektedir. Bu bölümde "*Sîre*ni ol kerîm Peyğamberüñ / Söylegil ol Hâķ ħabîbi serverüñ (MC 32^b/b. 10)" beytinden sonra hikâyenin anlatımına geçilmektedir. Bu kısım halk hikâyelerindeki "fasıl" kısmı gibidir. Burada sözlü-anlatıcı, Hz. Peygamber'in 24 yaşına geldiğini, yüz güzelliğini, mizacını, güvenilir olduğunu anlatıyor ve hayatından kesitler sunuyor:

İlle günden aydan arıdur yüzi

Cānlara cānlar bağışlardı sözi

Kimsenüñ ol ivine varmaz-ıdı

Kāfir-ile oturup tırmaz-ıdı

Gice gündüz tã^c ate dem-sāz-ıdı

ˆ Āşık-ıdı ma^c şūķa hem-rāz-ıdı

Bir keret hîç ol yalan söylemedi

Şādıķü'l-ķavl-ıdı ħalk içre adı

(MC 32^b/b. 11, 13, 14, 16)

Bir para aķ bulut üstünde ˆ ayān

Dursa durur yürise olur revān

Cümle kāfirler şeyātın daħı dīv

Düşmen olmuş-dı kııurdı mekr ü rīv

Ĥāfız-ıdı nāzır-ıdı Hâķ aña

Gice gündüz tã ebed öñden şoña

(MC 33^a/b. 1, 4, 6)

Sözlü-anlatıcı, Hz. Peygamber'in tavaf için Kâbe'de olduğu bir sırada Ebû Cehil ile aralarındaki diyaloga da şahit oluyor:

Girmiş-idi Ka' beye bir gün tavâf
Kılur-ıdı içi şâf u taşı şâf
Eski kaftan geymiş-idi üstine
Söyler-idi kendü rāzın Dōstına
Ol Ebū Cehl-i la'ın anda-y-ıdı
Çünkü gördi Muşafāyı ol didi
Yā Muḥammed dir saḡa göyner özüm
Bil ki doğrudur yalan degül sözüüm
İşbu şüret bu cemāl ki sende var
Saḡa beḡzer bir yigit di kanda var
Her hūnerlerde kemālūḡ var-durur
Pehlevānluḡuḡ cemālūḡ var-durur
İlle dervīşsin geyesūḡ yoḡ-durur
Aḡşam olıcaḡ yiyesūḡ yoḡ-durur
Muḡteşimāne eyü ḡonlar saḡa
Lāyık-ıduḡ kim geyeydūḡ eḡnūḡe
Gelgil imdi nöker olḡıl sen baḡa
Kim eyü ḡonlar vireyüm ben saḡa
Māl vireyüm ol ḡadar kim ol ḡanī
Ḳurtarayum işbu yoḡluḡdan seni (MC 33^b/b. 8-17)

Mustafa'nın buna cevabı şöyle idi:

Muşafā didi aḡa kim ol İlah
Ḳulına virür dilerse pādişāh
Māl anuḡdur milk anuḡdur ol virür
Her kime lāyık ne-y-ise ol bilür (MC 33^b/b. 1,2)

Mustafa, bu konuşmadan sonra amcası Ebû Tâlib'in evine gider ve yeni elbise ister; Hamza, Abbâs, Ebû Leheb de bu konuşmalara dâhil olur:

Didi vallāh lā-keşir ü lā-ḡalil
Ḳalmadı nesne babaḡdan şöyle bil
Lākin üşde biḡ direm gümüş saḡa

Vireyüm var ne dilerseñ al aña
H̄amza didi vireyüm üş ben dañı
Biñ direm gümüñ saña ye'bne añı
Didi ʿAbbās biñ direm ben de virem
Hem Zübeyr dañı virdi biñ direm
Bū Leheb didi ki ben on biñ direm
Vireyüm tek bir keret kılsun kerem
Put öñinde bir keret secde'ylesün
Lāt öñünde başını yire koşun **(MC 33^b/b. 7-12)**

Aralarındaki konuşmalar bu şekildi devam eder. Daha sonra Mustafa'nın ot toplaması, Abdülmuttalib'in Ken'ân adında bir adamının Mustafa'yı görmesi, aralarındaki konuşmaları sözlü-anlatıcı görüyor ve duyuyor gibidir. Bu fasıldan sonra sözlü-anlatıcı Hz. Hatice'nin anlatımına geçiyor. Asil bir aileden geldiğini, ahlakını, karakterini, fiziki yönünü, nesebini, zenginliğini anlatıyor:

Mekkede var-ıdı bir hatun ulu
H̄üb-ıdı hem ʿāķıle yüzi şulu
Kendü ʿaşırında anuñ gibi güzel
Yoğ-ıdı bir h̄üb dañı aña bedel
H̄ulkı görklü h̄üsni ğāyet h̄üb-ıdı
Ol zamānda meşhūr ol maħbūb-ıdı
Gözleri nergis saçı reyħān-ıdı
Cān u diller ʿışķına hayrān-ıdı
Dişleri ağ yañağı hamrā-y-ıdı
Kaşı kara gözleri ela-y-ıdı
Yüzinüñ nūrı güneşden bahtulu
Yoğ-ıdı bir aña beñzer bahtulu **(MC 34^b/b. 8-13)**
Pāk-dāmān doğrı sözlü pāk-bāz
Lütfi ğāyet çoğ-ıdı hem hışımı az
Kendünüñ adı Hadıceydi hemān
Atası adı Huveylid bī-gümān
Mālınuñ şankim h̄isābı yoğ-ıdı
Cümle mālullardan ol artuğ-ıdı **(MC 35^a/b. 2-4)**

Sözlü-anlatıcı sonra Mustafa'nın Hatice'nin kervanında ticarete başlaması konusuna geçiyor. Bu arada birbirini takip eden vakaları da sözlü-anlatıcı olduğu şekilde anlatıyor. Bütün bunların sonucunda Mustafa, amcası Ebû Tâlib'e gidiyor ve Hadice'yi kendisine istemesini söylüyor. Ancak bu talebin Hadice tarafından nasıl karşılanacağı konusunda tereddütler vardır. Bu konuda bazı diyaloglar yaşanıyor:

Durdı pes ol dem yirinden ol   az z
Pes Eb  T lib evine vardı tiz
Didi y    ammu dur  r  gir yola
Hem  alan   ammalarımı al bile
Ol  ad cen n babasına varu 
 ızın iste  ba a ne dirse vir n (MC 52^a/b. 6-8)
Sen bil rsin ho   ad ce  alini
 b lu nımı ululu nımı m lını
Ulu begler istediler varmadı
Kimseyi hi  g zine g stermedi
Ne diyel m Şimdi varu  biz a a
Bir la ife itdi be zer ol sa a
Durdı Eb  Leheb yirinden s yledi
MaŐhara mı eyled n bizi didi
Bu nicesi s z-durur kim s yled n
Sen bizi bu  alka r sv y eyled n
Sen  ad ce  atuna irmek sa a
 am  ama   dur yo  heves  nden Őo a
Sen niredesin o  atun  andadır
Bu ne  od-b nlik-durur kim sended r (MC 52^a/b.11-17)
D ndi   Abb s aydur i n kes kişi
Ya   n  l yık g rmed n mi bu işi (MC 52^b/b. 1)

Sonunda Mustafa'nın halası Safiye, Hatice'ye gider ve Hatice'den konu hakkındaki fikrini sorar. Olumlu oldu unu  renince Eb  T lib'e durumu anlatır. Eb  Leheb'in dışında b t n amcalar Hatice'yi isteme konusunda olumludur. Birlikte Hatice'yi istemeye giderler. Bu sırada  eŐitli diyaloglar da yaşanmaktadır. B t n bu yaşananlar ve diyaloglar s zl -anlatıcı tarafından g r l r ve duyulur gibi anlatılmaktadır. Sonunda nik h ger ekleŐir, ziyafet verilir:

Pes Şafîyye Muştafānuñ ʿ ammesi

Ol didi kim ben şınamışam besī

Ben varayum bileyüm daḥı yigin

Qalkdı geydi tonlarını ol hemīn

Ḥadice Ḥatunuñ evine vardı

Hemān kim gördi ḥatun anı durdı (MC 52^b/b.12, 14, 15)

Ol didi bir söz işitdüm doğru mı

Geldüm anı bilmege yā egri mi

Didi ol söz doğrudur şanmañ yalan

Siz gerek açuñ gerek idüñ nihān

Başum üstine didi tırdı hemān

Vardı Bū Ṭālib evine ol revān (MC 53^a/b.1, 2, 16)

İlle ʿ ammusı Ebū Leheb oda

Yandı düşdi cānına od bilmez n'ide

Durdılar pes cümle a ʿ mām-ı nebī

Muştafā ortalarında ay gibi

Ol Ḥuveylid menziline vardılar

Destür oldı çün içeri girdiler (MC 53^b/b. 2, 3, 4)

Çün nikāḥ işi daḥı oldı tamām

Pes buyurdılar ki döktiler ta ʿ ām (MC 59^a/b. 8)

Hikâyenin sonunda dua bulunmaktadır:

Ol ikinüñ ḥürmeti-y-çün yā Kerīm

Raḥmet eyle raḥm kıl kaldum le'īm

Ol mübârek gice ḥaḳḳıyçun yine

Lütfuñ-ıla kıl nazar bu miskīne (MC 59^b/b.16, 17)

Mü'min ḳardaşlar hem mü'mināt

Müslimīn yoldaşlar hem Müslimāt

Naşīb itgil Resül itsün şefā ʿ at

Du ʿ āmı ḥürmetiyçün kıl icābet

Ḥaḳdan olsun rüḥına yüz biñ selām

Günde yüz kez kışşa hem olsun tamām (MC 60^a/b. 1-3)

3. “Dir” Kullanımı

Sîrel’te tahkiye konusuna bağlı olarak “dir” kullanımını dikkat çekmektedir. *Sîrel’te* “dir”in üç çeşidini görüyoruz.

3.1. “Demek” Anlamında

Sîrel’te pek çok yerde geçmektedir.

Biri birine **dir** bundan yig âdem

Ki doğmadı yaradılalı ‘âlem **MC 9^b/b.15**

[(Melekler) birbirlerine, âlem yaratılalı bundan daha iyi bir insan doğmadı, der(ler).]

Bu nebîdür **dir** hidâyet eyleyen

Bu-durur yarın şefâ’at eyleyen **MC 11^a/b.14**

[(Hoş bir ses) bu Müslümanlık yolunu gösteren ve yarın şefaât edecek olan Nebi’dir, der.]

Karşu geldi pes ‘Alînüñ anesi

Merhabâ **dir** i cihân yek-dânesi **MC 23^a/b.14**

[Ali’nin annesi (Muhammed’i) karşıladı; “hoş geldin” ey cihanın biricigi dedi.]

Pes Muhammed döndi ol oğlanlara

Ben gelince oturuñ **dir** anlara **MC 24^b/b.14**

[Sonra Muhammed o gençlere döndü; onlara, “Ben gelinceye kadar oturunuz!” dedi.]

Ol Ebû Cehl-i la’în **dir** ha niçe

Anı her yirde ögersiz tâ niçe **MC 26^a/b.12**

[O melun Ebû Cehil, “Daha ne zamana kadar her yerde onu (Muhammed’i) öveceksiniz!” dedi.]

Hergiz oğlandan kimesne böyle söz

Hîç işitmedi yâ kim **dir** şöyle söz **MC 28^a/b.15**

[Kesinlikle bir çocuktan böyle bir söz kimse duymadı; böyle bir söz kim diyebilir ki?...]

Bir bölügi **dir** Ebû Cehli gerek

Ba’zısı **dir** Talha-durur yigirek

Bir bölügi **dir** Ebû Süfyân ola

Bir bölügi didiler Hassân ola

Çılmazuz **dir** Meysere hiçbirini

Çamusınuñ bilürüz tedbîrini **MC 38^a/b.8, 9, 10**

[Bir bölük (insan, kabile başı için) Ebû Cehil’in uygun düşeceğini söyler, bir bölük (insanın) da Talha’nın daha uygun olacağını derler.]

[Bir bölüğü Ebû Süfyân olsun derler; bir bölüğü de Hassân olsun derler.]

[Meysere de “Hiçbirini istemiyoruz; hepsinin alacağı önlemi biliriz.” der.]

Pes Ebû Cehl-i la'în **dir** duralum

Çün gele kona Muhammed varalum **MC 40^a/b.8**

[Sonra melun Ebû Cehil, "Geri duralım, Muhammed gelsin, konaklasın, bir görelim." dedi.]

Ol Ebû Cehl-i la'în **dir** cāzūdur

İşbu işleri iden bize budur **MC 41^b/b.11**

[O melun Ebû Cehil, "(Muhammed) büyüdür; bütün bu işleri bize eden odur." dedi.]

Muştafâ **dir** siz gidün ben durayum

Cümleñüzün rahtını ben göreyüm **MC 45^a/b.5**

[Mustafa, "Siz gidin, ben bekleyeyim; hepinizin yüküne ben bakayım." dedi.]

Çün ta'âm yindi Ebû Tâlib söze

Başladı **dir** geldüğümüz biz size **MC 53^b/b.8**

[Yemek yendi; Ebû Tâlib söze başladı: "Size gelme sebebimizi (açıklayayım)." dedi.]

Gözlerine oldu bu dünyâ tamu

Vardı Varğa katına **dir** yâ'amu **MC 54^a/b.8**

[(Hatice Hanım'ın) gözlerine bu dünya cehennem oldu; Varka'nın huzuruna vararak "Ey amca!" dedi.]

Bir ün işitdüm yukarıdan hemîn

Yâ Resülellâh beri dön **dir** yakîn **MC 64^a/b.5**

[Kuşkusuz yukardan, "Yâ Resulellah, beri dön!" diye bir ses işittim.]

Çün oğıdum **dir** göge kalkdı hemân

Ben dağı döndüm eve oldum revân **MC 64^b/b.9**

[(Peygamber), "Ben (ayeti) okudum; (Cebrail) göge yükseldi; ben de döndüm eve geldim." dedi.]

Pes didi yarındası gün Muştafâ

Kim ımızğanmış-ıdum **dir** ol şafâ' **MC 65^a/b.13**

[Sonra, ertesi gün o gönlü şen Muştafâ, "Azıcık uyumuştum." dedi.]

Üç dağı aḡşamı dört yatsuyı ol

Geldi kıldı aḡa uydum **dir** Resül **MC 65^a/b.12**

[Resul, "(Cebrail) geldi, üç (rekât) akşamı, dört (rekât) yatsıyı kıldı, (ben de) ona uydum." dedi.]

Bilmezem **dir** kıanda giderem hemân

Bir derin deryâ içinde nâ-gehân **MC 66^a/b.15**

[(Ebû Bekir), "Bir derin derya içinde ansızın nereye gittiğimi bilmiyorum." der.]

Hıç-durur **dir** taḡtuḡunuz bütleri

Dir put ehliḡür cehennem itleri **MC 72^b/b.8**

[(Muhammed), "Taḡtuḡınız putlar bir hiçtir; puta tapanlar cehennemliktir!" demektedir.]

Pes ilerü geldi şuya ḡükm iden

Yâ Resülellâh buyur **dir** dünyeden **MC 78^b/b.17**

[Sonra suya hükmeden öne çıktı, “Ey Resûlüllah, emret, dünyadan... (devamı sonraki beyit)” dedi.]

Herzedür **dir** tapduğumuz putları

Dir put ehliidür cehennem itleri **MC 80^a/b.8**

[(Muhammed), “Taptığınız putlar bir hiçtir; puta tapanlar cehennemliktir!” demektedir.]

Lütf-ıla hoş güle güle Muştafâ

Gel içerü yâ ‘ Ömer **dir** merhabâ **MC 81^b/b.16**

[Mustafâ, nezaketle ve gülerek “Ey Ömer, içeribuyur, merhaba!” der.]

Şol yanumdan dağı geldi pes bir ün

Yâ Muḥammed yâ Muḥammed **dir** bugün **MC 86^a/b.15**

[Sol tarafımdan bir ses geldi: “Ey Muhammed ey Muhammed, bugün...” der.]

Yâ Muḥammed yâ Muḥammed **dir** başa

Bir nazar kıl hâcetüm vardır saña **MC 86^b/b.6**

[(Cebraîl), “Ey Muhammed ey Muhammed, bana bak, sana ihtiyacım var!” der.]

Olar **dir** bilmezüz yine ururlar

Didüm bunlar dağı kimler-dururlar **MC 94^a/b.7**

[Onlar (bir grup) “bilmeyiz” der, yine vururlar. “Bunlar da kimlerdir?” dedim.]

Ḥaḳ tamām itdüm dīni **dir** devleti

Rāzī oldum dīnünüzden **dir** katı **MC 478^b/b.1**

[Ḥak (Allâh) dininizi de devletinizi de tamamladım diyor; dininizden razı oldum diyor.]

3.2. Dirmek “Toplamak, Biriktirmek” Anlamında

Sîret’te bu kullanım bir yerde geçmektedir.

‘Aklı geldi didiler ḥatun saña

N’oldı ḥâlün kendözünj **dir**señe **MC 48^b/b.11**

[Aklı başına gelince “Hanım, sana ne oldu, bu hâlin ne? Kendini toplasana!” dediler.]

3.3. Bir Anlatım Tekniği Olarak “dir”

Bu “dir” kullanımı *Sîret*’in ilk şeklinin sözlü olarak anlatıldığını da göstermektedir. “Dir”’in bu görevi dışında, aşağıdaki beyitlerin anlamlarına bir katkısı yoktur. Nitekim “dir” olmadan, beyitlerin anlamında bir daralma, değişme ya da anlamsızlık olmuyor.

Döndüm andan **dir** eve geldüm yine

Muntazır oldum oturdum üç güne **MC 14^a/b.5**

[Oradan döndüm eve geldim tekrar; oturdum üç gün bekledim.]

Çoḳ şükürler eyledi kıldı du’â’

Şaḳla düşmenden bunu **dir** i Ḥuzā **MC 14^b/b.5**

[Çokça şükretti, dua eyledi; ey Allah’ım, bunu (Muhammed’i) düşmandan koru (dedi)!]

Tâhireyi tãhire **dir** virdiler

Şâdıķı şâdıķa lâyıķ gördiler **MC 59^a/b.10**

[Temiz kadını temiz erkeğe verdiler; doğru erkeği doğru kadına layık gördüler.]

Çünkü baķdum **dir** yukaru ben hemân

Nürdan bir kürsî gördüm **dir** ' ayân **MC 63^b/b.10**

[Ne zaman ki yukarı baktım; ortada duran nurdan bir taht gördüm.]

Ben didüm **dir** bu didüğün i ulu

Ol benüm yârum nişânıdır kamu **MC 67^b/b.13**

[Ebû Bekir, "Ben dedim ey ulu, o, bütünüyle benim dostumun (peygamberlik) nişanıdır." dedi.]

Şol âbâ' ecdâd kamu ölenleri

Gür içinde oddadur **dir** anları **MC 80^a/b.7**

[O atalardan bütün ölenleri, mezarda ateş içinde olanları]

Pes du'â' yâdına geldi **dir** hemîn

Ol du'â' oķur melekler dir âmîn **MC 181^b/b.11**

[O sırada dua hatırına geldi; o (Hz. Peygamber) dua okudu, melekler de "amin" dedi.] Buradaki ikinci "dir", "demek" anlamındadır.

El götürdi hãzrete kıldı du'â'

Didi dutdum emrüni **dir** i Hüdâ **MC 127^b/b.1**

[Elini hazrete/Allah'a kaldırdı, dua etti: "Ey Hüdâ, emrini tuttum." dedi.]

Sordı 'Abbâs n'oldı hâl **dir** yâ Resûl

Didi daķı va'denün vaķtı degül **MC 128^a/b.2**

[Abbas sordu: "Yâ Resul durum nedir?" (Resul): "Daha işin yapılma zamanı değil." dedi.]

Pes Resûlüllâh yirinden dur-dı **dir**

Ol mağāraya bir ayağ ur-dı **dir**

Bir büyük kapu açıldı **dir** hemân

Bir deņiz var ol yanında bî-gümân **MC 149^a/b.16,17**

[Resûlüllâh yerinden kalktı; o mağara (kapısına) ayağıyla dokundu; o anda büyük bir kapı açıldı; yanında bir deniz vardı.]

İki yalın yüzlü maħbûb nev-cüvân

Bir gemi sürmiş gelir **dir** hoş revân **MC 149^b/b.2**

[İki yeni yetme genç, bir gemi ile neşe içinde gelirler.]

Mekkenen kaçdı Muħammed gitdi ol

Ol Medîne şehrine **dir** dutdı yol **MC 150^b/b.1**

[Muhammed, Mekke'den kaçtı, gitti; Medine şehrine doğru yola çıktı.]

Çünkü bu sözi işitdi ol la'în

Dâvudî geydi zirih **dir** pes hemîn **MC 150^b/b.10**

[O melun bu sözü işitince hemen Davudî zırhını giydi.]

Cebre’îl Hâkdan getüriben selâm
Didi **dir** ‘izzüm Hâkı-çün yâ imâm **MC 156^a/b.11**

[Cebrail, Allah’tan selam getirdi; “İzzetim hakkı için ey İmam!” dedi.]

Şu resme urdı **dir** zaḥm-ı sinānı
Ki tar itdi o ḥalka giñ cihānı **MC 176^a/b.3**

[O derece kılıç salladı ki dünyayı o halka dar etti.]

Rāvī aydur kōrku oldı **dir** hemān
Ol la’īnün ḥamlesinden ol zaman **MC 190^b/b.2**

[Ravi, o melunun hamlesinden o zaman çok korku olduğunu söyledi.]

İrdi bir taş ağzına Peygamberün
Dişleri uşandı **dir** ol serverün **MC 213^a/b.17**

[Peygamber’in ağzına bir taş isabet etti; o peygamberler önderinin dişleri kırıldı.]

Hürrem oldı ol ‘adüvvüllāh Velīd
Para para kılayım **dir** ol pelīd **MC 279^a/b.11**

[O Allah düşmanı Velīd mutlu oldu; o alçak, ister ki parça parça edeyim.]

Teni ditrer başından ‘aklı uşdı
Elinden **dir** kılıcı yire düşdi **MC 320^a/b.14**

[Bedeni titredi; akli başından gitti; elinden kılıcı yere düştü.]

Çoyunların şığırın sürdiler **dir**
Çumāş u naḥd deveye urdılar **dir** **MC 326^a/b.12**

[Koyunlarını, sığırını sürdüler; ev eşyasını, parasını deveye yüklediler.]

Cebre’îl geldi didi Hâkdan selâm
Doğrı didi ol ‘Arab **dir** yâ imam **MC 328^a/b.13**

[Cebrail geldi, Hak’tan selam getirdi; “Ey İmam, o Arap doğru dedi!” (dedi.)]

Ol ‘adüvvüllāh seni **dir** yâ ‘Alī
Cenge ister sen ne dirsın yâ velī **MC 333^a/b.4**

[Ey Ali, o Allah düşmanı seni cenge istiyor; sen ne diyorsun ey Velī!]

Yâ Resülellāh buyur **dir** varayum
Hâk buyurursa anı iki yarayum **MC 333^a/b.5**

[Ey Resulüllah, emret, varayım; Allah’ın izniyle onu ikiye böleyim!]

Çün Resulüllāh aldı **dir** hemān
Mekkeyi kâfir elinden ol zamān **MC 389^b/b.3**

[Resulüllah, o zaman Mekke’yi kâfir elinden aldı.]

Pes Resulüllāh buyurdu **dir** hemān
Tiz getürdiler ‘alemler ol zaman **MC 392^b/b.4**

[Resulüllah istedi, hemen sancakları getirdiler.]

- Bu söz üzre geçmedin **dir** bir zamān
Kaçdı döndi leşkerüñ öñi hemān **MC 392^b/b.4**
[Bu söz üzerinden kısa bir süre geçmişti ki, askerin ön tarafı kaçarak geri döndü.]
- Leşkerüñ pîş-revleri **dir** döndiler
Kacdılar sankim basılıp sındılar **MC 393^a/b.5**
[Askerin öncüleri dönerek kaçtılar; sanki basılıp mağlup olmuş gibiydiler...]
- Pes Müsülmānlar oturdı bir zamān
Geldi pes Za'lem irişdi **dir** hemān **MC 420^b/b.3**
[Müslümanlar bir süre oturdular; Zalem hemen geldi, yetişti.]
- Sürdi şāhuñ üstüne **dir** ol la'tın
Kaçana dönmiş gözi hışmından hemin **MC 422^a/b.12**
[O melun (atını) Şāh'ın üzerine sürdü; öfkeden gözleri kızarmıştı.]
- Kaçıdı ün eyledi kıldı figān
Sürdi şāhuñ üstüne **dir** nā-gehān **MC 422^b/b.2**
[Kızdı, bağırdı, çağırdı; (atını) ansızın Şāh'ın üzerine sürdü.]
- Tiz şavuldu harbe öñinden 'Alī
Çünkü geçdi şıçradı **dir** ol velī **MC 422^b/b.6**
[Alī, çabucak süngüden savuştu, geçti; o Velī yerinden sıçradı.]
- Harbe-y-ile Za'lemi şāh-ı cihān
Atdı **dir** gögsinde urdı nā-gehān **MC 422^b/b.9**
[Cihanın Şah'ı, Zalem'i mızrakla göğsünden atıp vurdu.]
- Yüregin yardı çıkdı püşte ol **dir**
Yıkıldı yüzi üzre küşte ol **dir** **MC 422^b/b.10**
[Karnını sırtına kadar yardı; yüzü üzerine devrildi, öldü.]
- Kaçalar leşkeri bākī kalanı
Çün eyle gördiler **dir** anlar anı **MC 422^b/b.11**
[Geri kalan Karalar askeri, onu o şekilde gördüler.]
- Çün Kaçalar gördiler bu leşkeri
Yüz çevürüp kaçdılar **dir** her biri **MC 423^a/b.3**
[Karalar, bu askeri görünce hepsi birden bırakıp kaçtılar.]
- Çünkü irdi **dir** toközuncı gece
Diñle şāhı n'eyledi anda nice **MC 425^b/b.2**
[Dokuzuncu gece oldu; Şāh'ı dinle ki orada neler etti neler?]
- Kal'aya yakın karavul kendüsi
Durmuş-ıdı **dir** işitdi bir sesi **MC 425^b/b.3**
[Kendisi kaleye yakın (bir yerde) gözcü idi; bir ses işitti.]

- Durdu ıkıdı menberine **dir** Resul
Allāha hamd u şenā' eyledi bol **MC 447^b/b.7**
[Resul kalktı, minbere ıktı; Allah'a oka şükür ve övgüde bulundu.]
- ıktı şardan taşra Peygamber hemān
Sedi dört biş kişi **dir** hoş pehlevān **MC 448^a/b.8**
[O sırada Peygamber şehrin dışına ıktı; dört bin pehivan seti.]
- Müte adlu köy atında **dir** yakın
Gördi leşkerler hemān biri birin **MC 450^a/b.9**
[Mute adlı köy yanında bir yerde; iki ordu öylece birbirini gördüler.]
- Geldi Hurkul dağı yitdi **dir** hemān
Oldı kâfir yüz biş artu ol zaman **MC 450^a/b.10**
[Hurkul da (Herakleios) hemen geldi, yetiştı; öylece kâfir yüz binden fazla oldu.]
- Geldi hâtifden yine **dir** hem bir ün
Didi oş vağıti degül-durur bugün **MC 450^a/b.14**
[Yine gaipten bir ses geldi; "Durun, vakti değıldir bugün!" dedi.]
- Zeyd işitdi ün ağıdı **dir** hemīn
Didi neyün böyle dirsın i la'ın **MC 451^a/b.5**
[Zeyd (bu sözü) işitince kızdı ve dedi: "Ey melun, neden böyle diyorsun?..."]
- Şöyle kim öykeyle bir ceng oldu **dir**
Ditredi atlar ayağında bu yir **MC 452^b/b.1**
[Öyle etin sir savaş oldu ki, atların ayağı altında yer titredi.]
- ılıcdan şöyle opdı **dir** ekākāk
Ki oldı yidi yir bu ouz eflāk **MC 452^b/b.4**
[Kılı sesleri o kadar yükseldi ki; yedi yer, dokuz felek bu seslerle inledi.]
- ırdı ok kâfirleri **dir** ol dilir
ara anlara bulaşdı hemü şir **MC 458^a/b.13**
[O yiğıt, ok kâfir öldürdü; aslan gibi kanlar içinde kaldı.]
- Rāvī aydur Hâlid ol mü'minleri
Bir yire cem' eyledi **dir** onları **MC 458^a/b.15**
[Ravi der: "Hâlid o müminleri bir yere topladı."]
- Bindi ol mel'un yürüdü **dir** hemān
Şanki bir deryā ağıp oldu revān **MC 466^b/b.2**
[O melun hemen (atına) bindi ve yürüdü; sanki bir derya akmaya başladı.]
- Bir yanından na're urup pehlevān
Sil gibi girdi **dir** ol cenge revān **MC 467^a/b.3**
[Bir tarafından haykıran pehlivan; sel gibi girdi cenge hemen.]
- Douşdı birbirine ol eri **dir**

- Ki ditretti at ayağı yiri **dir** MC 467^b/b.14
[Askerler birbiriyle çarpışmaya başlayınca sanki atların ayağı altındaki yer titredi.]
- Kâfirün bî-ḥad yığıldı leşkeri
On yidi kez yüz biñ oldu **dir** çeri MC 468^b/b.9
[Kâfirin sınırsız askeri toplandı; asker bir milyon yedi yüz bin oldu.]
- Geldi Koştantîn ilinün leşkeri
Rûm iliñden daḥı geldi **dir** çeri MC 468^b/b.10
[Kostantin ilinin askeri geldi; Rûm ilinden de asker geldi.]
- Tâzelendi kâfirün **dir** leşkeri
Birbirisinden bahâdur her biri MC 468^b/b.12
[Kâfir askeri, her biri birbirinden usta savaşçılarla takviye edildi.]
- Dürlü dürlü kâfirün koşunların
Birbirine urdı **dir** bozdı varın MC 472^a/b.9
[Çeşitli düzendeki kâfir saflarını birbirine kattı, nesi var nesi yok hepsini dağıttı.]
- Şâh-ı merdân gördi **dir** ol leşkeri
Kim tükenmez kırmag-ıla ol çeri MC 473^a/b.5
[Şâhımerdan o askeri gördü: o asker öldürmekle tükenecek gibi değil...]
- Hem havâdan **dir** ferîştehler cevâb
Virdiler mü'minlere budur şavâb MC 474^a/b.11
[Hem havadan melekler müminlere cevap verdiler ki doğrusu budur.]
- Şu deñlü aldılar **dir** mâlı anda
Ki taldı qalmanı yir ḥâlî anda MC 474^b/b.1
[O kadar çok ganimet aldılar ki hiçbir yer boş kalmadı.]
- Durdı ol 'Abdülmelik **dir** pes hemân
Ḥalkını uyardı bindürdi revân MC 475^b/b.1
[Abdülmelik hemen kalktı; halkını uyardı, çabucak takibe başladı.]
- Çünki aşḥâb ol tonı **dir** gördiler
Key ta'accüb eylediler durdılar MC 475^b/b.7
[Ashap o giysiyi gördüklerinde şaşırıp kaldılar.]
- Çün Vidâ' Ḥaccini itdi **dir** Resûl
Şehrine geldi emîn oturdı ol MC 478^a/b.5
[Resûl, Veda Haccı'nı tamamlayınca, şehrine (Medine'ye) gelip güven içinde yerleşti.]
- Kim kamu 'ömrinde ol deñlü hemîn
Ağladuğı yoğ-ıdı **dir** ol Emîn MC 478^a/b.10
[O Emîn (Hz. Ebu Bekir) bütün ömründe o kadar çok ağlamamıştı.]

4. “Dir”in Yerine Kullanılan Diğer Alternatifler

“Dir”in yerine B’de iki yerde “çok”, MC’de bir yerde “key”, B’de bir yerde “kim” kelimelerinin kullanıldığını görüyoruz. B’de bir yerde de herhangi bir söz kullanılmamıştır.

Rāvī aydur k̄or̄ku oldı <u>dir/çok</u> (B) hemān	
Ol la’ınūn̄ ḥamlesinden ol zaman	MC 190 ^b /b.2
Pes Resūlullāh buyurdı <u>dir/kim</u> (B) hemān	
Tiz getürdiler ‘alemler ol zaman	MC 392 ^b /b.4
Ḥarbe-y-ile Za’lemi şāh-ı cihān	
Atdı <u>dir/-</u> (B) gögsinde urdı nā-gehān	MC 422 ^b /b.9
Geldi K̄oştān̄in ilinūn̄ leşkeri	
Rūm ilin̄den daḥı geldi <u>dir/çok</u> (B) çeri	MC 468 ^b /b.10
Ḥaḫ tamām itdüm dīni <u>dir</u> devleti	
Rāzī oldum dīnūn̄üzden <u>dir/key</u> (MC) ḫatı	MC 478 ^b /b.1

5. Redif Olarak “dir”

Bir anlatım tekniği olarak “dir”, beyitte bulunduğu yere göre bazen redif bazen de redifi oluşturan grubun bir parçası olabilmektedir.

Redif:

Doḫuşdı birbirine ol çeri <u>dir</u>	
Ki ditretti at ayaḡı yiri <u>dir</u>	(<u>dir</u>) MC 467 ^b /b.14

Redifin bir parçası:

Pes Resūlullāh yirinden dur-dı <u>dir</u>	
Ol maḡāraya bir ayaḡ ur-dı <u>dir</u>	(-dı <u>dir</u>)MC 149 ^a /b.16
Ḳoyunların şıḡırın sürdiler <u>dir</u>	
Ḳumāş u naḫd deveye urdılar <u>dir</u>	(-diler <u>dir</u> / -dılar <u>dir</u>) MC 326 ^a /b.12
Yüregın yardı çıḫdı püşte ol <u>dir</u>	
Yıḫıldı yüzi üzre küşte ol <u>dir</u>	(ol <u>dir</u>) MC 422 ^b /b.10

Sonuç

Sîret metinleri, sözlü-anlatıcının en önemli figürlerden/biçimlerden biri olduğu sözlü edebî türdür. Sözlü-anlatıcı aktör gibidir. Tahkiye tekniği ve kurgu sözlü-anlatıcının eseridir. Halk kültürüne dair bolca mahsulü içinde barındırır. Zaman ve mekân çoklukla gerçektir. Vakalar gerçek ve gerçek dışı bir aradadır. Manevi ve dinî yönü vardır. Halkta kahramanlık bilincinin diri kalmasını sağlamaktadır. Toplumun her kesimine hitap etmektedir. *Sîret* metinleri esasta yazılan

değil anlatılan metinlerdir. Yazıya geçirildikten sonra yazılı metin üzerinden okunmuş ve dinlenmiştir. Pek çok bakımdan halk hikâyeleri ile benzerlik gösterse de yazıya geçirildikten sonra nazım şekli, vezin gibi yönleri ile klasik edebî ürünler gibidir. *Sîret*'te sözlü-anlatıcı vakalarla ilgili, her şeye hakimdir. Vakayı gören durumundadır. Bu açıdan bakıldığında *Sîret*, hakim (ilahi/tanrısal) bakış açısıyla anlatılmıştır. Elbette *Sîret* çok uzun ve çok sayıda vakadan oluştuğu için değerlendirmedigimiz anlatı teknikleri de olabilir.

Sîret'te "dir" kullanımının "demek" anlamında, "dirmek" (toplamak, biriktirmek) anlamında ve bir anlatım tekniği "dir" olarak üç kullanımını görüyoruz. Bunlardan anlatım tekniği "dir" kullanımı tahkiyenin bir özelliği olarak dikkat çekici bir yaygınlıkta kullanılmıştır. Araştırmalarımızda anlatım tekniği "dir" kullanımı ile ilgili bir çalışmaya rastlamadık.

Kısaltmalar

- B. Berlin Staatsbibliothek Ms.or.fol.3333 numarada kayıtlı nüsha.
MC. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC_Yz_O_0053 demirbaş numarada kayıtlı nüsha.

Kaynakça

- Türk Dil Kurumu Yayınları (2009), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu.
- Levend, A. S. (1984), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi.
- Sağlık, Ş. (2009), "Halk Hikâyelerinde Tahkiye Tekniği ve Kurgu", *Hece-Öykü Dosya Türk Halk Hikâyeciliği I*, 32: 48-57.
- Esir, H. A. (2019), "XV. Yüzyılda Muhammed Tarafından Yazılan Manzum Sîret'in Nüshaları-I", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41(1): 63-88.
- Esir, Hasan Ali (2019), "XV. yüzyılda Muhammed tarafından yazılan manzum Sîret'ten bahseden çalışmalar ve Sîret'in nüsha kayıtları-II", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41(2): 107-130.
- Esir, Hasan Ali (2019), "1467 Yılında Muhammed Adlı Bir Müellif Tarafından Manzum Olarak Yazılan *Sîret*'te Türkçe Söz Varlığı", *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi*, Samsun, 1087-1098.

Extended Summary

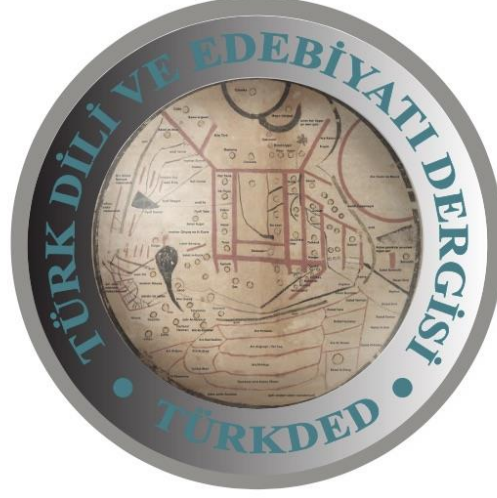
In sîrets/siyers, the life of the Prophet is narrated under various topics and titles. In this study, the narration of the first poetic Sîret in Turkish literature, according to our current knowledge, which was written by an author named Muhammed in 872 [1467] and the use of "dir" have been evaluated. In narrative-based texts, highlighting the case is just announcing the event. However, it also has an artistic side. In other words, there are ways/forms in which the case is conveyed/explained. The sîret has been explained from the dominant point of view. The story communication takes place with the sender, the transmitter and the receiver. The oral narrator uses different narration techniques while describing the case. This narration of him is called *tahkiye*. In the long winter nights, heroic stories such as Hamza-nâme, which is mixed with legends, are read and listened in silence with great excitement. Sîrets, including hamza-names and cenk-names, were told orally at first, and then they were written down and came to the present day. There are many reasons why Sîret is told. The main reason is to give information. It is also aimed to make the listeners have a pleasant time while giving information. Folk tale-telling functioned like television, cinema, and sports in modern times. It was the center of life. At the same time, they had the aim of keeping the spirit of war and struggle alive and giving lessons. From this point of view, Sîret texts are of great importance in terms of historical, sociological, cultural aspects and have a rich content. In Sîret, there are sections that are in harmony with historical events, as well as motifs and eposotes/events that are imaginative, extraordinary, and that give a specialty to the subject on their own, originating from folk culture.

In folk tales, the oral-narrator sometimes moves from one subject to another, telling "let's come to so-and-so"; and we see a similar one in Sîret. This is a narration technique seen in folk tales. From time to time, the narrator informs the audience by saying that what he tells is based on rumors. In Sîret, the order of occurrence of the cases and the time relationship between the cases are observed. Heroes are introduced with their surroundings from time to time. The protagonists usually have supporting figures. They immediately rush to help when the protagonist is in difficulty. This is usually Hz. Ali. We see Hz. Ali in every event.

He has extraordinary virtues. In Sîret, time and space are generally real. Locations are geographically regions, cities, and castles. In this respect, it is similar to modern stories. Depictions, as real and unreal, occupy a wide place. The story of the Prophet's marriage to Hz. Hatice is narrated from the dominant point of view. The Sîret's this part consisting of 936 couplets was included in the study. The oral-narrator starts the story by calling out to a nightingale in second-person singular, and says that a permanent work should be left behind, addressing the transience of this world. This part consisting of the first 7 couplets is the introduction to the story.

A more ornate and artistic language is used, and it is a preparation for the story. This part is similar to the "introduction" and "döşeme" parts of folk tales. There is a similar situation in other parts of Sîret. After the first few couplets, which are more ornate and artistic, the story begins. This part is similar to the "fasıl" part in folk tales. Here, the oral-narrator introduces the Prophet and presents sections from his life. After this chapter, the oral-narrator moves on to Hatice's narration. He narrates her having a noble family, her morals, character, physical characteristics, lineage and wealth. Then, he moves on to the subject of Mustafa's starting trade in Hatice's caravan. Meanwhile, the oral-narrator narrates the successive cases. As a result of all this, Mustafa goes to his uncle Abu Talib and tells him to ask Hatice for him. However, there are hesitations about how this demand will be met by Hatice. There are some dialogues on about this. Finally, Safiye, Mustafa's aunt, goes to Hatice and asks Hatice for her opinion on the subject. When she learns that it is positive, she tells Abu Talib about the situation. Except for Abu Lahab, all uncles are positive about asking for Hatice. They go to ask for Hatice. Meanwhile, various dialogues take place. The oral-narrator describes all these experiences and dialogues as if he were seeing and hearing them. Finally, the wedding takes place and a feast is given. The Sîret text contains many products of folk culture. In Sîret, time and space are mostly real. The real and the unreal cases coexist. It has a spiritual and religious aspect. It ensures that the consciousness of heroism remains alive in the public. It appeals to all segments of society. Sîret texts are not written texts but narrated texts. After being transcribed, it was read and listened through the written text. Although it is similar to folk tales in many respects, after it is written down, it is like classical literary products with its aspects such as verse and meter. In Sîret, the oral-narrator has control over everything related to the cases. He is the one seeing the case.

There are statements showing that Sîret is based on oral narration. These expressions show that the work was told orally at first. The sîret was later transcribed. In Sîret, three uses of "dir" have been identified. These are "meaning", "dirmek" (collecting, accumulating), and a narrative technique. The use of "dir" as a narrative technique is prominently widespread, as a feature of narration. This usage shows that Sîret was first narrated orally.




MEHMET ÂKİF ERSOY VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD MESELESİ
THE ISSUE OF MEHMET ÂKİF ERSOY AND OTTOMAN SULTAN ABDULHAMID II

İHSAN SAFİ

Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

*Prof. Dr., Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish Language and Literature*

ihsan.safi@erdogan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-0659-2329>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-3, Aralık-December 2021 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 24.12.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 27.12.2021
Sayfa-*Pages* : 23-58

MEHMET ÂKİF ERSOY VE II. ABDÜLHAMİD MESELESİ-1

Prof. Dr. İhsan SAFİ¹

Özet

Mehmet Âkif Ersoy, ilk başta II. Abdülhamid'e karşıdır. Ondan nefret eder. Şiirlerinde II. Abdülhamid ve dönemi için çok ağır ifadeler kullanır. Daha sonra onun bu tavrı yumuşamıştır. Hatta gelen dönemin ve yönetimin daha kötü olduğunu bile söylemiştir. Mehmet Âkif'in II. Abdülhamid'le dünya ve din görüşlerinin aynı oldukları düşünüldüğü için onun II. Abdülhamid'i tenkit etmemesi ve aleyhinde olmaması beklenilmiştir. Ama Âkif öyle yapmamıştır. Bu çalışmada Mehmet Âkif Ersoy'un II. Abdülhamid'e bu şekilde davranmasının sebepleri Mehmet Âkif'in yazıları, şiirleri ve *Sıratımüstakim* dergisindeki yazılardan, bu konu hakkında bilinen diğer kaynaklardan yararlanılarak gösterilmiştir. Mehmet Âkif, devrin hâkim cereyanı olan II. Abdülhamid muhalifliğinden etkilenmiştir. Onun bu tutumunda okuduğu bazı okulların yani oradaki II. Abdülhamid muhalifi bazı hocaların ve II. Abdülhamid'in döneminde olan bazı olumsuzlukların yani II. Abdülhamid'in ve bilhassa onun etrafındaki adamların yaptıkları yanlışların da etkisi vardır. Mehmet Âkif'in II. Abdülhamid'e muhalifliği diğer vatan ve din düşmanları gibi değildir. O, tam tersine vatan ve din sevgisi yüzünden kendi görüşünde olan, aynı idealleri farklı bir şekilde gerçekleştirmeye çalışan II. Abdülhamid'e böyle davranmıştır. Ülkenin kötüye gitmemesi için uğraşmıştır. İslâmcılardan sadece Mehmet Âkif Ersoy, II. Abdülhamid'e karşı değildir. Onun gibi daha pek çok kişi de vardır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Mehmet Âkif Ersoy, II. Abdülhamid, İslâmcılık.

THE ISSUE OF MEHMET ÂKİF ERSOY AND ABDÜLHAMİD II-1

Abstract

Mehmet Âkif Ersoy was opposed to Abdulhamid II at first. He hated the Sultan. In his poetry, he used very heavy expressions for Abdulhamid and his period. Then, his attitude softened. He even said that the later period and administration was worse. Since Mehmet Âkif was thought to have the same worldview and religious view with Abdulhamid II, it was expected that he would not criticize or oppose Abdulhamid II. However, Akif did not do so. In this study, it will be tried to show the reasons why Mehmet Âkif Ersoy treated Abdulhamid II in this way, by making use of Mehmet Akif's writings, poems, the articles in *Sıratımüstakim*, and other known sources on this subject. Mehmet Âkif was influenced by the opposition of Abdulhamid II, who

¹Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ihsan.safi@erdogan.edu.tr

was the dominant figure of the period. Some of the schools he attended, some teachers who were opponents of Sultan Abdulhamid II there, and some negativities during the reign of Abdulhamid II, namely the mistakes made by Abdulhamid II and especially by the men around him, also had an effect on his attitude. Mehmet Akif's opposition to Abdulhamid II was not like other enemies of homeland or religion. On the contrary, Mehmet Akif was opposed to Abdulhamid II, who had the same opinion and tried to realize the same ideals in a different way, because of his love of homeland and religion. He tried to keep the country from getting worse. Of the Islamists, only Mehmet Akif Ersoy was not opposed to Abdulhamid II. There were many more people like him.

Key Words: New Turkish Literature, Mehmet Âkif Ersoy, Abdulhamid II, Islamism.

Giriş

Mehmet Âkif Ersoy'un vefatından sonra seksen beş yıl geçmiş, hakkında da pek çok çalışma, toplantı yapılmış olmasına rağmen yine de onunla ilgili halledilemeyen bazı meseleler bulunabilmektedir. Bunlardan bir tanesi de onun II. Abdülhamid'le olan meselesidir. Bu konu üzerinde yapılmış fazlaca bir çalışma yoktur. Âkif'in yakın dostları, onun hakkında önemli kitaplar yazanlar nedense bu meseleden bahsetmemişlerdir. Yine aynı şekilde akademik camiada da bu konuya pek eğilen olmamıştır. Bu yüzden Mehmet Âkif söz konusu olduğunda yapılan sohbetlerde ve etkinliklerde hep bu konuyla ilgili sorularla karşılaşılmaktaydı. Piyasada da bununla ilgili bir bilgi kirliliği vardı. Çeşitli sebeplerden dolayı bazı çevreler de bu konuyla ilgili yalan yanlış bilgiler yaymaktaydı. Bazı tarihçiler de maalesef edebiyat eğitimi almadıkları ve edebî eser incelemesini de bilmedikleri için bu konu hakkında hüküm verirken hataya düşebilmekte ve insanları da yanlış yönlendirebilmekteydi. Her meselede olduğu gibi bu meselede de ideolojik bakış açısı ve tarafgirlik de olumsuz bir etken olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu tür yanlış anlamaların önüne geçebilmek, hem de bu alandaki eksikliği giderebilmek amacıyla böyle bir çalışma yapma ihtiyacı duyuldu.

Mehmet Âkif ve II. Abdülhamid meselesi ile ilgili az sayıdaki çalışmalardan bir tanesi Prof. Dr. M. Orhan Okay'a aittir. Bu konuyla ilgili bilgi onun *Mehmed Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi* adlı eserinde geçmektedir (Okay 1989: 16-31). Eserin on beş sayfadan oluşan üçüncü bölümü, Mehmet Âkif'in tarihî ve siyasî şahsiyetine ayrılmıştır. Orhan Okay, Mehmet Âkif'in *Safahat*'tan önce yazdığı, neşredilmiş veya yakınları elinde kalmış şiirlerinden bilinenler arasında devrin padişahını öven bir kaside, bir manzume, hatta tek bir mısra bile olmadığını söyler. Bunu, Mehmet Âkif'in karakterine güzel bir örnek olarak verir. Hâlbuki Abdülhamid tahttan indirildikten sonra ona hiciv yazanlar, hakaret edenler daha önceleri ona bir sürü kasideler, methiyeler yazmışlardı. Âkif ise böyle bir ikiyüzlülük yapmamıştır. Orhan Okay, Mehmet Âkif'in halden önce methiye yazmamak suretiyle pasif, daha sonra ise birtakım tenkitlerde bulunmak suretiyle de aktif direniş tavrı gösterdiğini söyler.

Orhan Okay, Abdülhamid'in saraya karşı menfi tavrının, özellikle Abdülhamid aleyhtarı olmasının bir sebebini de Fatih Merkez Rüşdiyesi son sınıf talebesi iken Türkçe hocası olan Kadri Efendi'ye bağlar. Onun Âkif üzerinde büyük tesiri olduğunu söyler. Âkif ona büyük saygı ve hayranlık duymaktadır. Okay, Âkif'in gerek karakteri, gerekse taşıdığı siyasi fikirleri itibariyle Kadri Efendi'ye çok benzediğini, bu yüzden onun tesirinde kaldığını söyler.

Orhan Okay, Âkif'in, doğrudan doğruya Saray ve Osmanlı hanedanı aleyhinde olmadığını, *Safahat*'ın, ilk dönem Osmanlı hükümdarları için saygı ve rahmet ifadeleriyle dolu olduğunu, onun devletin bahtiyar asırlarındaki gücünü kaybetmiş, idarede acze düşmüş devlet büyüklerini sevmediğini söyler. Bu özelliğiyle de Âkif, Jön –Türklerden ayrılmaktadır.

Orhan Okay, Mehmet Âkif'in Abdülhamid aleyhindeki en ağır şiiri olan “İstibdat” ve onun devamı intibamı veren “Hürriyet” şiirlerinin bütün Osmanlılar gibi Hürriyet'i büyük bir memnuniyetle karşılamının mahsulü olduklarını, Âkif'in, bunları o dönemdeki havanın etkisiyle yazdığını söyler.

Orhan Okay, bu bölümün başında Mehmet Âkif için: “Denilebilir ki bu sert mizaçlı adam şahsına yapılanları affetmiş, fakat siyaset yoluyla milletine yapılanlara, Hak namına haksızlığa tahammül edememiştir.” şeklinde bir ifade kullanır. Onun bu sözleri, aynı zamanda Mehmet Âkif'in II. Abdülhamid'e olumsuz bakışının sebebini de göstermektedir. Okay'a göre Âkif, şahsi meselelerden dolayı değil, hak namına milleti namına, II. Abdülhamid'e karşı olmuştur.

Bu konu hakkında yapılmış diğer bir çalışma da Prof. Dr. Süleyman Uludağ'a aittir. Uludağ'ın makalesinin adı “Selefilik-Sûfilik ve Âkif”tir (Uludağ 2008: 136-148). Uludağ, bu yazısında ilk önce Âkif'in yaşadığı dönemdeki olaylar hakkında bilgi verir, fikir hareketlerinden bahseder. Daha sonra ise Selefilik hakkında kısaca bilgi verir. Sonra da sözü Âkif'e getirir ve onun da mutedil selefiliklerden biri olduğunu söyler. Uludağ, bu söylediğini delillendirmek için de “Âkif ve Selefilik” diye bir başlık açar. Burada *Safahat*'tan örneklerle Âkif'in selefilik yönünü gösterir. Onun aşırılık yanlısı selefiliklerden, medrese zihniyetinden, İslâmsız ve geleneksiz Batıcılardan ayırt eden ana çizgilerin bunlar olduğunu söyler.

Uludağ, Mehmet Âkif'in dini anlayışından dolayı muhafazakâr Müslümanları kollayarak, onları memnun ederek İslâmcı bir siyaset güden II. Abdülhamid'e acımasızca hücum ettiğini, İslâm inkılabının gerçekleşmesi ve Müslüman toplumun gelişmesinin önünde onu bir engel olarak gördüğünü söyler. Süleyman Uludağ devamında bu konuyu biraz daha açarak, sıkıntılı ve çalkantılı bir dönemde ince siyaset yaparak statükoyu korumaya çalışan, yenilikçi ve inkılâpçı hareketleri bir tehdit olarak algılayan Sultan Abdülhamid ile “İnkılâb istiyorum ben de fakat Abduh gibi” diyen yenilik ve inkılâp yanlısı Âkif'in birbirlerini anlamalarının ve anlaşmalarının pek mümkün olamayacağını da söyler. Ona göre bu şekildeki bir anlayış farkından dolayı Mehmet Âkif ve II. Abdülhamid çatışmışlardır.

Bu bölümde son olarak Prof. Dr. Caner Arabacı'nın bildirisi hakkında bilgi verilecektir. Arabacı'nın bildirisinin başlığı "Mehmed Âkif Abdülhamit İlişkisi"dir (Arabacı 2017: 159-177). Arabacı, meseleyi Mehmet Âkif sempozyumu vesilesiyle gündeme getirmek ister. Bu konu üzerinde durulmadığını, sevimsiz bir alan olarak görüldüğünü ama artık bunun olmaması gerektiğini söyler. Bundan kaçınmanın artık bir yarar getirmeyeceği görüşündedir.

Caner Arabacı, bildiride Mehmet Âkif'in II. Abdülhamid karşıtı cephede yer almasının sebeplerinden birisi olarak dönemin etkili propagandasını gösterir. Bu propaganda sayesinde değerler donanımı, dini metanetine rağmen sağlam duruş göstermesi gerekenlerin de bundan etkilendiğini söyler. İslâm birliği, Müslümanların dayanışması gibi hassasiyetleri olan kesimlerin dayanışma yerine çatışmasını buna bağlar. Arabacı, ikinci bir sebep olarak da Mehmet Âkif'in okuduğu mektepleri gösterir. Abdülhamid düşmanlığının en çok mekteplerde yapıldığını, buralarda okuyanların Abdülhamid'den nefret ettiklerini söyler. Mehmet Âkif de Fatih Merkez Rüşdiyesi'ndeki Türkçe hocası Kadri Efendi'den etkilenmiştir. Kadri Efendi, hürriyetçi birisidir. Arabacı, sadece bu mektebi ve kişiyi örnek olarak verir. Âkif'in etkilendiği diğer kişilerden ve okullardan ise bahsetmez. Caner Arabacı, bunlara ilâve olarak dostlarının da Âkif'i Abdülhamid karşıtlığı yönünde etkilediklerini söyler. Burada da örnek olarak sadece Hüseyin Kazım Kadri'yi verir. Diğer dostlarından ise bahsetmez.

Caner arabacı son olarak da Abdülhamid'den bahseder. Onun bazı yanlış davranışlarının da Mehmet Âkif'in ona karşı olmasına sebep olduğunu söyler.

Bu üç önemli çalışmada da meselenin bazı yönleri üzerinde durulmuştur ve isabetli tespitlerde bulunulmuştur. Fakat mesele, her yönüyle bu çalışmalarda ortaya konulmamıştır. Bunlardan Prof. Dr. Caner Arabacı'nın bildirisi, bu konunun ismini taşıması yani özellikle bu konuyu işleme ve bu konudaki eksikliğe dikkati çekmesi hususları bakımından önemlidir. Arabacı, meseleyi bir bildiri ile ilim âlemine duyurmuştur. Fakat çalışmasını bildiri metni özelliğinde bırakmıştır. Diğer iki çalışma ise başka bir meseleyi ele alırken bu konuya da değinmişlerdir. Bütünüyle bu konuyu işlememişlerdir.

Bu konudaki malzemenin çok olması çalışmanın bir makale sınırlarını aşmasına sebep olmuştur. Bu yüzden çalışma, iki bölüm olarak düşünüldü. Çalışmanın bu birinci bölümünde Mehmet Âkif'in şiir ve yazılarından hareketle yani eserlerinde II. Abdülhamid meselesi ortaya konuldu. İkinci bölümde ise eserleri dışındaki kaynaklarda geçen II. Abdülhamid meselesi verilecek, Âkif'in Abdülhamid'e karşı tavrını etkileyecek sebepler gösterilecektir. Mehmet Âkif, II. Abdülhamid meselesine dair umumi sonuç bu ikinci yazının sonunda verilecektir.

ŞİİRLERİNDEN VE YAZILARINDAN HARAKETLE MEHMET ÂKİF VE II. ABDÜLHAMİD MESELESİ

A. *Safahat*'ta Mehmet Âkif ve II. Abdülhamid

Safahat'ta bu konuyla epey bir bilgi vardır. Bu da gösteriyor ki II. Abdülhamid meselesi eserde Hürriyet'le birlikte ehemmiyetli bir yer tutmaktadır. Eserde bu meselenin geçtiği yerler şöyledir:

1- “İstibdat” Şiiri:

Safahat'ta Mehmet Âkif'in II. Abdülhamid'e ve onun dönemine yazdığı tek müstakil şiir “İstibdat” başlıklı şiirdir. Burada Âkif, o devri “kirli baskı dönemi” olarak vasıflamış ve II. Abdülhamid için “mevhum bir gölge”, “kanlı kâbus”, hatta “mel'un” gibi tabirler kullanmıştır. Şiir şöyledir:

İSTİBDÂD

*Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!
Diyor ecdâdımız makberlerinden: “Ey sefil ahfâd,
Niçin binlerce ma'sûm öldürürken her gelen cellâd,
Hurûş etmezdi, mezbûhâne olsun, kimseden feryâd?*

*Otuz milyon ahâli, üç şakînin böyle mahkûmu
Olup çeksin hükümet namına bir bâr-ı meş'ûmu!
Utanmaz mıydınız bir, saysalar zalimle mazlumu?
Siz, ey insanlık isti'dâdının dünyada mahrumu,
Semalardan da yüksek tuttunuz bir zill-i mevhumu!”*

*O birkaç hayme halkından cihangîrâne bir devlet
Çıkarmış, bir zaman dünyayı lerzan eylemiş millet;
Zaman gelsin de görsün böyle dünyalar kadar zillet,
Otuz üç yıl devam etsin, başından gitmesin neket...
Bu bir ibrettir amma olmyaydık böyle biz ibret!*

Sema-peymâ iken râyâtımız tuttun zelil ettin;

*Mefahir bekleyen âbâdan evladı hacil ettin;
Ne âlî kavm idik; hayfâ ki sen geldin sefil ettin;
Bütün ümmîd-i istikbâli artık müstahil ettin;
Rezil olduk... Sen ey kâbûs-i hûnî, sen rezil ettin!*

*Hamîyyet gamz eden bir pâk alın her kimde gördünse,
“ Bu bir cani!” dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.
Müvekkel eyleyip casusu her vicdana, her hisse,
Düşürdün milletin en kahraman evladını ye’se...
Ne mel’unsun ki rahmetler okuttun rûh-i İblîs’e!*

*Değil kâbusun artık, devr-i devlet intibâhındır.
Gel ey nâzende hürriyet ki canlar ferş-i râhındır.
Emindir mevki’in: en pak vicdanlar penahındır.
Serâpâ mülk-i Osmânî müeyyed taht-gâhındır.
Serîr-ârâ-yı ikbâl ol ki: Bir millet sipâhındır (Ersoy 1998: 73).*

Şiirde Mehmet Âkif, istibdat dönemi dediği II. Abdülhamid döneminde birkaç çadırdan cihangirâne bir devlet çıkararak, heybetiyle dünyaları titreten milletimizin zelil olduğunu, göklerde yüzen bayrağımızın aşağılara indiğini söyler. Yani bu dönemi kötü olarak görür. Mehmet Âkif, daha sonra Abdülhamid’in yaptıklarına gelir ve onun haysiyetli, millî onurlu kimseleri hapse atıp sürgüne gönderdiğini, her hisse, her vicdana casusları vekil kılıp milletin en kahraman evlatlarını ümitsizliğe düşürdüğünü söyler. II. Abdülhamid, bunları yapmakla millete, şeytanın ruhuna rahmet okutacak kadar kötülükler etmiştir. Şiirde Mehmet Âkif’in Abdülhamid’i ve dönemini tenkit ettiği noktalar bunlardır. Bu sebeplerden dolayı ona karşı olduğu görülmektedir. Şiirde dikkati çeken bir husus da Mehmet Âkif’in Abdülhamid döneminde binlerce masumun öldürüldüğünü söylemesidir. Bu mecazi manadadır. Çünkü Abdülhamid döneminde kimsenin öldürülmediği tarihi bir gerçektir. Abdülhamid, muhaliflerini en fazla sürgüne göndermiştir.

Mehmet Âkif, bunları söyledikten sonra son dörtlükte ise; canlarımızı yoluna halı olarak serdik, en temiz vicdanlar sana kucak açmış bekliyorlar, artık gel diye sabırsızlıkla Hürriyet’e/II. Meşrutiyet’e seslenir. Yani Hürriyet’i /II. Meşrutiyet’i ister, Hürriyet/II. Meşrutiyet taraftarı olduğunu gösterir.

Kitapta, II. Abdülhamid ve dönemi için en ağır ifadelerin geçtiği yer burasıdır. Başka bu şekilde bir ifadelerle karşılaşmayız. Âkif, burada onun için “zıll-ı mevhum”, “kâbûs-ı hûni”, “melun”, “İblis’in ruhuna rahmet okutan” gibi ağır ifadeler kullanır, ona hakaretler eder.

2- “İstibdat” Şiirinin İkinci Kısımı:

Safahat’ta Mehmet Âkif’in II. Abdülhamid’e bakışını gösteren ikinci yer, “İstibdat” şiirinden hemen sonra gelen kısımdır. Mehmet Âkif, burada sanki yukarıda söylediklerinde haklı olduğunu göstermek için Hürriyet’ten önceki dönemde yapılanlardan bir örnek verir. O devirde yapılanlara Âkif’in bakışını göstermesi bakımından burası önemlidir. Âkif, muhalif gözüyle bize bu hadiseyi anlatmaktadır. O dönemde nasıl şüpheli davranıldığını, masum kimselere nasıl kötü muameleler yapıldığını, geride kimsesi kalıp kalmadığına bakılmadan ailelerin nasıl perişan edildiğini vermeye çalışmıştır. Halk, korkuyla sindirilmiştir. Kimse ses çıkaramamaktadır. İnsafsız, merhametsiz, liyakatsiz kişiler padişahın bir numaralı adamı olmuşlardır ve bu işleri de onlar yapmaktadırlar. İşte bu yüzden II. Abdülhamid’e karşıdır. Onun döneminde ülke böyle kötü bir hâl almıştır.

Şair, “Hürriyet”in ilânından bir gün önce, çok sıcak bir gece, evde oturmak mümkün olmadığı için biraz nefes alıp ferahlamak için yorgun olmasına rağmen evden dışarı çıkıp gezmeye başlar:

*Sıcak, ziyade sıcak bir geceydi; baktım ki:
Oturmak evde ölümden beter, dedim: Belki,
Çıkar dışarda gezersem biraz nefeslenirim;
Epey de yorgunum amma gelince dinlenirim (Ersoy 1998: 74).*

Dolaşırken sokakta acı bir çığlık duyar. Önce ne var acaba, diyerek herkes o tarafa koşuşur. Sonra da koşarak gidenler, tabana kuvvet gerisin geriye kaçırlar. Evlerdeki mumlar kısılır. Mahalledeki sesler kesilir. Şair de merak eder. Ahali niçin kaçıştı, ne var diyerek anlamak için yavaş yavaş sokulur:

*Duyulmasın mı biraz sonra başka bir acı ses?
Aceb ne var? diyerek koştu önceden herkes;
Fakat gidenlere baktım ki kaldırıp tabanı,
Bucak bucak kaçıyor: Kaç bilir misin amanı!
Kısıldı karşiki evlerde mumların hepsi,
Kısıldı sanki bütün bir mahallenin nefesi!
Kesildi nağme-i Kur’an, kesildi nağme-i sâz;*

Zaman zaman duyulan sâde bir rakik âvâz.

Niçin kaçıştı ahâli, ne var ki yâ Rabbi?

Yavaş yavaş sokulur, anlarım nedir sebebi (Ersoy 1998: 75-76).

Bakar ki beş on herif bir fakirin ellerine yapışıp sürüklüyor. Bağırın da bu adamın karısıdır. Kadının büyük evlâdı askerde ölmüştür, ikinci oğlu Yemen’de sürgündedir. Şimdi de kocasını götürmektedirler. Sebep de; adamın Efendi yani II. Abdülhamid’den sonra tahta çıkacak olan veliaht Mehmet Reşat Efendi’nin kilercisiyle uzaktan hısımlığıymış. Kilerci komşusuyla ona selam göndermiş. İşte böyle gülünç bir sebepten dolayı adamcağızı köpek sürür gibi sürükleyerek götürmeye çalışıyorlar:

Ne manzaraydı, İlâhi, o gördüğüm sahne!

Beş on herif yapışıp bir fakirin ellerine,

Sürüklüyor; öteden bir kadın diyor:

- Bırakın!

Kocam ne yaptı? Nedir cürmü bî-günâh adamın?

Zavallının büyük evlâdı öldü askerde;

İkinci oğlu da sürgün Yemen’de bir yerde.

Acıklı, göğsü sakat koyverin, didiklemeyin;

Günahtır etmeyin, oğlum, ayıptır eylemeyin.

Efendi kim, o ne bilsin? Bilirse hem ne çıkar?

Kilercisiyle uzaktan biraz hısımlığı var.

Geçende komşuyu görmüş, demiş selam söyle.

Demek alınmayacak Tanrı’nın selâmı bile!

Köpek sürür gibi insan sürüklenir mi ayol (Ersoy 1998: 76)?

Bunların başında da bir paşa vardır. Koskoca paşa böyle küçük bir işle uğraşmaktadır. Üstelik böyle birisi padişahın birinci kuludur. Âkif, paşaya bir güzel hakaret eder. Korkuluk gibidir; kazık kadar boyu vardır; kemik kafalıdır; sakalı ocak süpürgesine benzemektedir; gözleri budak delikleri tarzında çifte oyuk olup adeta büyükçe bakla kadar olan alınının az altına sokulmuştur; bıyığı kırdı yetişmiş diken yemişli çalı; ağzı da in gibidir. İşte paşam dedikleri garip yaratık böyledir. Belinde bağılık kılıcı, elinde bir kamçı.. general nişanları altında, ayın parlak ışığı içinde, imanın göğsüne girmiş bir düğüm gibi durmaktadır. Bu bakış açısı aynı zamanda Mehmet Âkif’in II. Abdülhamid’in etrafındaki adamlara da bakış açısıdır. Onlardan bu şekilde nefret etmektedir:

— Paşam mı? Nerde paşa?
Şu korkuluk gibi dimdik duran herif mi? Paşa!
Tasavvur et: iki arşın kazık kadar bir boy!
Getir de üstüne kalpaklı bir kemik kafa koy.
Ocak süpürgesi şeklinde bir sakal yaparak,
“Senin bu işte yüzün, al!” deyip o yüzüze tak.
Ocak süpürgesi, lâkin süpürmüyor, yıkıyor;
Nedense bittiği yerden cenazeler çıkıyor!
Budak delikleri tarzında aç da çifte oyuk,
Büyükçe bakla kadar alnın az altına sok.
Bilir misin çalı altında gizli inler olur:
Yılan sabah çıkar, akşam usulcacık sokulur;
Bıyık o kırdaki yetişmiş diken yemişli çalı;
Ağız da in gibi asla görünmüyor, kapalı.
Bu şekl-i mûhişi mümkünse bir düşün şöyle,
Paşam dedikleri u'cûbe işte aynıyle!
Belinde seyf-i “sadâkat”, elinde bir kamçı,
Ferik nişanları altında gördüğüm umacı,
Ziyâ-yı bedr-i münîrin içinde, yâ Rabbî,
Dururdu sîne-i îmâna girmiş ukde gibi!
Sema, zemin bütün envâr iken o pis gölge,
Cebîn-i pâkine leylin ne pâyidâr leke (Ersoy 1998: 76-77)

Âkif bundan sonra sözü tekrar kadına vererek bir de onun ağzında paşaya hakaret eder. Yukarıdakilere ilâve olarak pampin-yaşlı-bunak; zebani kıyafetli; gulyabâni; yumru başlı; yılan bakışlı şebek benzetmelerini kullanır:

— Kuzum, nasıl paşasın, görmüyor musun? Kocamı
Sürükleyip duruyorlar...
— Defol kadın, adamı
Vurunca öldürürüm ha! Benim şakam yoktur.
— Çekil hanım, paşa laf dinlemez; vurur mu, vurur.
Bilir misin onu! Şevket-meâb Efendimiz'in

Birinci bendesidir...

— *Hay yetişmesin pampin!*

— *“Sürün!” demiş, ona Şevketli’nin irâdesi var.*

— *Sürüm sürüm sürünün tez zamanda alçaklar!*

Ya sen, zebâni kıyafetli, gulyabâni paşa,

İlâhi yumru başın bir geleydi sivri taşa!

Yılan bakışlı şebek, bir bakın şunun gözüne!

Kazık boyundan utan... Tû! Herif, senin yüzüne!

Sakın mahallede erkek bırakmayın, götürün (Ersoy 1998: 77).

Paşa, bu işleri Sultan’ın yani Abdülhamid’in iradesiyle yapmaktadır. Elinde padişahın: “Adamı sürün!” diye fermanı vardır. Kadının evi başına yıkılmıştır. Çünkü evde erkek kalmamıştır. Torunları ne olacak diye düşünen yoktur. Aç kalıp dileneceklerdir:

Sayıyla vermediler, öyle, posta posta sürün!

Bakın şu hayduda, durmuş yıkın diyor evimi!

Torunlarım ya herif, aç kalıp dilensin mi (Ersoy 1998: 78)?

İşin acı tarafı mahallede de kimsede çit yoktur. Susup da kurtuluruz diye “sıçan” gibi evlerinde sinmişlerdir. Hâlbuki yarın sıra onlara da gelecektir:

Mahallemizde de çit yok, ne oldu komşulara?

Susup da kurtulacak sanki hepsi aklısıra.

Ayol, yarın da sizin hânümanınız sönecek...

Ne var sıçan gibi evlerde şimdiden sinecek?

Yazık sizin gibi erkeklerin kıyâfetine... (Ersoy 1998: 78)

Kadınının feryatları, hareketleri çare etmez ve sonunda kadın bayılır. Kocasını da cenaze hâlinde götürürler:

— *Yetiştii yaygaran artık... Çekil kadın evine!*

Atın şu kaltağı gitsin, tığın hemen içeri.

— *Paşam, bayıldı kadın.*

— *Anlamam o hileleri.*

Demek ki bekleyelim gelsin âlemin keyfi...

*Saat üç oldu, geciktik, omuzlayın herifi.
Refik-i ömrü giderken cenâze hâlinde,
Serildi, kaldı kadın âşiyân-ı lâlinde (Ersoy 1998: 78).*

Bundan sonra şairin artık tahammülü kalmaz. Sınırları boşanır. Gözyaşları, sel gibi akmaya başlar. Oradan ayrılarak evine gelir. Bütün o facialar, sabaha kadar gözünün önünden gitmez. Haksızlığa uğrayan birisi gözünün önünde ağlayıp inlemiştir ve bir şey yapamamıştır. Sadece bunu seyretmiştir. Bu durum ona büyük acı verir. Başkalarının da bu caniliği yaptığını, onun gibi ses çıkarmadığını düşünerek biraz olsun teselli bulmak ister:

*Benim de bitti nihayet tahammülüm, tâbım;
Boşandı seyl-i dümû'um, boşandı a'sâbım.
Utandım ağlıyarak, ağladım utanmıyarak!
Diyordu sanki o biçâre karşıdan:
-Alçak,
Demin gerekti hamiyet! Hem ağlamak ne demek?
Figân ederse kadın, susturur koşup erkek.*

*Eve döndüm, bütün o fâcialar
Geldi karşımda durdu subha kadar.
Döndü didemde bin hayâl-i elim!
Öttü beynimde bin figân-ı yetim.
Ağlasın inlesin de bir mazlûm,
Olayım seyre sade ben mahkûm!
Yalnız ben miyim fakat câni?
Kim çıkıp "Yapmayın!" demişti, hani?
Sustu herkes duyunca feryâdı,
Kimsecikler yerinden oynamadı (Ersoy 1998: 78).*

Şair, bu hadiseden o kadar çok etkilenmiştir ki bu durumu Kur'an'ın sesinin kısılmasına, güya Mevlâ'nın sedasının susmasına benzetir. Çünkü bu hâl, İslâm'a uymamaktadır. Sonra kendini toplar ve nefesine: "Sus, O susmaz!" der. Arnavutluk'ta II. Meşrutiyet'in ilânı dolayısıyla atılan topları Kur'an ve Mevlâ'nın tehdit eden sesi olarak gösterir. Bu da Akif'in ilân edilmeden önce, II. Meşrutiyet'e bakışını göstermesi bakımından önemli bir durumdur:

*Sesi hattâ kısıldı Kur'ân'ın,
Sustu gûyâ sadâsı Mevlâ'nın!
Sus! O susmaz: Nidâ-yı tehdîdi,
Dinle bak nerden in'ikâs etti:
Arnavutluk'ta gürleyen toplar
Geliyor işte payitahta kadar (Ersoy 1998: 79)!*

Mehmet Âkif, “İstibdat” şiirinin ikinci kısmındaki bu hadiseyi biraz abartarak ve değiştirerek vermiştir. Paşayı kötölemek ve hadiseyi acıklı hâle getirebilmek için her şeyi yapmıştır. II. Abdülhamid, herkesi sürgüne göndermemektedir. Döneminde bu kadar çok sürgüne giden yoktur. Sürgüne gönderdiği kişileri, iyi görevlerle görevlendirmiş, geride kalan ailesine maaş bağlamış, çocuklarını da okutmuştur. Sürgüne giden edebiyatçıların hayatlarına bakıldığında bu durum açıkça görülecektir. Ayrıca bu kadar basit sebeplerle de insanları sürgüne göndermemiştir.

Nitekim bu “İstibdat” şiirinin gerçek yazılış sebebini Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Âkif* kitabında anlatmıştır. Bu hadise onun başından geçmiştir. Âkif, Kuntay’ın tabiriyle “gördüklerine duyduklarını da katarak” şiiri, bu şekilde yazmıştır. Kitaptaki bu yer şöyledir:

İstibdatta, bir gece, beş dakikada siyasî adam oldum; evimde Mektebi Hukuk notlarını beyaza çekerken, politika suçlusuz olarak basıldım. Zaptiyede epeyce yattım. Nihayet Zaptiye Nazırı bir çocuğu tevkif ettiğini gördü; tebessüm ederek beni bıraktı... Bu tevkiften Akif'in duyduğu teessür Meşrutiyete kadar sürüyordu. O kadar ki, Akif, Meşrutiyetten sonra “İstibdat” adındaki şiirini yazıp bana ithaf edince ben bu iltifatın sebebini anlamıyordum. Sebebi benim “siyasî Baskın”mış.

Ancak Akif bu şiirdeki baskını kendi mahallesinde olmuş gibi yazdı; sebebini de başka baskınlardan alarak. ... Abdülhamit devrinde birtakım siyasi baskınlar oluyordu; amma Akif'in pek yakından bildiği benimkiydi; ve bende vakanın şahsını görüyordu. Gördüklerine duyduklarını da katarak “İstibdat” şiirini yazdı. Bir Çerkez Paşası vardı; iptidâî sakalı, Abdülhamit devrinin korkunç remziydi; evler yıkan adama, bu sakal çok yakışıyordu. Akif de “İstibdat” şiirindeki siyasi baskını, bu sakal münasebetiyle, bu paşaya yaptırdı (Kuntay 1986: 95).

Mithat Cemal Kuntay’ın burada anlattıklarında önemli bir husus daha vardır. Kuntay tutuklanınca Âkif: “Artık bir zaman için kimse ile görüşmen doğru değil, hatta benimle de!” diyerek onunla birkaç ay görüşmemiştir. Mithat Cemal, bunu Âkif’in korkması olarak verir. Bu da Mehmet Âkif için önemli bir detaydır:

Bu manasız tebessümün karşısında tevkifimi, az kaldı, ben de ehemmiyetsiz bulacaktım. Fakat Akif'in şairliği imdada yetişti; derin gözlerle yüzüme baktı: "Artık bir zaman için kimse ile görüşmen doğru değil, hatta benimle de!" Akif'in bu sözü ile, tevkifim, tekrar mühim vaka oldu. Ve o benim hesabıma korkarak, bana gelmedikçe bizim ev siyasi bir şey oluyordu (Kuntay 1986: 95).

Mehmet Âkif, "Köse İmam" adlı şiirinde de II. Abdülhamid döneminde, "sâye-i şâhane" deyip yani padişahın ismini kullanıp onun adına her türlü kötülüğü yapan padişahın etrafındaki böyle kötü adamlardan bahsetmektedir. Bu yer de şöyledir:

Eskiden vardı ya meydanda gezen ipsizler:

Hani bir "sâye-i şâhane" çekip her şeyi yer!

Onların birçoğu ahrâr-ı izâm oldu bugün;

Mürteci, nah kafa, bizler... Kerem et; hâli düşün (Ersoy 1998: 116)

3- Oflu Mandal Hoca Hadisesi:

Safahat'ta II. Abdülhamid döneminde yapılan yanlış davranışlara bir başka örnek de "Âsım"da yer alan Mandal Hoca hadisesidir. Köse İmam, onun sürgüne gönderilmesini anlatır. Mehmet Âkif, eserde bu hadiseye uzunca bir şekilde yer verir.

Köse İmam, Mandal Hoca'ya yapılanları söylemeden önce kendisinin de sürgüne gönderilmesini anlatır. Suçunun ne olduğunu bilmemektedir. II. Abdülhamid'i bir dolduran olmuştur. Yani hakkında yalan yanlış bir jurnal verilmiştir. Onu karakola çağırırlar. Erzurum'a gönderileceğini söylerler. Eve gidip hazırlanmasına bile müsaade etmeden diğer sürgünlüklerle birlikte bir kayığa bindirirler. Mevsim, kışın en şiddetli olduğu bir zamandır. Yorgan döşek bir yana, Köse İmam, üzerine abasını bile alamamıştır. Gece yola çıkarlar, soğuktan titreye, titreye dört günde Trabzon'a ulaşırlar. Köse İmam'a böyle zor şartlar altında bir yolculuk yaptırırlar:

– Kadri Bey sağdı, Trabzon'da henüz vâliydi.

Yine bir dolduran olmuştu ki Abdülhamid'i,

Karakoldan dediler: "Şimdi, İmam, Erzurum'a!"

Bir de kış, bir de kıyâmetti ki artık sorma!

Tıktılar, çalyaka, bir tekneye; sırtım gevşek,

Abam arkamda değil, sonra ne yorgan, ne döşek,

Titredim beş gece, dört gün...

– Ne de çok! Beş gece mi?

– Hocazâdem, hele bin türlü meşakkatle gemi,

Bizi bir sâhile aktardı “Trabzon” diyerek.

Henüz inmiş bakınırken: “Bunu Vâlî görecek.

Götürün şimdi öbür Lâz’la berâber konağa;

“Durmayın!” emrini vermez mi bir oldukça ağa (Ersoy 1998: 376)?

Mehmet Âkif, babasının talebesi olan Köse İmam’ı *Safahat*’ta: “İlmi az, görgüsü çok, fitratı yüksek bir imam, olarak tavsif eder (Ersoy 1998: 111). II. Abdülhamid döneminde onun gibi kimseler bile sürgüne gönderilebilmektedir. Üstelik sürgüne gönderilme şekli de böyle çok kötüdür.

Köse İmam’ı Trabzon’da vali Kadri Paşa karşılar. Ona iyi muamele eder. Bu da Abdülhamid döneminde idarecilerin ona karşı olan tavrını göstermesi açısından önemli bir davranıştır. Atadığı valiler, emirlerini uygulamamaktadır, sürgünlüklere iyi davranmakta, onları kollamaktadırlar. Onlar da Hürriyet taraftarıdır.

Köse İmam, daha sonra sözü kendisi gibi sürgüne gönderilen Mandal Hoca’ya getirir. Mehmet Âkif, Köse İmam ile Hocasâde’yi karşılıklı konuşarak onun hakkında bilgi verir. Mandal Hoca, aslen Ofludur. İstanbul’da Yeni Cami gibi önemli bir camide vaizlik yapmaktadır. Herkesin tanıdığı meşhur birisidir. Nevi şahsına münhasır bir kişiliktir. Dünyada esir olduğu bir kuvvet yoktur. Kimseden korkmamaktadır:

Yeniden doğmuşa döndüm. Aradan geçti biraz,

Söktü Mandal Hoca’dır gürleyerek...

– Ay, o mu Lâz?

– Yeni Câmî’deki vâiz, bileceksin belki?

– Bileceksin ne demek, Mandal’ı kim bilmez ki?

Tacı yok, tahtı da yok, kendine mâlik sultan.

Gâlibâ öldü ki hiç gördüğümüz yok?

– Çoktan!

Ne güzel söyledin, oğlum, Hoca sultandı evet.

Yoktu dünyâda esîr olduğu hiçbir kuvvet (Ersoy 1998: 376-377).

Mandal Hoca da aynı Köse İmam gibi kötü bir şekilde Trabzon’a sürgüne gönderilir. Kış olmasına, hava çok soğuk olmasına rağmen üzerinde giyecek bir şeyi yoktur, çıplak gibidir. Yalnız bir entarisi vardır, o da ıslaktır. Eteklerinden sular akmaktadır. Göğsü açıktır, kılları soğuktan donmuştur. Ama Mandal Hoca bunlara aldırmaz. Son derece öfkelidir, ateş püskürmektedir, hainlere lanet, diye bağırır. Mehmet Âkif, burada Mandal Hoca’yı

hareketleriyle, davranışıyla, şekliyle tam bir Karadenizli tipinde tasvir etmiştir. Bu tasvirinde son derece başarılıdır:

Hele sen yoldaşımın hâlini görseydin o gün,

Eskisinden de perişandı...

– Tabî’î, sürgün.

– Başta bir dalgalı fes, tâ tepesinden o ibik,

Çuk oturmuş bakıyor; mâvi beş on kat iplik,

Sapı yok püskülü tutmuş da, dışından ibiğe,

Bağlamış sımsıkı “Artık bu da kopmaz ya!” diye.

Önü göçmüş sarığın, arka taraf vermiş bel;

Çağlıyor püsküle baktım, üzerinden tel tel.

Saçak altında o gözler uzanan kaşlardan;

İki şimşek dolu gök sanki, yanarsın baksan!

Sonra, hendekler açılmış gibi kat kat bir alın;

Hani, bin parça olur, düşmeyegörsün, nazarın!

İri burnundan inip savruluyor çifte duman,

El ayak bağlı, solurken bu kıyılmaz arslan.

Karayel indiredursun tipi, yağmur, kar, kış;

Hoca çıplak, yalnız çok senelerden kalmış,

Yanı yırtmaçlı bir entârisi var sırsıklam,

Akıyor dört eteğinden hani bîçâre adam.

Lâkin aldırdığı yok: Hem sövüyor, hem yürüyor;

Göğsünün kolları donmuş, o ateş püskürüyor!

Oflu “Hâinlere lâ’net!” dağıtırken bol bol,

Kime benzetti ki bilmem, beni “Berhurdar ol”

Diyerek okşadı; artık ne kadar hoşlandım,

Bilemezsin... Sıcacık bir aba giydim sandım (Ersoy 1998: 377).

Köse İmam, Hoca Mandal’la birlikte vali beyin makamına giderler. Vali bey, onları fazla bekletmeden kabul eder. Köse İmam’a, sen yine kışın yollara düştün mü, diye sorar. Mandal Hoca’ya da Yıldız’a gidip niye böyle yaptığını sorar. Meseleyi onlar gelmeden sormuştur:

– Bakalım şimdi makamında görün Kadri Bey’i;

Zorlu vâliydi herif...

– *İlme de vardır emeği.*

Evet, oğlum, Hoca Mandal'la tutunduk el ele,

Evvêlâ Kâzım'ı gördük; bizi hürmetlerle,

Alarak durmadı vâlîye haber gönderdi;

Geliniz, emrini vâlî de serîan verdi.

Kâzım önden, hadi bizler de peşinden daldık.

– *Vay İmam, sen yine düştün mü bu kışlarda? Yazık!*

Ya Hocam, sen niye tâ Yıldız'a çıktın bu sefer?

Otur anlat, bakalım, çünkü fenâ söylediler.

– *Kim fenâ söyledi?*

– *İstanbul'a sormuştuk da... (Ersoy 1998: 378).*

Mandal Hoca, anlatmaya başlar. Bir meselede Abdülhamid'i uyarmak için Yıldız Camii'ne gider. Burada hocanın Abdülhamid için zalim ifadesi kullandığı görülmektedir. Camide Abdülhamid'i kafes arkasında görür. Hoca, onun bu hâlini, hanımlar gibi saklanmak olarak verir. Koca Padişahın bu şekilde olacağını ummamıştır. Büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Caminin etrafı Abdülhamid'i korumak için kırk elli bin askerle sarılmıştır. Başka bir sürü adam da vardır. Mandal hoca, II. Abdülhamid namaz kılacak diye altmış bin adamın namaz kılamadığını söyler. Bu durumu da kabul edemez. Ayrıca Abdülhamid'in namaz kılması için tertip edilen merasime de çok masraf yapıldığını söyler. Bunu da israfı aşan bir durum olarak görür:

Oflu tedrîc ile bağdaş kurarak koltukta,

Dedi:

Çoktan beridir vardı benim bir derdim:

Gideyim, zâlimi îkâz edeyim, isterdim.

O, bizim câmi uzaktır, gelemez, mâni' ne?

Giderim ben, diyerek, vardım onun câmi'ine.

Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid,

Koca Şevketli! Hakikat bunu etmezdim ümid.

Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız;

O silâhşörler; o fesli herifler sayısız.

Neye mâl olmada seyret, herifin bir namazı:

Sâde altmış bin adam kaldı namazsız en azı!

Hele tebzîri aşan masrafı, dersin, sorma (Ersoy 1998: 378).

Mandal hoca, maskaralık olarak gördüğü bu duruma daha fazla dayanamaz ve camide II. Abdülhamid'e bağırırmaya başlar. Ona niye saklandığını sorar. Milletten bucak bucak saklanmaktadır. Onu bir gören yoktur. Halkın içine çıkmamaktadır. Etrafını böyle insanlarla çevirmiştir. Ona ulaşmak, onu görmek mümkün değildir. Mandal Hoca, ancak korkan insanlar böyle saklanır der. Korkuyorsa da muhakkak bir kabahati vardır. Onun için korkmaktadır:

*Gördüğüm maskaralık gitti de artık zoruma,
Dedim ki: “Bunca zamandır nedir bu gizlenmek?
Biraz da meydana çıksan da hasbihâl etsek.
Adam mı, cin mi nesen? Yok ne bir gören; ne eden;
Ya çünkü saklanıyorsun bucak bucak bizden.
Değil mi saklanıyorsun, demek ki: Korkudasın;
Ya çünkü korkan adamlar gerek ki saklansın.
Değil mi korkudasın var kabâhatin mutlak!..” (Ersoy 1998: 378-379)*

Mandal Hoca, bunları söyleyince II. Abdülhamid'in adamları üzerine çullanırlar ve hocayı tekme ve dipçiklerle yere yatırır. Kendinden geçinceye kadar döverler. Mandal Hoca, gözünü ancak ertesi gün açabilir. Denizin üstünde bir vapurdadır. Onu da hemen sürgün etmişlerdir:

*Bir de baktım, canavarlar pusulardan çıkarak,
Koşular, tekmeyle kuvvet kimi, dipçikle kimi,
Serdiler her tarafından delinen pöstekimi.
– Sonra?..
– Ben hissimi kaybetmişim artık...
– Vah! Vah!
– Sanki bir korkulu rü'yâ idi... Ferdâsı sabah,
Deniz üstünde bulup kendimi şaştım bu işe, (Ersoy 1998: 378-379)*

Fakat Mandal Hoca, yaptığından pişman değildir, İstanbul'a dönünce yine aynı şeyi yapacağını söyler. Buradan sürgün etmenin bir işe yaramadığı, insanların pişman olmadığı, aksine kinlerinin, nefretlerinin daha da arttığı sonucu çıkarılabilir:

*Dedim ki: “Anlatırım ben, Hamid öbür gelişe.
Adam aldıkça Lâzistan kıyısından takalar,*

Kurtuluş yok, seni Mandal yine bir gün yakalar!” (Ersoy 1998: 379)

Yukarıda da geçtiği gibi Trabzon valisi Kadri Bey, sürgün olmalarına rağmen hem Köse İmam’a hem de Mandal Hoca’ya iyi davranır. Onları giydirir, kendi cebinden para da verir. Oflu Mandal Hoca parayı almaz, Köse İmam ise alır:

Kadri Bey hem beni, hem vâizi tatyîb etti;

Aba giydirdi ki bizlerce birer hil’atti.

Sonra birçok paralar verdi...

– Cebinden mi?

– Evet.

Oflu reddetti, ben aldım...

– İyi olmuş...

– Elbet (Ersoy 1998: 379).

Mehmet Âkif, şiirin sonunda kıssadan hisse bağlamında Mandal Hoca’nın davranışını değerlendirir. Millete onun imanı gibi sağlam iman gerektiğini, Şark’a onun gibi imana sahip beş on kişi getirilebilse yani Şark’ta böyle beş on kişi olsa, dünyayı yine tir tir titretebileceklerini söyler. Müderrisler artık onun gibi hak yoluna kellesinden geçebilecek mollalar yetiştirememektedirler. Şiirde Mandal Hoca’nın bu özellikleri yüzünden övüldüğü görülmektedir:

– İşte gördün ya, Hocam, millet için lâzım olan,

Hoca Mandal’daki iman gibi sağlam iman.

Titretirsin yine dünyâyı, emîn ol, tir tir;

Hele sen Şark’a o îmanda beş on sîne getir.

Zübbe vâlîye çatan hangi müderrisse, ona,

Sorarım ben ki: Açık gördüğü bir hak yoluna,

Kellesinden geçecek molla yetiştirmiş mi (Ersoy 1998: 380)?

Mehmet Âkif biraz daha ileride imanın yanında ilmi de ilâve eder. Oflu’nun bu kuvvetli imana göre ilmi de olsaydı dünyanın baştanbaşa tevhit ile dolacağını yani İslâm’ın dünyaya hâkim olacağını söyler. Kur’an-ı Kerim’in yücelttiği veli zümresi bunlardır. Yani ilmi ve imanı kuvvetli olanlar. Sadece imanı olanlar değil:

Oflu’nun ilmi de olsaydı o îmana göre,

Şimdi baştanbaşa tevhîd ile dolmuştu küre.

O nasıl kalb, o nasıl azm, o nasıl itmînân?..

İşte tevfik-i İlâhî'ye yürekten inanan;

İşte “Lâ havfe aleyhim” diye Kur’ân-ı Hakîm,

Bu velî zümreyi etmektedir ancak tekrîm (Ersoy 1998: 382).

Burada Mehmet Âkif'in, Mandal Hoca'nın camide çıkıp herkesin içerisinde II. Abdülhamid'e bağırmasını iyi bir şeymiş gibi verdiği görülmektedir. Bu, belki biraz zorlayarak hutbede, yanlış yaparsam ne yaparsınız, diye soran halife Hz. Ömer'e, seni kılıcımızla düzeltiriz, diyen sahabenin davranışına benzetilebilir. Ya da biraz daha ileride bir zalime hakkı hatırlatmayı en büyük cihat olarak görmesine de uygun olabilir.

Hak için can verenin pâyesi elbet bu olur.

Hakkı bir zâlime ihtâr, o ne şâhâne cihâd!

“En büyüktür” dedi Peygamber-i pâkize-nihâd .

Hak zelil oldu mu millet de, hükûmet de zelil (Ersoy 1998: 383).

Ama Mandal Hoca'nın ağzından Abdülhamid'in bu şekilde korunmasını da tenkit etmesi doğru değildir. II. Abdülhamid'in evhamlı olduğu bilinmektedir. Fakat bunda da büsbütün haksız değildir. Döneminde, onun böyle davranmasını gerektiren pek çok hadise olmuştur. Ona karşı birçok suikast girişiminde bulunulmuştur. Bunların en meşhuru da 21 Temmuz 1905 tarihinde bu hadisenin geçtiği Yıldız Camii'nde olmuştur. Yani Mandal Hoca hadisesinden daha sonraları. Mehmet Âkif bu hadiseyi bildiği hâlde yine de Mandal Hoca'nın Abdülhamid'in korunmasını tenkit etmesini doğru olarak verdiği görülmektedir. Abdülhamid şayet böyle korunmamış olsaydı çoktan öldürülürdü. Nitekim Hz. Ömer de bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bu tavır, Mehmet Âkif'in II. Abdülhamid'e bakışını göstermesi bakımından önemlidir. Mandal Hoca'nın yaptıklarını doğru bulabilecek kadar ona karşıdır.

Mehmet Âkif, yukarıda “İstibdat” şiirinin ikinci kısmında olduğu gibi bu hadiseyi de abartarak biraz da hoca tipini karikatürize ederek vermiştir. Verdiği sayılar bunun delilidir. Mandal Hoca, Yıldız Sarayı'nın kırk elli bin askerle sarılmış olduğunu, buna ilâveten “silâhşörler”, “fesli herifler” dediği sivil polis ve ajanlarla bu sayının altmış bine çıktığını söylüyor. II. Abdülhamid'in Cuma namazı kılabilmesi için altmış bin insan namaz kılamamıştır. Bu sayının abartılı olduğu açıktır. Bunun gibi büyük bir ihtimalle Köse İmam'ın ve Mandal Hoca'nın da sürgüne gönderilme şekilleri de abartılıdır. Mehmet Âkif söylediklerinin daha tesirli olabilmesi için bu şekilde bir anlatımı tercih etmiştir.

Nitekim Mehmet Âkif, “İstibdat” şiirinde, Mithat Cemal Kuntay'ın tutuklanması işini hiç alakası olmayan Çerkez Paşa'ya yaptırdığı gibi, tutuklama hadisesini de bu şekilde epey bir

değiştirdiği gibi, Mandal Hoca hadisesinde buna benzer değişiklikler yapmıştır. Mesela Ali Şevki Hoca'yı Köse İmam yaparak vermiştir. Köse İmam'ın Ali Şevki Hoca olduğunu Âkif, Mithat Cemal'e bizzat kendisi söylemiştir (Kuntay 1986: 56). Âkif, kahramanlarda böyle değişiklikler yaptığı gibi hadisenin anlatımında da değişikliklere muhakkak gitmiştir. Hadiseyi hatırdan, haberden veya gerçek olaydan çıkarıp tahkiye şekline sokmuştur. Muhayyilesini işletmiş, kurmaca bir metin oluşturmuştur. Nitekim Mandal Hoca hadisesinin geçtiği "Âsım"da Mehmet Âkif, Köse İmam'ın/ Ali Şevki Hoca'nın iki çocuğu olduğunu söylemiştir. Ama hakikatte hoca hiç evlenmemiştir.

4- Abdülhamid'in Geçtiği Bir Yer:

Safahat'ta II. Abdülhamid'in olumsuz olarak geçtiği diğer bir yer de yine "Âsım"dadır. Burada Köse İmam II. Abdülhamid için, gölgesinden bile korkup bağırın bir ödle, ifadesini kullanır. Mehmet Âkif eserinde Abdülhamid hakkında böyle olumsuz bir ifade kullanmakta bir mahsur görmez:

Gölgesinden bile korkup bağırın bir ödle,

Otuz üç yıl bizi korkuttu "şeriat" diyerek (Ersoy 1998: 115).

5- Semerci ile Eşek Hikâyesi:

Âkif, "Hürriyet"ten evvel, II. Abdülhamid'e ve onun dönemine yukarda gösterildiği gibi olumsuz duygularla bakmaktadır. O da "Hürriyet"i istemektedir. "Hürriyet" ilân edilince bu isimle bir şiir bile yazar. Fakat gelen "Hürriyet", onun istediği "Hürriyet" değildir. İşler eskisinden daha da kötü olmuştur. Yaşananlar onun hayallerini yıkmıştır.²

Belki bu "Hürriyet"i yanlış anlama ve ülkenin daha kötüye gitmesi yüzünden Âkif'in II. Abdülhamid hakkındaki fikirleri de zamanla yumuşamış gibidir. "Âsım"da bunun örnekleri vardır. Bunlardan bir tanesi semerci ile eşek hikâyesidir.

Köse İmam, Mehmet Âkif'in babasını kızdırmak için ona II. Abdülhamid ve dönemini kötülemeye başlar. "Yıldız'daki baykuş" ifadesini kullandığı Abdülhamid'in ölmesi gerektiğini, yoksa ülkenin sonunun iyi olmayacağını söyler. Bu şekilde ona takılır:

– *"Ortalık şöyle fena, böyle müzebzeb işler;*

Ah o Yıldız'daki baykuş ölüvermezse eğer,

Âkibet çok kötü..." dîbâce-i ma'lûmuyle,

Söze girdim (Ersoy 1998: 364).

² Mehmet Âkif'in Hürriyet'e /II. Meşrutiyet'e bakışı için bk., (Safi 2003b: 387-402).

Bunun üzerine Mehmet Âkif'in babası doğrularak Köse İmam'a eşeklerle ilgili bir mesel anlatır. Eşekler, semerciyi beğenmezler, ondan kurtulmak isterler. Nihayet usta, bir gün ölür. Yerine başka birisi gelir. Fakat bu acemiymiş. Yaptığı semerler yüzünden eşekler veterinerlik olurlar. Bir deri bir kemik kalırlar. Böyle olunca da eski semerciyi ararlar. Değerini bilemediklerine hayıflanırlar:

*“Oğlum, bu temenni neye benzer, bana bak:
Eşeklerin canı yükten yanar, aman, derler.
Nedir bu çektiğimiz derd, o çifte çifte semer!
Biriyle uğraşıyorken gelir çatar öbürü;
Gelir ki taş gibi hain, hem eskisinden iri.
Semerci usta geberseydi... Değmeyin keyfe!
Evet, gebermelidir inkisar edin herife.
Zavallı usta göçer bir gün akıbet, ancak,
Makamı öyle uzun boylu nerde boş kalacak?
Çıracak mı, kalfa mı, kim varsa yaslanır köşeye;
Takım biçer durur artık gelen giden eşeğe.
Adam meğer acemiymiş, semerse hayli hüner;
Sırayla baytarı boylar zavallı merkepler.
Bütün o beller, omuzlar çürür çürür oyulur;
Sonunda her birinin sırtı yemyeşil et olur.
“Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?
Ya böyle kalfa değil, basbayağ muallimdi.
Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş:
Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş (Ersoy 1998: 364-365)!”*

Mehmet Âkif'in babası 1888 yılında vefat etmiştir. Abdülhamid sonrasını görememiştir. Mehmet Âkif, hikâyeye bu hatırayı da ilâve ederek durumun babasının öngördüğü gibi olduğunu söylemek ister. Babası bu konuda haklı çıkmıştır. Yeni gelenler, Abdülhamid'i aratmışlardır. Onun kadar usta siyasetçi olamamışlardır. Ülkeyi zayıf, hasta bir hâle sokmuşlardır. Hikâyede geçen vaktiyle kadrini bilemedik, rahmetlininki devletmiş gibi ifadeleri gerçekte hikâyenin aslında yokmuş gibi durmaktadır. Mehmet Âkif'in bunları söylemesi önemlidir. Bunlarla Abdülhamid döneminin hakkını takdir ettiği açıkça görülmektedir. En azından eserinde böyle ifadelere yer vermesi de önemlidir.

Mehmet Âkif, daha sonra Köse İmam'ın ağzından meselenin millette olduğunu, millet bu durumdayken daha çok sırtına semer vurulacağını da söyler. Hükümdarların yaptığı önemli değildir. Halkın düzelmesi lazımdır:

Nasihatim sana herzeyle iştigali bırak;
Adamlığın yolu nerdense, bul da girmeye bak!
Adam mısın: Ebediyyen cihanda hürsün, gez;
Yular takıp seni bir kimsecik sürükleyemez.
Adam değil misin, oğlum: Gönüllüsün semere;
Küfür savurma boyun kestiğin semercilere (Ersoy 1998: 365).

Mehmet Âkif'in yukarıda verilen semerci ile eşek hikâyesinden önce Köse İmam'ın babası hakkında söylediği: “Hoca Saray'ı sevmezdi, ama hoşlanmadığından dolayı da sövmezdi sözü”, yine: “Padişah dendi mi, çokluk dil uzatmazlarmış.” ifadesi aslında onun bu sonraki tutumunu da gösterir. Böyle yapılmasını tavsiye ediyor veya kendisi de böyle davranmıştır denilebilir. Mehmet Âkif'in II. Abdülhamid hakkındaki sonraki tutumunun bu olduğu söylenebilir:

– Evet, oğlum, Hoca sevmezdi, bilirdim, Saray'ı;
Ama sövmezdi de hoşlanmadığından dolayı.
Vardı bir duygusu besbelli ki...
– Bilmem, varmış...
Pâdişah dendi mi, çokluk dil uzatmazlarmış (Ersoy 1998: 364)!

6- Gemi ve Kaptan Fıkraları:

“Âsım”da, “Semerci ile Eşek” hikâyesinden sonra Mehmet Âkif, iki gemi ve kaptan fıkrası daha anlatarak meseleyi işlemeye devam eder. Kitapta eskiyi temsil eden Köse İmam, “Semerci ile Eşek” hikâyesini anlatıp eskinin daha iyi olduğunu ima edince, yeniyi temsil eden Hocaşade (Âkif), ona itiraz eder. Kendi nesillerinin maziye kesip attıklarını, artık daha geriye dönüp bakmayacaklarını söyler. Eski dönemden çoktan demir alıp uzaklaşmışlardır. Köse İmam da bunun üzerine onların bu gidişle ancak Kâğıthane'ye kadar gidebileceklerini söyler. Hocaşade (Âkif), bunu kabul etmez, enginlere açılacaklarını iddia eder. Bunun üzerine de Köse İmam, hele Marmara'dan Akdeniz'e bir çıkın bakalım, der. O zaman mesele anlaşılacaktır. Ne yapıp yapamayacakları:

– Sen işin yoksa devir çamları paldır küldür;
Neslimin şöyle dönüp bakması hattâ züldür.
Gözüm enseme değil, görmeliyim ben önümü;

Kestik attık hele mâzî denilen kör düğümü!

Ne zamandan beridir bağılıız, artık bıktık;

Demir aldık o sizin an'anelikten çıktık.

– Pupa yelken açılın şâyed oturmazsa gemi!

Bu tenezzüh, cici bey, doğruca Kağtâne'ye mi?

– Hayır enginleri bir bir geçerek, gâyemize.

– Hele bir kerre çıkın Marmara'dan Akdeniz'e (Ersoy 1998: 366).!

Köse İmam, yenilerin durumlarını tam verebilmek için bir fıkra anlatır. Fıkra şöyledir: Acemi kaptan gemiyi kayaya çarpmıştır yani kıyıya oturtmuştur. Bu duruma karşı yolculardan bazıları evrat okur üfler, bazıları lahavle çekerler ve bu nedir bittik mi, ne oldu diye, gidip kaptana sorarlar. Hacı kaptan, başına toplanan yolculara, yok canım, su tükenmiş, haberim yok, buyurun işte kara, der:

Fıkra gelsin mi?

– İşin fıkraçılık zâten İmam!

Korkarım çam devirirsin yine...

– Bilmem çam mam!

“Bocalarken bakar üstündeki kaptan acemi;

Sarılır bir kayanın boynuna bîçâre gemi.

“Bu nedir, beybaba, bittik mi, ne olduk?” derler;

Kimi evrâd okur üfler, kimi lâ-havle çeker.

“Yok canım!” der, Hacı Kaptan, biriken yolculara:

“Su tükenmiş, haberim yok, buyurun işte kara!” (Ersoy 1998: 366).

Köse İmam, bunu anlatarak: “İşte siz bu maharete ve bu cürettesiniz,” der. Onları yani yenileri, beceriksiz ve üstelik cüretkâr bulur. Ama artık deniz bitmiştir kimseyi kandıramayacaklardır:

Siz de, oğlum, bu mahârette, bu cür'ettesiniz:

Gemi yüzdürmek için kalmadı meydanda deniz! (Ersoy 1998: 366).

Bunun üzerine Hocasade (Âkif) de ona bir fıkra anlatır. Fıkra şöyledir: Abdülhamid döneminde kaza teknesi, köhne bir vapur Akdeniz hattına tahsis edilir. Hem de bol keseden. Eski kaptan gidemem diyerek bu görevi kabul etmez. Yeni bir kaptan bulurlar. Kaptanın talihî ilk başta

güzel gider. Her şey normaldir. Fakat daha sonra fırtına çıkar. Kaptan harita ister, bir tane getirirler fakat bu harita Karadeniz haritasıdır. Elleri Akdeniz haritası yoktur. Kaptan pusulaya bakar onun da ibresi yoktur, çalışmıyordur. Bu arada fırtına da şiddetlenmiştir. Kaptan bu sefer ibreyi ister. İbrenin olmadığını söylerler. Onun yerine ne getirelim diye sorarlar. Bunun üzerine kaptan da şehadet getirin, der. Başka da yapacak bir şey yoktur:

– *Dinle bir fıkra da benden bakalım şimdi.*

– *Olur.*

– *“Devr-i sâbık”ta, kazâ teknesi, bir köhne vapur,*

Akdeniz hattına tahsîs edilir bol keseden.

Eski kaptan “Gidemem, der, getirin varsa giden.”

Yeni kaptan gelerek, doğru çıkar mevki’ine.

Adamın tâli’i oldukça güzelmiş ki yine,

Yel üfürsün, su götürsün diye bekletmez pek,

Gece kalkar bu adem postası İzmir diyerek.

Göksu’daymış gibi fiş fiş yüzedursun miskin...

Denizin neş’esi a’lâ, hava enfes... Lâkin,

Bir taraftan verivermez mi nihâyet patlak,

Tekne kör kandil olur, yolcular allak bullak.

Şimdi biçâre süvârîye ne dur var, ne otur;

Dinlenir farz ederek birçok emirler savurur:

“Getirin hartayı!” der; baksana mâşâ’allâh:

Şile, Bartın, Kızılırmak... Güzelim, Bahr-i Siyâh !

– *Akdeniz yok mu?*

– *Hayır yok.*

– *Bu nasıl kaptanlık?*

– *Haklısın beybaba, göndermediler, çok yazdık.*

Eğilir sonra bakar: İbresi yok bir pusula...

Yürümez ezbere, yâhû, gemi, eyvahlar ola!

Bora estikçe eser, dalgalar azdıkça azar...

“Getirin ibreyi!” der, bulmanın imkânı mı var?

“İbre yok, beybaba, bilmem ne getirsek?” derler...

O da: “Öyleyse şehâdet getirin!” der bu sefer. (Ersoy 1998: 366-367).

Hocazade (Âkif), Köse İmam'a bu fıkrayı anlatarak kendilerine devlet diye teslim edilen şeyin aynı bu yüzmek için gerekli malzemesi olmayan tekne gibi olduğunu söyler. Bu hâliyle elbette on sekiz mil bile gidemeden batacaktır. Yani Hocazade (Âkif), kendilerinin bir suçlu olmadığını, enkaz devraldıklarını, devletin zaten batacağını söyler:

*Verdiğin tek silik onluktu, behey aksi İmam,
Olacak söz mü dokuz kubbeli, çiçinli hamam?
Bize devlet diye teslim olunan şey neydi?
Çarpacak sâhil arar, kupkuru bir tekneydi!
On sekiz mil mi gideydik? Batırırđık... (Ersoy 1998: 367).*

Bunun üzerine Köse İmam, batmadık bir yeriniz mi kaldı, diyerek ona çıkışır. Devamında da eski devri yani II. Abdülhamid dönemini daha iyi bularak elindeyse şimdi ensesinden tutup da o günleri getir, der. Artık bunun imkânı yoktur. İş işten geçmiştir. Milletın büyük çoğunluğu beş parasızdır. Yediğı ekmeğe, ekmek denilmez. Hastalık, sefalet ve pislik her tarafı kaplamıştır. Durum böyle iken şimdikiiler bunu ancak seyretmektedirler. Bir şey yaptıkları da yoktur:

*– Lebbey ?
Batmadık bir yeriniz kaldı mı, bilmem, cici bey?
“Devr-i sâbık” mı dedin şimdi?.. Elindeyse, çevir,
Ensesinden tutup eyyâmı da gelsin o devir.
Milletin beş parasız onda, emîn ol, yedisi!
Gündüzün aç dolaşır, akşama kırk ev kedisi!
Yatırın âlemi çavdar karışık mezbeleye:
Ne bu? Ekmek! diye dünyâyı verin velveleye.
Hastalık, kehle, sefâlet saradursun, kol kol,
Sâde siz seyre bakın! (s.367-368)*

Bunun üzerine Hocazade (Âkif) itiraz eder, dünya savaşı vardır, böyle olması gayet normaldir, der. Köse İmam, bunu kabul etmez, kızarak sizin kötülediğiniz Abdülhamid döneminde ölseydik bile böyle zelil ölmezdik, der. Yani Abdülhamid olsaydı bu duruma düşmezdik demek ister:

*– Harb-i Umûmî bu, ayol!
– Devr-i sâbıkta gebermezdi adam böyle zelil,*

Diri bir yanda uzanmış, ölü bir yanda sefil (Ersoy 1998: 368).

Hocazade (Âkif) son çare olarak Köse İmam'a Abdülhamit muhalifliğini hatırlatır. Onu bununla vurmak ister. Madem o döneme daha iyi diyordun, neden Abdülhamid'e karşı geldin, Hürriyet'in gelmesini istedin, bunun için sürgüne bile gittin, diye sorar. Köse İmam ise gelen "Hürriyet" in beklediği "Hürriyet" olmadığını söyler. Bunun için sürgüne gitmemiştir. Daha ilân edildiğini anlamıştır yanlış olduğunu fakat iş işten geçmiştir:

– *Niye hürriyyet için sürgüne gittindi?*

– *Evet.*

Gittim amma bu değil beklediğim hürriyyet.

Zâten i'lân edilirken işi çakmıştım ya...

Çatlasan hayra yorulmazdı o miskin rü'ya!

Ne herifler, ne kılıklar, ne nutuklardı, düşün! (Ersoy 1998: 368).

"Âsım" kurmaca bir metindir. Orhan Okay, Köse İmam ve Hocazade'nin Âkif'in iki farklı ruh hâlini temsil ettiklerini söyler. Ona göre Köse İmam Âkif'in Çanakkale Savaşlarına kadar bedbin olan, Hocazade ise Âkif'in, Çanakkale Savaşlarını görerek ümitsizlikleri imanla değiştiren ruh hâlidir (Gökçek 2005: 166). Fazıl Gökçek de Köse İmam'ın eski zihniyeti, Hocazade'nin ise II. Meşrutiyet devri aydınını temsil ettiğini söyler (Gökçek 2005: 166). Bu kitabın kahramanı daha çok Köse İmam gibi görünmektedir. Âkif, ona daha çok söz hakkı vermiştir. Onun fikirlerine itiraz etse de bu göstermelik gibi durmaktadır. Mehmet Âkif, söylemek istediklerini çoğunlukla Köse İmam ağzından vermiştir. Böylelikle burada söylediklerinden dolayı kendisine gelebilecek itirazları yumuşatmak ister gibidir. Kitabın kurgusu da buna uygundur. Âkif, eserde şakayla karışık bir anlatım tarzı tercih etmiştir.

Kitapta Mehmet Âkif'in Köse İmam'a bu sözleri söyletmesi önemlidir. Köse İmam Hürriyet taraftarıdır. Bunun için sürgüne bile gitmiştir. Fakat Abdülhamid döneminin daha iyi olduğunu söyleyebilmektedir. Bu da o neslin pişmanlığını göstermektedir.

Hocazade (Âkif) durumun iyi olmadığını kabul eder ama sebep olarak yine eskiyi gösterir. Bu bakış açısı da önemlidir. Hakikati söylemek, kabullenmek kolay değildir. Zaten sosyal olaylarda neyin doğru neyin yanlış olduğu tam olarak anlaşılabilir. Mehmet Âkif gibilerin Hürriyet'i istemeleri ülkenin iyiliği içindir. Fakat daha Hürriyet ilân edildiğinde bunun yanlış olduğunu anlamışlardır. Onların istedikleriyle gelen Hürriyet aynı değildir. Bu durum, kendi tabiriyle onları yıkmıştır. Buna kandırıldılar veya aldandılar demek de doğru olmaz. İstedikleri Hürriyet'i getirebilselerdi bu ülke için elbette iyi olacaktı. Köse İmam'ın hürriyet fikrine değil,

hürriyeti getirdiğini ileri süren zümrenin yanlış uygulamalarına karşı çıktığını Fazıl Gökçek de söyler (Gökçek 2005: 166).

Mehmet Âkif'in "Âsım"da bu konuya bu kadar uzun yer ayırması, Köse İmam ile Hocasade'yi tartışması önemlidir. Bunu bir problem olarak gördüğünün işaretidir. Âkif'in bununla bir nevi nefis muhasebesi yaptığı da söylenebilir. İki dönemi de yaşayan birisi olarak karşılaştırmaya gitmiş ve eski dönemin hakkını da vermiştir.

Burada son olarak Âsım'da Hocasade'nin (Âkif'in) istibdat dönemini kötülediği şu yeri de verelim. Burada Hocasade, istibdadın çok yaman bir şey olduğunu, o dönemde hep acıklı şeylerin olduğunu, hayatın tadının olmadığını, milletin benzinin sararmış olduğunu, refahın olmadığını, milletin her nefes alışında hep ah çektiğini söylemektedir:

– İğnelersin şu benim neslimi yüz buldukça,
Sana elmas gibi hürriyeti kim verdi, Hoca?
Ne yaman şeydi unuttun mu o istibdâdı?
Hep fecâyi'di, hayâtın hele hiç yoktu tadı.
Milletin benzi sararmış, işitilmezdi refâh;
Her nefes dört elifin sırtına binmiş bir "âh!"
O ne günler... (Ersoy 1998: 363).

7- "Acem Şahı" Şiiri:

Yukarıda "İstibdat" şiirinden ve onun ikinci kısmı ile "Hürriyet" şiirlerinden bahsedilmişti. Bu şiirlerde Âkif'in II. Abdülhamid'i ve dönemini ve bunlarla birlikte onun etrafındaki adamları ve onların yaptıklarını sert bir dille eleştirdiği ve "Hürriyet"i istediği görülmüştü. Âkif, "Acem Şahı" şiirini, bunlardan önce yayımlamıştı. Bu şiirlerin peş peşe veya bir arada diyebileceğimiz şekilde *Safahat*'ta yer alması tesadüfi olmasa gerektir. Âkif, bunları konuları birbirine yakın olduğu için bu şekilde bir arada vermiştir.

"Acem Şahı" şiirini Âkif, Mithat Cemal'le beraber yazmıştır. İlk parça, Mithat Cemal'in; ondan sonra gelen ikinci parça ise Âkif'indir (Kuntay 1986:73). Buradaki Acem şahı, 1907-1909 yılları arasında İran'da tahtta bulunmuş, zalimliğiyle meşhur Muhammed Ali Şah'tır. 23 Haziran 1908 tarihinde, 1906 yılında ilân edilen meşrutiyeti kaldırmış, millet meclisini de topa tutturmuştur (Özgüdenli 2005: 503). Âkif, bunun üzerine Mithat Cemal'e, onu cezalandırmak için beraber bir şiir yazmayı teklif eder. Şiir, daha önce yazılmıştır ama yayımlanması *Sırât-ı Müstakîm*'in 5 Kasım 1908 tarihli nüshasındadır (Ersoy 1998: CV). Âkif, şiiri yayımlayabilmek için Hürriyet'in ilân edilmesini beklemiş olmalıdır.

Bu şiir, “İstibdat” şiiriyle bazı yönleriyle benzerlik göstermektedir. Âkif iki şiirde de benzer ifadeler kullanmıştır. Mesela, “İstibdat” şiirinde Abdülhamid için şeytanın ruhuna rahmet okuttun, derken; “Acem Şahı” şiirinde Muhammed Ali Şah için Yezid’in ruhunu şad ettin, demektedir. Yine “İstibdat” şiirinde, Abdülhamid’in yüce milletimizi zelil ettiğini söylerken, “Acem Şahı” şiirinde ise Muhammed Ali Şah’ın İran’ı kabristana döndürdüğünü, yok ettiğini söylemektedir. Aynı şekilde “İstibdat” şiirinde Abdülhamid’in haysiyet belirtisi gösteren kim varsa ona cani muamelesi yaptığını, ya sürgüne gönderdiğini ya da hapsettiğini, milletin en kahraman evlatlarını ümitsizliğe düşürdüğünü söylerken, “Acem Şahı” şiirinde ise Muhammed Ali Şah’ın, sözde kahramanlık edip binlerce camiye baskın yaptırdığını, birçok Allah adamını astırdığını, milletin kahramanlarını bir bir öldürdüğünü söylemektedir.

Bu şiirle Mehmet Âkif, diğer Abdülhamid muhalifleri gibi II. Abdülhamid’e seslenmek istemiştir. Mesela Abdülhak Hâmid Tarhan’ın, konularını İslâm, Türk, Yunan tarihlerinden ve Eski Şark’tan almasının sebebi; fikirlerini uzak diyarlara taşıyarak daha rahat söyleyebilmek içindir.³ Mehmet Âkif de böyle yapmıştır. “Acem Şahı” şiiri onun “İstibdat” gibi şiirlerinden önce bu tarzda yazılmış bir şiirdir. Söylemek istediklerini bu şiirle vermiştir.⁴

Şiirde bu denileni doğrulayacak başka hususlar da vardır. Mesela Mehmet Âkif, kendi yazdığı kısmın başına Sa’dî’nin: “Halkın zalimliğinden Allah’a sığındığı kimselerin, devletin başında kalmaları doğru değildir.” beytini koyabilmiştir. Bu, dönemi ve Mehmet Âkif için önemli bir tavidir. Bu tavır, Abdülhamid’e yöneliktir. Bununla ona tahta oturmasının doğru olmadığını söylemek istemektedir.

Yine Mehmet Âkif bunu destekleyecek bir başka ifade daha kullanır. Şiirde Hürriyet’ten bahseder. Âkif’in Hürriyet’ten bahsetmesi de yine dönemi ve kendisi için bir başka önemli tavır olarak durmaktadır. Onun Hürriyet taraftarı olduğunu göstermektedir. Âkif, şiirde Muhammed Ali Şah’a: Müslümanlar için hürriyetin bayrağı altında toplanmak gaye iken o bayrağın senin zulmünün ayakları altında olması nedir?” diye sorar. Bu bayrağı da kıyamet günü Müslümanların altında toplanacağı Peygamber Efendimizin bayrağı gibi görür. Hürriyet’e bu şekilde bakar. Müslümanlar nasıl kıyamet gününün dehşetinden kurtulmak için Peygamber Efendimizin bayrağı altında toplanacaklarsa, orada toplanacaklar kurtuluşa erecekse, Hürriyet de Müslümanların kurtuluşu olacaktır:

Livâü’l-hamd-i hürriyet iken İslâm için gâyet

Nedir pââmâl-i istibdâdın olmak öyle bir râyet. (Ersoy 1998: 71).

³ Bu konuda geniş bilgi için bk., (Safi 2006a: XXII+450)

⁴ Prof. Dr. Fazıl Gökçek de bu görüştedir. O da Acem Şahı şiirinde dolaylı olarak II. Abdülhamid’i eleştirdiği düşünülebilir demektedir. bk., (Gökçek 2005: 159).

Burada önemli olan bir diğer husus da şiirde Âkif'in Muhammed Ali Şah'a sığındığı zulüm sarayının yıkılacağını söylemesidir. Çünkü İran'ı kabristana çevirmiştir. Âkif'in o zamanda böyle bir ifade kullanabilmesi de mühimdir:

*Sığınmış olduğun şevket-sarây-ı zulmü pek muhkem
Hayal etmekte... Lâkin ne bârûlar, ne müstahkem
Penâh-ı bî-amanlar , heybet-i Kahhâr-ı Mutlak'lä.
Kökünden devrilip bir anda yeksân oldu toprakla!
O, birçok memleket vîran edip yaptırdığın eyvan
Harâb olmaz mı? Kabristana dönmüşken bütün İran (Ersoy 1998: 71)?*

Yine Mehmet Âkif'in aynı şekilde şiirin sonunda Acem Şahı Muhammed Ali Şah'ın kendisinin de yıkılacağını söylediği görülür. Çünkü zaman, zulmü kaldırmaz. Yani bu çağ zulüm çağı, zalimlerin çağı değildir.

Nitekim öyle de olur. Bu hadiseden bir sene sonra 1909'da Muhammed Ali Şah tahttan indirilir. Mehmet Âkif bu söylemle de II. Abdülhamid'e onun da tahttan indirileceğini söylemektedir:

*Şehâmet-perverâ, Şâhâ! Zaman, bî-dâdı kaldırmaz;
Hatâ etmekteşin şâyed diyorsan "Kimse aldırmaz."
Bu istibdâda artık bir nihâyet ver ki: İstikbâl
Karanlık derler amma işte pek meydanda: İzmihlâl (Ersoy 1998: 72)!*

B- Makalelerde Mehmet Âkif ve II. Abdülhamid

Mehmet Âkif'in makalelerinde II. Abdülhamid'in ismi bizzat geçmemektedir. Ancak iki yerde "hükümet-i sâbika" şeklinde geçmektedir.

Bunlardan birincisinde Âkif, Sultan II. Abdülhamid dönem için mülevves (pis, kirli) ifadesini kullanmaktadır. Bu dönemde Müslümanlığın bozulduğunu da söylemektedir: *Demek bizim o mülevves hükümet-i sâbıkamız (Sultan II. Abdülhamit ve istibdat yönetimi kastediliyor. İ.K.) Müslümanlığı şekl-i aslîsinden o kadar çıkarmış ki hâlâ simayı hakikisini tanıyamıyoruz; hâlâ bir emr-i hayra teşebbüs edeceğimiz zaman sakın şeriat buna engel olmasın, demek istiyoruz,* (Kara 2011: 130)

İkincisinde ise Âkif, Sultan II. Abdülhamid ve döneminin hiçbir zaman dindar olmadığını, Abdülhamid'in mevkiini korumak için her türlü fırsattan istifade ettiğini, bunun için de dindar görüldüğünü söylemektedir. Bu şekilde saf halkın dinî duygularını kullanmaktadır:

“Evet böyle bir eski usul vardı, lakin hiçbir vakit dindarâne değil idi! Hükümet-i sabıka (Sultan II. Abdülhamit ve istibdat hükümeti İ.K.), mevkiini tahkim için millete savlet eden felâketlerden bile istifade etmek isterdi, yoksa sâri hastalıklara karşı nizamât-ı sıhhiyeyi tamamiyle tatbikten başka bir tedbir olmayacağını pekalâ bilirdi. Yıldız’da yüksek sesle tilavet edilen Buharîler hastalığı def etmek için değil, sadedil halkın hissiyât-ı diniyesini okşayarak huluskâr bir padişaha ihlas celb etmek için idi...(Kara 2011: 132)

Mehmet Âkif’in II. Abdülhamid’in dindar olduğuna bile inanmaması, onun II. Abdülhamid’e karşı ne kadar olumsuz bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Bütünüyle onu kötü olarak görmektedir. Güzel taraflarının ise sahte olduğunu, milleti kandırmak için böyle davrandığını, onun ikiyüzlü bir padişah olduğunu söylemektedir.

SONUÇ

Mehmet Âkif, II. Meşrutiyet’in ilânından önce II. Abdülhamid’e karşıdır. Ondan nefret etmekte ve onun için ağır ifadeler kullanmaktadır. Bu ağır ifadeleri kullandığı şiiri “İstibdat” başlıklı şiiridir. Bu şiir 14 Ocak 1909’da *Sırât-ı Müstakîm*’de yayımlanmıştır yani Abdülhamid’in tahttan indirilişinden dört ay kadar önce. Fakat şiirde geçen: “Gel ey nazende hürriyet ki canlar ferş-i râhındır.” mısraından onun Hürriyet’in ilânı üzerine yazıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim ondan sonra gelen ikinci kısmın başında Hürriyet’ten bir gün önce yazmaktadır. Bu da verilen bu hükmü doğrulamaktadır. Mehmet Âkif’in Abdülhamid için böyle ifadeler kullanmasına sebep onun ülkemizi kötü duruma getirmiş olması, iyi insanları hapse atması ve sürgüne göndermesi, hafiyeye sistemini kurması, bu hafiyelerin kötülere değil iyilere takip etmesi, milletin kahraman evlatlarını ümitsizliğe düşürmüş olmasıdır. Âkif, II. Abdülhamid’in bunları yapmakla millete şeytanın ruhuna rahmet okutacak kadar kötülük ettiğini söyler. Onun bu kötü yönetimi binlerce masum insanı öldürmüş gibidir. Onları ümitsiz yapmış, atıl vaziyete atmıştır. Abdülhamid’in bu yaptıkları ve ülkeyi kötü yönetimi Mehmet Âkif’i Hürriyet taraftarı yapmıştır.

Mehmet Âkif’in bu şekilde düşünmesine bir sebep de döneminde onun adamlarının yaptıkların yanlışlıklardır. Buna bir örnek de verir. Bu şiirden hemen sonra gelen kısımda o devirde nasıl şüpheli davranıldığı, masum kimselere nasıl kötü muameleler yapıldığı, ailelerin nasıl perişan edildiği verilmeye çalışılmıştır. Bu kötü muamele karşısında kimse bir şey yapamamaktadır. Halk korkuyla sindirilmiştir. İnsafsız, merhametsiz, liyakatsiz kişiler padişahın bir numaralı adamı olmuştur ve bu işleri de onlar yapmaktadır. Onun döneminde ülke böyle kötü bir hâl almıştır.

Bu hadisenin aslı Mithat Cemal Kuntay’ın başından geçmiştir. Buna rağmen Âkif hadiseyi bu şekilde epey bir değiştirerek vermiştir. Kendi mahallesinde olmuş gibi yazmıştır. Bu da onun içinde biriktirdiklerini gösterir. Mithat Cemal bu durumu gördüklerine duyduklarını katarak

şeklinde ifade etmiştir. Mithat Cemal'e yapılanlar bardağı taşıran son damla olmuştur. Âkif başka baskınlardan da yararlanarak böyle bir şiir yazmıştır.

Mehmet Âkif Abdülhamid döneminde yapılan yanlışlıklara bir başka örnek olarak Oflu Mandal Hoca hadisesini verir. Bu hadiseyi Köse İmam anlatır. Köse İmam'ın kendisinin de sürgüne gönderildiğini görürüz. Mandal Hoca da onunla aynı gemidedir. Çok kötü şartlarla Trabzon'a sürgüne gönderilirler. Âkif, bu hadiseyi de abartarak vermiştir. Fakat Köse İmam ve Mandal Hoca gibi insanların da sürgüne gönderilmesi bu işin aldığı boyutu göstermesi açısından da önemlidir. Abdülhamid'in yanında olması gereken insanlar bile ona karşıdır. Abdülhamid onları bile karşısına alabilmiştir. Bu kesimden insanlar bile sürgüne gönderilebilmektedir. Yine sürgüne gönderildikleri ilin valisinin onları iyi karşılaması bürokratların da Abdülhamid'in karşısında olduklarını göstermektedir. Mandal Hoca'nın Abdülhamid'e İstanbul'a dönünce sana anlatırım demesi, sürgünlerin işe yaramadığını, aksine onları daha da kinlendirdiğini göstermektedir.

Mehmet Âkif, Mandal Hoca'nın tavrını beğenmektedir. Onun bu tavrını imanının kuvvetli olmasına bağlamaktadır. Onun gibi hak yolunda kellesinden geçebilecek insanlar yetiştirilmesi gerektiğini söyler. Eğer bu iman yanında ilim de olursa o zaman İslam bütün dünyaya hâkim olabilecektir.

Mehmet Âkif, bu tür sebepler yüzünden II. Abdülhamid'e karşıdır. Eserlerinde görülen sebepler bunlardır. Diğer sebeplerden ikinci makalede bahsedilecektir. Bu yüzden o da II. Meşrutiyet taraftarıdır. Meşrutiyet'in ilân edilmesini o da ister. Bu yönüyle dönemindeki diğer muhaliflerden farkı yoktur.

Hürriyet ilân edilince bu isimle bir şiir bile yazar. Onu iyi karşılar. Fakat gelen Hürriyet onun istediği gibi değildir. Yaşananlar onun hayallerini yıkmıştır. Hürriyet'i yanlış anlama ve ülkenin durumunun daha kötüye gitmesi Mehmet Âkif'in II. Abdülhamid hakkındaki düşüncelerinde yumuşamaya sebep olmuştur. Bunun bir örneği Semerci ile Eşek hikâyesidir. Eserinde böyle bir hikâyeye yer vermiş olması da bu söylenileni doğru çıkarır. Bu hikâye ile Âkif, yeni gelenlerin Abdülhamid'i arattıklarını öyle ki bu yapılanlara karşı onun döneminin gerçekten devlet yani saadet, talih olduğunu söyler.

Mehmet Âkif, bu konuyu Âsım'da devam ettirir. Köse İmam ile Hocasade'yi tartışarak eski dönem ile yeni dönemin karşılaştırmasını yapar. Köse İmam, eski dönemi, Hocasade (Âkif) ise yeni dönemi savunur. Yeni dönemin kötü olduğunu ikisi de kabul eder. Hocasade (Âkif) kendilerinin bunda suçu olmadığını, kötü bir ülke devraldıklarını söyler. Yine dünya savaşını bu kötü duruma bahane olarak gösterir. Köse İmam, bunu kabul etmez. Ayrıca Hürriyet'in gelmesi için sürgüne gitmiş olmasına rağmen yine de eski dönemi daha iyi bulur.

Mehmet Âkif'in "Acem Şahı" şiiri de bu mesele hakkında değerlendirilebilir. Âkif, bu şiirini İran'da Muhammed Ali Şah'ın meşrutiyeti kaldırıp millet meclisini de topa tutması üzerine

yazmıştır. Bu şiirle Mehmet Âkif, diğer Abdülhamid muhalifleri gibi II. Abdülhamid'e seslenmek istemiştir. Söylemek istediklerini bu şiir üzerinden vermiştir. "Acem Şahı" şiiri "İstibdat" şiirinden önce yazılmıştır. Âkif'in bu şekilde bir anlatım tarzı seçmesi onun II. Meşrutiyet'ten önce söylemek istediklerini ancak böyle söyleyebildiğini göstermektedir. Bu makalenin ikinci kısmında da görüleceği gibi Mehmet Âkif, II. Meşrutiyet'ten önce şiirlerini kitap olarak bastıramamıştır. *Sırât-ı Müstakîm* dergisi de II. Meşrutiyet'ten sonra çıkabilmiştir. Bu da Abdülhamid'in Âkif ve onun gibi düşünenler üzerinde de bir baskı oluşturduğunu göstermektedir. Bu şiir de bunun sebebini göstermektedir. Müsaade etseydi Âkif de bu tarz şiirler yazacaktı.

Mehmet Âkif'in makalelerinde iki yerde bu meseleyle karşılaşmaktadır. Bunlardan birincisinde Âkif, Sultan II. Abdülhamid dönemi için mülevves (pis, kirli) ifadesini kullanmaktadır. Bu dönemde Müslümanlığın bozulduğunu da söylemektedir: İkincisinde ise Sultan II. Abdülhamid ve döneminin hiçbir zaman dindar olmadığını, Abdülhamid'in mevkiini korumak için her türlü fırsattan istifade ettiğini, bunun için de dindar görüldüğünü söylemektedir. Bu şekilde saf halkın dinî duygularını kullanmaktadır.

Mehmet Âkif'in şiir ve yazılarına bakıldığında onun II. Abdülhamid'e karşı olduğu açıkça görülmektedir. Diğer Abdülhamid karşıtlarından bir farkı yoktur. II. Meşrutiyet'i o da istemektedir. Fakat diğer muhalifler gibi istemediği de anlaşılmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra yapılanların yanlış olması, gelen dönemin daha kötü olması, Âkif'in II. Abdülhamid hakkındaki düşüncelerinde yumuşamaya sebep olmuştur. Fakat bu düşünce tamamen değişmemiştir. Gelen dönemin daha kötü olduğunu kabul etmiştir. Ama bunda sebep olarak Abdülhamid'i de görmüştür.

KAYNAKÇA

- Arabacı, Caner (2017), "Mehmed Âkif Abdülhamit İlişkisi", *80 Yıl Sonra Mehmed Âkif Ersoy*, Yay. Mehmet Doğan, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları-12.
- Ersoy, Mehmed Âkif (1988), *Safahat*, Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kara, İsmail (2011), "Âkif'in Aktif Din ve Ahlak Anlayışı", *Vefatının 75. Yılında Mehmed Âkif Ersoy*, Haz.: Vahdettin Işık, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları no: 21.
- Kuntay, Mithat Cemal (1986), *Mehmed Âkif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, Ankara 1986
- Okay, M. Orhan (1989), *Mehmed Âkif, Bir karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Özgüdenli, Osman Gazi (2005), “Muhammed Ali Şah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.30., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Safi, İhsan (2003b), “Mehmet Âkif’in Hürriyet’e (İkinci Meşrutiyet’e) Bakışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, c. XXX.
- Safi, İhsan (2006a), *Mahpus Şarkısı*, İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2008), “Selefilik-Sûfilik ve Âkif”, *Karakter Âbidesi ve Bir Çiğlık Olarak Mehmet Âkif Özel Sayısı*, *Hece Dergisi*, 2. bs., Yıl, 12, S.133.

Extended Abstract

Eighty-five years have passed since the death of Mehmet Âkif Ersoy, and although many studies and meetings were held about him, there are still some unresolved issues regarding him. One of them is his II. It is his affair with Abdulhamid. There is not much work done on this subject. For some reason, Akif's close friends and those who wrote important books about him did not mention this issue. Likewise, the academic community has not paid much attention to this issue.

Mehmet Akif and II. Those who work on the Abdulhamid issue, Prof. Dr. M. Orhan Okay, Prof. Dr. Süleyman Uludag and Prof. Dr. It belongs to Caner Arabacı. prof. Dr. Orhan Okay says that one of the reasons why Mehmet Akif was an opponent of Abdulhamid is Kadri Efendi, his Turkish teacher at the high school, that Akif was not directly against the Palace and the Ottoman dynasty, and that he did not like the state elders who lost their power in the happy centuries of the state and became incapacitated in administration. He says that Mehmet Âkif's poems against Abdülhamid were the product of welcoming Hürriyet with great pleasure, and that Akif wrote them under the influence of the weather at that time. According to him, Âkif, not because of personal issues, but for the sake of the right, on behalf of the nation, II. It was against Abdulhamid.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ, who pursued an Islamist policy by watching conservative Muslims due to Mehmet Akif's religious understanding, and pleasing them. He says that he attacked Abdulhamid and saw him as an obstacle to the realization of the Islamic Revolution and the development of the Muslim society.

Prof. Dr. Caner Arabacı, Mehmet Akif's II. He points out the effective propaganda of the period, the schools Mehmet Âkif attended, his circle of friends and some of Abdulhamid's misbehaviors as the reasons for his involvement in the anti-Abdulhamid front.

The abundance of material on this subject has caused the study to exceed the limits of an article. Therefore, the study was considered as two parts. In this first part of the study, based on Mehmet Âkif's poems and writings, that is, in his works, II. Abdulhamid issue has been put forward.

Safahat has a lot of information on this issue. This shows that II. The issue of Abdülhamid occupies an important place in the work along with Hürriyet.

Mehmet Akif in Safahat II. The only stand-alone poem he wrote to Abdulhamid and his period is the poem titled "İstibdad". Here, Âkif characterized that period as the "dirty pressure period" and II. He used terms such as "a haunted shadow", "bloody nightmare", and even "mel'un" for Abdulhamid.

Mehmet Âkif in poetry, II. He says that during the reign of Abdulhamid, our nation was humiliated, our flag fell down, Abdulhamid imprisoned dignified and nationally honorable people

and sent them into exile, appointing spies for every conscience and every conscience, making the most heroic sons of the nation despair. These are the points where he criticizes Abdulhamid and his period in the poem, that's why Akif is against Abdulhamid. In the last stanza of the poem, Akif refers to Hürriyet/II. He calls out to the Constitutional Monarchy and asks him to come. From here his Hürriyet / II. It is clear that he is a supporter of the constitutional monarchy.

Mehmet Akif in Safahat II. The second place that shows his view of Abdulhamid is the part that comes right after the poem "Istibdat". Mehmet Âkif gives an example of what was done in the period before Hürriyet, as if to show that he was right in what he said above. It describes an old woman's husband being exiled unjustly and wrongly. With this, he tried to show how suspicious people were treated during the reign of Abdulhamid, how innocent people were treated, how families were devastated regardless of whether there was anyone left behind.

In Safahat II. Another example of misbehavior during the reign of Abdulhamid is the Mandal Hodja incident in "Asım". Here, two exile events during the reign of Abdülhamid are described. Köse Imam and Mandal Hodja were exiled under very bad conditions at that time. Even such people could be exiled during the reign of Abdülhamid. This shows that most people are against him.

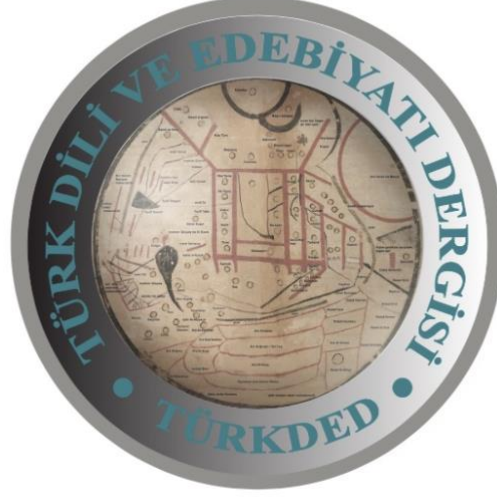
Âkif, before "Hürriyet", II. He looks at Abdulhamid and his period with negative feelings. He also wants "Freedom". When "Hürriyet" was declared, he even wrote a poem under this name. But the "Liberty" that comes is not the "Liberty" he wants. Things have become even worse than before. What happened destroyed his dreams.

Maybe because of this misunderstanding of "Hürriyet" and the worsening of the country, Akif's II. His ideas about Abdulhamid also seem to have softened over time. There are examples of this in "Asım". One of them is the story of the saddlebag and the donkey. With this story, Mehmet Âkif told that the newcomers were looking for Abdülhamid, that they were not as skilled politicians as he was, and that they made the country weak and sick.

In "Asım", after the story "Semerci and Donkey", Mehmet Âkif continues to deal with the issue by telling two more jokes about the ship and the captain. Köse Imam defends the old period, Hocasade (Âkif) defends the new period. They both agree that the new era is bad. Hocasade (Âkif) says that they are not guilty of this and that they have taken over a bad country. Again, he shows the world war as an excuse for this bad situation. Köse Imam does not accept this. In addition, although he went into exile for Hürriyet to come, he still finds the old period better.

Mehmet Akif wrote the poem "Persian Shah" after Muhammad Ali Shah abolished the constitutional monarchy and attacked the national assembly. The poem is similar to the poem "Istibdat" in some aspects. Akif used similar expressions in both poems. With this poem, Mehmet Âkif, like other Abdülhamid opponents, II. He wanted to call Abdulhamid. He gave what he wanted to say with this poem.

In Mehmet Akif's articles, II. Abdulhamid's name is not mentioned in person. However, it is mentioned in two places as “government-i-sabika”. In the first of these, Akif, Sultan II. Abdülhamid uses the expression "mulevves" (dirty, dirty) for the period. He also says that Islam was corrupted in this period: In the second, Akif, Sultan II. He says that Abdulhamid and his time were never religious, that Abdulhamid took advantage of every opportunity to protect his position, and that's why he seemed religious. In this way, he uses the religious feelings of the pure people.



**ATVIN'İN YUSUFELİ İLÇESİ AĞZINDA ÇEKİM EKLERİNİN AYIRT EDİCİ
ÖZELLİKLERİ**
DISTINCTIVE CHARACTERISTIC OF INFLECTIONAL SUFFIXES IN THE DIALECT
OF ARTVIN

ÜMİT HUNUTLU

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of
Turkish Language and Literature

umit.hunutlu@erdogan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-1410-1203>

ÖNDER KORUK

Uzman, Milli Eğitim Bakanlığı, Çayeli Fen Lisesi
Scientist, Ministry of Education, Çayeli Science High School
korukonder@hotmail.com

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-3, Aralık-December 2021 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 19.10.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 17.11.2021
Sayfa-*Pages* : 59-93.

ARTVİN'İN YUSUFELİ İLÇESİ AĞZINDA ÇEKİM EKLERİNİN AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİ*

Doç. Dr. Ümit HUNUTLU**

Önder KORUK***

Özet

Yusufeli, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içerisinde yer almaktadır. İdari bakımdan Artvin ili yönetim sınırları içerisinde bulunan Yusufeli, Çoruh Nehri Havzası'nın, Orta Çoruh kesiminde kurulmuş olup kuzeyden Altıparmak Dağları, güneyden ise Mescit Dağları'nın doğu uzantılarıyla sınırlanmıştır. İlçe ağız özellikleri bakımından kuzeydoğu grubu ve doğu grubu ağızları arasında bir geçiş noktasıdır. Ayrıca Kıpçak Türkçesinin izlerini taşıyan tarihî bir geçmişe de sahiptir (Uyğur 2010; Uyğur 2017). Bu sebeple ağız araştırmaları için özel bir yere sahiptir.

Bu çalışmada Yusufeli araştırma bölgesindeki çekim ekleri ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Yusufeli ağzında kullanılan çekim eklerinin hem fonetik bakımdan hem de işlev bakımından standart Türkiye Türkçesi ile ne gibi benzerlik ve farklılıkları olduğu örnekler üzerinden ortaya konulmuştur. Ayrıca bu değişmelerin sebepleri üzerinde durulmuştur.

Yusufeli ilçe merkezi ve on sekiz köyden derleme yöntemiyle çeşitli dil malzemeleri toplanmıştır. Derlenen metinlerden çekim ekleri belirlenmiş ve çekim eklerinin ses ve şekil özellikleri ortaya konulmuştur. Çekim eklerinin köylere göre ses farklılıkları belirlenerek bu farklılıklara göre haritalar oluşturulmuştur. Bu haritalarda ilçenin köylere göre ağız farklılıkları belirtilmiştir.

DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF INFLECTIONAL SUFFIXES IN THE DIALECT OF YUSUFELI DISTRICT OF ARTVIN

Abstract

Yusufeli is located within the borders of the Eastern Black Sea region of the Black Sea region. Yusufeli, which is within the administrative borders of Artvin province, was established in the Middle Coruh part of the Coruh River Basin, and is bordered by the Altıparmak Mountains to the north and the eastern extensions of the Mescit Mountains to the south. The district is a transition point between the northeast group and the east group dialects in terms of dialect

* Bu makale, "Yusufeli Ağzı" adlı yayımlanmış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, umit.hunutlu@erdogan.edu.tr.

*** Milli Eğitim Bakanlığı, Çayeli Fen Lisesi, korukonder@hotmail.com.

characteristics. It also has a historical background bearing the traces of Kipchak Turkish. For this reason, it has a special place for researching dialects.

In this study, inflectional suffixes in the Yusufeli research area were examined in detail. The similarities and differences of the inflectional suffixes used in the Yusufeli dialect with the standard Turkey Turkish, both in terms of phonetics and functions, were revealed through examples. In addition, the reasons for these changes were emphasized.

Various language materials were collected from Yusufeli district center and eighteen villages by compilation method. Inflectional suffixes were determined from the compiled texts, and the sound and morphological features of the inflectional suffixes were revealed. The sound differences of the inflectional suffixes were determined according to the villages, and maps were created according to these differences. Dialect differences of the district according to the villages were indicated on these maps.

Key Words: Dialects, inflectional suffixes, Yusufeli, dialect atlas, phonetics

Giriş

Yusufeli ağızı ile ilgili ilk çalışma Turgut ACAR tarafından 1972 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Artvin il merkezini, bazı merkez köylerini, Artvin'in yedi ilçesini ve ilçelerin bazı köylerini gezerek derlemeler yapan ACAR, Artvin için genel bir ağız çalışması hazırlamıştır. Çalışmasına 1967 yılında başlamış ve 1972 yılında bitirmiştir. Çalışmanın yapıldığı yıllar ve Artvin ilinin coğrafi yapısı düşünüldüğünde ACAR'ın ne gibi zorluklarla karşılaştığı tahmin edilebilir. Hatta çalışmanın ön sözünde ACAR karşılaştığı zorlukları şu şekilde dile getirmiştir: *"Bölgenin engebeli bir coğrafi konuma sahip oluşu köyden köye ulaşımına imkân vermediği gibi, ilçeler arasında bile çoğu zaman en güç şartlara katlanmayı mecbur kılıyordu."* (Acar 1972: 28). Yine ön sözün devamında karşılaşılan güçlükler ACAR tarafından şu şekilde sıralanmıştır: *"Tamamladığımız malzemeyi değerlendirdiğimiz de birtakım güçlüklerle karşılaştık. Zira hiç duymadığımız ve telaffuzunu dahi çıkaramadığımız çeşitli sesleri bölgemiz ağızlarında buluyor ve değerlerini çözemiyorduk."* (Acar 1972: 28).

Yapılan bu çalışma Sayın Prof. Dr. Leyla KARAHAN'dan temin edilebilmiştir. Çalışma eski tarihli bir doktora tezi olduğu için tam bir kitap hâlinde değildir. Daktilo yazısı ile yazılmış bir çalışma şeklindedir. Aradan onca yıl geçtiği için daktilo yazısı rengini yitirmiştir. Bir de bu çalışmayı fotokopi çektirdiğimiz için birçok bölümü çok zor okunur vaziyettedir. Çalışma incelendiği zaman "ses bilgisi" ve "şekil bilgisi" gibi bir ayrıma gidilmediği görülmüştür. Başlıklandırma sistemi belli bir metoda göre yapılmadığı için incelenmesi oldukça güç olmuştur. Bu çalışmada Yusufeli ağızına ayrıca yer verilmemiştir. Tüm Artvin ili ve ilçeleri genel olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Yusufeli ağızı ile ilgili geniş bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Fakat ACAR'ın yaptığı bu çalışma elde edilen metinler açısından oldukça zengindir.

Çalışmada Yusufeli ilçe merkezi ve on dört köye (Zeytincik, Yağcılar, Esendal, Kömürlü, Bostancı, Küplüce, İrmakyanı, Tekkale, Dokumacılar, Morkaya, Dağyolu, Kınalıçam, Yüksekoba, Bıçakçılar) gidilmiş ve toplam on beş adet metin elde edilmiştir. Dönemin ulaşım şartları dikkate alındığında ulaşılan ve elde edilen metin sayısı oldukça fazladır. Bu çalışmayı, Zikri Turan; "*Hem malzeme bakımından kusurlu hem de inceleme açısından oldukça sorunlu*" olarak değerlendirmiştir (Turan 2010:339).

Diğer bir çalışma ise Zikri Turan tarafından "Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı" adıyla yapılmıştır. Bu çalışma oldukça kapsamlıdır ve titizlikle hazırlanmıştır. Çalışmada Uşhum köyünün ağız özellikleri tüm yönleriyle ve kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve oldukça fazla sayıda metinden faydalanılmıştır. Fakat Yusufeli'nin sadece bir köyü incelendiği için bu çalışma da Yusufeli ilçesinin geneli için yeterli bir çalışma değildir.

Çalışmalardan diğeri 2015 yılında Harun Ertürk tarafından "Artvin İli Yusufeli İlçesi Demirkent (Erkinis) Köyü Ağzı" adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma da Erkinis köyü için oldukça kapsamlı ve önemli bir eserdir. Köyün ağız özellikleri tüm yönleriyle metinlerden hareketle incelenmiştir. Ama bu yüksek lisans tezi de Yusufeli ilçesinin geneli için yapılmadığından ilçe ağzı ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır.

Bir diğer çalışma ise "Yusufeli Külliyyatı" adlı iki ciltlik eserdir. Taner Artvinli tarafından hazırlanan bu eserin bir bölümünde Yusufeli ilçesinin ağız özelliklerine değinilmiştir. Ama bu çalışmada sahaya çıkılmamış, metin derlenmemiştir. Zaten yazar da eserin ağız özellikleriyle ilgili bölümünde dil ve ağız çalışmaları konusunda eğitimi ve tecrübesi olmadığını belirtmektedir.

Bu çalışmada Yusufeli araştırma bölgesindeki çekim ekleri ayrıntılı şekilde incelenmiş, Yusufeli ağzında kullanılan çekim eklerinin hem fonetik hem de işlev bakımından standart Türkiye Türkçesi ile benzerlik ve farklılıkları örneklerle ortaya konulmuştur. Aşağıda tüm bu çekim ekleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

1. İsmi Hâlleri ve Hâl Ekleri

Cümlenin düzeni içinde adların yüklendiği görevi belirleyen, cümlede adın sözdizimi açısından rolünü ve öteki öğelerle ilişkisini gösteren, aynı zamanda anlam açısından ona belli bir özellik yükleyen durum kavramı çoğu dillerde adların biçim açısından değişimi ve çekimi biçiminde belirir (Aksan 2015: 90). İsmi hâllerini gruplandırma konusunda çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Muharrem Daşdemir isimler için otuz üç adet hâlin varlığından söz etmektedir (Daşdemir 2015: 71-95). Buna karşılık Zeynep Korkmaz ise isimlerde; "*Yalın durum, ilgi durumu, yükleme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, çıkma durumu, vasıta durumu, eşitlik durumu*" olmak üzere sekiz adet hâlden söz etmektedir (Korkmaz 2014: 282-327). Bu çalışmada Yusufeli ağzındaki isimlerin hâlleri incelenirken Zeynep Korkmaz'ın çizdiği çerçevede doğrultusunda sadece sekiz isim hâli ve eki incelenmiştir. Elde edilen metinlere bakıldığı zaman

Yusufeli ağzında kullanılan hâl eklerinin standart Türkiye Türkçesindeki ile görev bakımından aynı olduğu; ancak ses bakımından farklılıklar gösterdiği görülmüştür.

1.1. Yalın Hâl

Yalın durum, adın cümlede anlam ilişkisi yönünden başka bir kelimeye bağlı olmayan yalın durumdur (Korkmaz 2014: 282). Yusufeli ağzında yalın durumdaki isimler hâl eki almaz.

askerluk (askerlik), arkadaş , işçi, elbise, böğürtlan (böğürtlen), alatrik (elektrik), budak, zurna, muhtar (muhtar)

1.2. İlgi Hâli

İlgi durumu, eklendiği ad ile başka bir ad arasında sahiplik, ilgi bağı kurma durumudur (Korkmaz 2014: 283). İlçenin büyük bölümünde ekin sadece yuvarlak kalın vokalli şekli olan /+(n)un/ kullanılmaktadır. Bu yuvarlaklaşma olayına Eski Anadolu Türkçesinde (Buran 1996: 61), Erzurum'un Çoruhboyu ağzlarında (Gemalmaz 1995: 275) ve yaygın olarak Çamlıhemşin ağzında rastlanmaktadır (Sarıahmet 2018:88).

eşkiyanun takibina (eşkiyanın takibine), **oğlanun evinun** kapsına (oğlanın evinin kapısına), **kızun** babasi (kızın babası), **babasinun** rızasıyla (babasının rızasıyla), Hemdi **Efendi'nun** yerina (Hemdi Efendi'nin yerine), **Toramangilun boştanun** ardına (Toramangilin bostanın ardına), **cevuzun** başında (cevizin başında), **malun** alafi (malın alafi), **tiyazemun** bir oğli (teyzemin bir oğlu), **elun** kapsına (elin kapısına), **uçinun** sigortasını yatırıyorum (üçünün sigortasını yatırıyorum), **ketenun** kuçuği (ketenin küçüğü), **evun** sahibi (evin sahibi), **peygamberun** kevlila (peygamberin kavliyle), **sizun** yüzünüzü (sizin yüzünüzü), **Karahana Otelinun** bitün mermer işini (Karahana Otelinin bütün mermer işini) , **oğlinun** yanına getti (oğlunun yanına gitti)

Bunun yanında "*Kılıçkaya, Sütlice, Darıca*" köylerinde ekin ince yuvarlak vokalli şekli olan /+(n)ün/ e de rastlanmıştır.

köyün naşırı, **köyümüzün** kışı , **gözümün** önünden

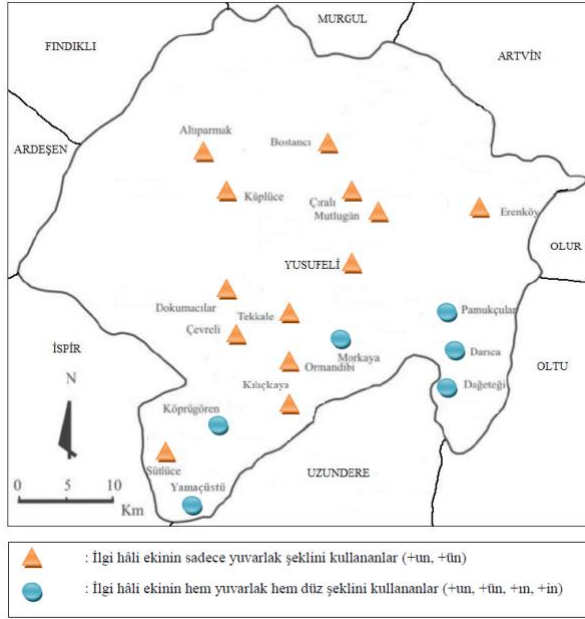
"*Merkez, Tekkale, Ormandibi, Kılıçkaya*" köylerinde ise ekin ince yuvarlak vokalli şekli olan /+ün/, sadece /g/ ünsüzünden sonra kullanılmaktadır.

yarisi kalmış **yemegün**, **Kolig'ün** yoğari mehlesina, **eşşegün** semerini, **Totig'ün** elina

"*Köprügören, Yamaçüstü, Darıca, Pamukçular, Dağeteği, Morkaya*" köylerinde ise ekin dar vokalli /+(n)ın/, /+(n)in/ şekilleri de kullanılmaktadır.

birinin oğli, **Memmed'in** kızına, **ardoçların**, **çamların** dibinde (ardıçların, çamların dibinde), **tağın** arkasında (dağın arkasında), **oranın** ismi, **bizim** zamanımızda, **Allah'ın** emri, **onların** şeylarına, **evin** önünde, **devenin** boynunu

İlgi hâli ekinin düzlük-yuvarlaklık bakımından yöredeki kullanımını gösteren harita şu şekildedir:



Haritadan da anlaşılacağı gibi ilgi hâli eki ilçenin büyük çoğunluğunda sadece yuvarlak şekli ile kullanılmaktadır. Güneye doğru inildikçe Erzurum sınırında ekin yuvarlak şeklinin yanında düz şekilleri de kullanılmaktadır. Ayrıca Sütlüce köyü bulunduğu yörenin kullanımına uymamakta ve farklılık göstermektedir.

Harita 1. İlgi hâli ekinin kullanımı (düzlük-yuvarlaklık bakımından)

1.3. Yönelme Hâli

Adla gösterilen nesneye, varlığa bir yönelme gösterir (Aksan 2015: 91). Yusufeli ilçesinin çok büyük bir bölümünde yönelme hâli ekinin kalın şekli olan /+(y)a/ tercih edilmektedir.

eşkiyanun **tağibina** gidarduk bazı kera, uç kardeş bi **bahçeya** getmişla, bi **tanesima** bi yüzük birağursin, o köya çıktuk, **herkesa** ey gün diliyeram, adamlar **kurbeta** gidiyêr, **madena** gidiyêduk, **etegina** şey köymiş ip köymiş, askeriyanın **elina** geçti, sadá **şekera** para verurduk, ondan sona **meseleya** girilir, çay kenarından **geriya** atmışti, beni Ezurum **Hasankale**'ya sevki ettiler

Bunun yanında, Ezurum sınırında olan "*Morkaya, Dağeteği, Darıca*" köylerinde ekin ince vokalli şekli /+(y)e/ de kullanılmaktadır.

eve kim geler o zaman ki, girerdük kız **evine**, Allah'ın **emrine** yolçi ettük getti, **tehnelere** doldururlar yeruk, o kişi biner **deveye**, gidecem **evime** tek başıma yaşıyecem

"*Ormandibi*" köyünde yapılan derlemelerde ikinci tekil şahıs iyelik eki alan kelimelere, yönelme hâli eki geldiğinde iki ekin birleştiği tespit edilmiştir. Soruşturma yöntemiyle elde edilen verilere göre bu kullanıma yörenin genelinde rastlanmıştır. Bu duruma Erzurum ağızlarında da rastlanmaktadır ve Efrasiyap Gemalmaz bu olayı iyelik ve hâl ekinin tek bir ekte birleşmesi ve /+(a)n/, /+(e)n/ şekline dönüşmesi olarak tanımlamaktadır (Gemalmaz 1995: 281). Bu duruma Doğu Anadolu ağızlarında da rastlanmaktadır (Buran 1996: 144). Ayrıca bu hadiseyle ilgili

Muharrem Daşdemir bir çalışmasında şu bilgiyi vermektedir: “Bazı Anadolu ağızlarında zamirlerin yönelme, isimlerinse iyelik II. teklik şahıs yönelme ve yükleme hâllerinden sonra diğer ağızlarda bulunmayan bazı önemli ses bilgisel değişiklikler görülür: Bu ağızlarda söz konusu çekimlerde kelime sonunda bir “n” sesi/eki ortaya çıkmakta ve bu sestten önceki iyelik eki ile yönelme/yükleme hâli eki birleşerek ya ikiz ya uzun ya da normal bir ünlüye dönüşmektedir(Daşdemir 2008: 1-8). Bu hadise Yusufeli ağzının Kıpçak lehçeleriyle olan ilişkisine işaret etmektedir(Daşdemir 2008: 1-8). Bu ses hadisesinde ikinci teklik şahıs iyelik eki almış isimlerde iki ünlü arasında kalan damak "n"si bir çözülmeye uğramıştır. Bunun sonucunda önce damak sızıcıları, sonra onların akıcılaşıp düşmesiyle ikiz ünlüler ve bunların birleşmesiyle uzun ünlüler ortaya çıkmıştır. Gelişmenin son aşamasını ise uzun ünlülerin normalleşmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Daşdemir tarafından bu hadisenin aşamalarını belirtmek için şu örnek verilmiştir:

ev+i+ñ+e+n > ev+i+ng+e+n > ev+i+og+e+n > ev+i+oğ+e+n >

ev+i+öy+e+n > ev+i+øø+e+n > ev+ie+n > ev+ê+n > ev+e+n (Daşdemir 2008: 8).

Na olmuş **elan** dedi (Ne olmuş eline dedi), **pantolan** çamur bulaşmış (pantolonuna çamur bulaşmış), **saçan** boya surmuşsin (saçına boya sürmüşsün)

Dokumacılar ve Morkaya köylerinde ise Daşdemir’in bahsettiği dönüşüm hadisesi son aşamaya ulaşmamış ve "y" ünsüzü korunmuştur. Aynı durum "ben" ve "sen" zamirlerinde de yaşanmaktadır.

sen hamilesin şimdi **aklıyan** bişe gelyer olur (sen hamilesin şimdi aklına bişey geliyor olur), **sulariyan** dikkat edarsin (sularına dikkat edersin), **beyen** işaret edir (bana işaret ediyor), **seyen** anladem (sana anlatayım)

Tekkale köyünde ise ikinci tekil şahıs iyelik eki alan isimlerde yönelme hâli eki olarak /+va/ kullanılmaktadır. Bu kullanımda ikinci tekil şahıs iyelik ekinin /+ng/ > /+g/ > /+ğ/ > /+v/ şeklinde bir gelişim gösterdiği ve üzerine yönelme hâli eki aldığı düşünülmektedir.

hikayeler **akluva** gelsun (hikayeler aklına gelsin), **yúzuva** kaş bulamadum (yüzüne kaş bulamadım)

1.4. Yükleme Hâli

Yükleme durumu, geçişli fiil taşıyan bir cümlede, fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Bu durumdaki ad, yüklem bildirdiği ve öznenin yaptığı işten etkilendiği için cümlede nesne görevindedir (Korkmaz 2014: 290). Yükleme hâli ekinin yuvarlak şekilleri hiç kullanılmamaktadır. İlçenin merkezinde ve derleme yapılan on sekiz köyde yükleme hâli eki olarak ekin sadece düz, dar ve ince şekli olan /+i/ tercih edilmektedir.

harklari yapturdum (arkları yaptırđım), Hamzet'ün **köprisini** yaptırduğ., **unumi** eladum **elegümi** aşum, **okulumuzi** geçtuğ (4-8), soydilar **uştumuzi başumuzi** (7-52) (soydular üstümüzü başımızı), **boğozı** geçardı (boğazı geçardı), **ahori** diyem mi (ahırı diyeyim mi), **ocağumuzi** tütürdi, buğday **unini** ugudur (buğday ununu öğütür), **çocuğı** aldı gotürdi, hayal gibi görüyam sizun **yúzunúzi** (hayal gibi görüyorum sizin yüzünüzü)

"Dokumacılar" köyünde ise ikinci tekil şahıs iyelik eki alan kelimelere yükleme hâli eki geldiği zaman, arkaik bir kullanımın izleri görölmektedir. Bilindiği gibi Eski Türkçede ikinci tekil şahıs iyelik eki olan damak "n" si ilerleyen dönemlerde "n-g" diye ayrılmıştır. Tercih edilen /g/ sesi zamanla /ğ/ye, sonra da /y/ sesine dönüşmüştür. Ardından da yükleme hâli ekinin eski Türkçedeki kullanımı olan /+un/, /+in/ getirilmektedir. Böylece ikinci tekil şahıs iyelik eki alan kelimelere yükleme hâli eki geldiği zaman iki ek birlikte /+yun/, /+yin/ şekline dönüşmektedir.

komuriyun alursin (kömürünü alırsın), **otuyun** kıoyarsin (otunu koyarsın), **sobayın** yağarsin (sobanı yakarsın)

"Merkez, Köprügören, Dokumacılar, Darıca, Pamukçular" köylerinde, ikinci tekil şahıs iyelik eki alan kelimelere yükleme hâli eki geldiği zaman; yukarıda bahsettiğimiz arkaik kullanım biraz daha değişmektedir. İkinci tekil şahıs iyelik ekinin damak "n"sinden dönüşen şekli olan "y" ünsüzü de düşme temayülü göstermiştir. Böylece yükleme hâli ekinin eski kullanımı olan /+un/, /+in/ tek başına kullanılmaktadır. Bu örneklerdeki yapılar "murad+u+n" şeklinde eksiz yükleme hâli olarak düşünülebilir; ancak "komuriyun, otuyun" gibi örnekler hadiseyi aşınma olarak ele almamıza sebep olmuştur. Bu durumda örneklerde yer alan "muradun" kelimesinin gelişimini şu şekilde gösterebiliriz:

murad+ung+un > murad+ug+un > murad+uğ+un > murad+u+un > murad+un

Allah heyirli **muradun** versun (Allah hayırlı muradını versin), **azuğun tozuğun** aaal (azığımı tozuğunu al), senin **kızın** benim oğluma iştamaya gâldım (senin kızını benim oğluma istemeye geldim), **salçan** yaparsin (salçanı yaparsın), sanun **çocukların** gaturmağ biza ait (senin çocuklarını getirmek bize ait), **gözlárın** yumdun (gözlerini yumdun)

"Bostancı" köyünde ise ikinci tekil şahıs iyelik eki alan kelimelerde ikinci tekil şahıs iyelik eki + yükleme hâli eki = /+vi/ şeklindedir. Örnekteki kelimenin:

"kızungi > kızuğı > kızuvi" şeklinde oluştuğu düşünölmektedir.

senun **kızuvi** benim oğluma iştamaya gâlduğ (senin kızını benim oğluma istemeye geldik)

1.5. Bulunma Hâli

İsimleri fiillere bağlar ve genellikle fiilin içinde, üstünde, üzerinde oluştuğunu belirtmek için kullanılır (Vural vd. 2017: 150). Yusufeli ağzında bulunma hâli ekinin tonsuz şekilleri olan /+ta/, /+te/ kullanılmamaktadır. Ekin ünsüzünde, tonlu olan /d/ sesi ve yöreye has bir aşırı

patlayıcı olan /t̥/ sesi tercih edilmektedir. İlçenin çok büyük bir bölümünde bulunma hâli ekinin sadece kalın vokalli şekli kullanılmaktadır.

bin dokuz yüz **ellida** gâldi kaza buraya, getmiş **bahçeda** nayisa bi daha atmişla, düğünler ela yapiliyedi o **tarihta**, sağlıgum **yerinda** , bundan soğra bu, **bolükta** yatmiycağ dedi, **soğukta** furun murun yaqamiyērdük, **teravida** namaz kiliyēdum, hepisi gebermiş, bi **gecada**, **günda** bi tansiyon habi kullanerdim, dörd ay **gurbetta** kaldım, arazi birkaç **yerdaydi**, o **haneda** oküz yoğsa, **irmağta** çocuk olmişti, Cumhuriyet **devrinda** yaşıyoğ, Yoo **pileğta**

Erzurum sınırında olan "*Morkaya, Dağeteği ve Darıca*" köylerinde ise ekin kalın vokalli şeklinin yanı sıra ince vokalli şekli de kullanılmaktadır.

merzelerde iki üe gün kaldım, **köyde** yaşıyörüm, saten gendümüz de **kurbette**, **tümende** tümen tümen onuncu **tümende**, biz **köyde** şimdi çuvalı aluruğ, elehtirik **işlerinde** özel **işlerde** çalışmışım, gece eğitimi varidi bizim **devrimizde** (23-14)

1.6. Ayrılma Hâli

İsmi fiile bağlayan ve genellikle fiilin kendisinden uzaklaştığını, ayrıldığını belirten bir hâldir (Vural vd. 2017: 150). Bulunma hâli ekindeki ses özelliklerinin aynıları ayrılma hâl eki için de geçerlidir. Ekin ünsüzünde, tonlu olan /d/ sesi ve yöreye has bir aşırı patlayıcı olan /t̥/ sesi tercih edilmektedir. İlçenin çok büyük bir bölümünde ayrılma hâli ekinin sadece kalın vokalli şekli kullanılmaktadır.

Pağda bahçeda çalışurduğ **eskidan**, Bu tağlar **yerindan** ayrılır bir gün, **sabağtan** gidán aledi, **deredan** taşurdük, malın **işkembesindan** yaparlar, söz alurlar **annesindan babasindan**, **elekğtan** elanur, pilegi **toprağtan** yapıyela

Bulunma hâli ekinde olduğu gibi Erzurum sınırında olan "*Morkaya, Dağeteği ve Darıca*" köylerinde ekin kalın vokalli şeklinin yanı sıra ince vokalli şekli de kullanılmaktadır.

Ahmet Budağ, Morkaya köyü Derepaş **Mehlesinden**, yaşım seksen, **eskiden sergiden** çok para toplireem, **benden** razidur, elehtirik **işinden** emekli olmuşım, **ağabeyimden** ayrıldım, **hatirimden** gece gündüz çıkmiyor

1.7. Vasıta Hâli

İsmin belirttiği varlık ve nesnenin fiildeki oluş ve kılışta "vasıta" olarak kullanıldığını veya "birliktelik" ifade ettiğini gösterir (Kartalhoğlu 2007: 52).

/+(i)nan/ eki inceleme yapılan köylerin neredeyse tamamında kullanılan bir vasıta hâli ekidir. Bu ek ünlü ile biten kök ve gödelere geldiği zaman /+ynan/, ünsüz ile biten kök ve gövdelere geldiği zaman da /+(i)nan/ şeklindedir. Ekin yapısı /+la+n/'dır. Vasıta hâli eki üst üste gelmiştir.

yolciluķınanatlarnan Erzürüm'a götürürduk. anne babaların **şeyiynanrizasiynan** oni iştirarla, çocukları **nayinan** egladurduk, **hikayeyinan**, **bilmeceyinan** işta, bu dünyaya da mi gelye, **beninan** demiş, **atınan** gidardi, **ķarneynan** etmeg aldılar, **okúzinan** gâturudila, **oraĝinan** biçarduk, **atınan** gelin götürürduk, **tirpannan** biçardılar, hayvan **sirtiynan** Erzürüm'a dört güne gettuķ rehmetluķ **babaminan**, yazın yaylaya çikiyruķ **malinan țavarinan**, **taksiynan** gâlmıştıla

Erzurum sınırında bulunan *Morkaya*, *Daĝeteĝi* ve *Darıca* köylerinde ise ekin ince şekli olan $/(i)nen/$ 'e de rastlanmıştır.

paramızinen ofis alamerduk, **öküzinen döĝerinen** döĝerduk, bir **kaleminden** üc yıl okudum

Tekkale, *Çevreli*, *Sütlüce*, *Daĝeteĝi*, *Küplüce*, *Bostancı*, *Altıparmak* köylerinde ise ekin $/(i)la(n)/$, $/(i)le(n)/$ şekilli örneklerine de rastlanmıştır.

elumuz **ilan**, hayvan **sirtiyla** odun taşunurdi, Haķķun **emriyla** dirilur bir gün, tarlalar bi herg edilurdi okúz **ila**, Allah'un **emrila** peyĝamberun **ķevlila** senun ķizuvi benum oĝluma iştamaya gâlduk, okúz **ila** dógarduk, dirgán **ila** savururduk, Peyĝamberin sünneti **saniyesiyle**, İmamı Azam'ın **irşadiyle** biz sizá elçi gâlduk, ekmeĝi **áleg ile** yapiruk

1.8. Eşitlik Hâli

Eşitlik durumu, eklendiĝi adla fiil veya cümlelerin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma durumudur (Korkmaz 2014: 328). Yapılan çalışmada on sekiz köy ve ilçe merkezi olmak üzere toplam on dokuz farklı yerden toplam otuz metin derlenmiştir; fakat bu metinlerin hiçbirinde eşitlik hâli eki $+/ca/$, $+/ce/$, $+/ça/$, $+/çe/$ 'ye rastlanmamıştır. Yusufeli ağzında bu ek çok nadir kullanılan bir ektir. Çalışmanın bu başlığında verilen örnekler metinlerde bulanamadığı için soruşturma yöntemiyle elde edilmiştir.

Yusufeli'nin çok büyük bir bölümünde bu ekin sadece kalın şekli olan $+/ca/$, $+/ça/$ kullanılmaktadır: günlarca, duşmanca (düşmanca), gönlumca, evvelca, dostça, hızlıca (hızlıca), açukça (açıkça), güzelca, alçaķça, vb.

Sadece kalın şekilleri kullanılan diĝer eklerde olduĝu gibi, Erzurum sınırında olan "*Morkaya*, *Daĝeteĝi* ve *Darıca*" köylerinde bu ekin kalın şeklinin yanı sıra ince şekilleri olan $+/ce/$, $+/çe/$ de kullanılmaktadır: evvelce, gönlumce, güzelce, garipçe, gizlice, küçükçe, vb.

2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden eklerdir (Vural vd. 2017: 147). İyelik ekleri; "konuşan, dinleyen, hakkında konuşulan" olmak üzere üç tekil, üç de çoĝul toplam altı ek olarak karşımıza çıkar (Daşdemir 2019: 69).

2.1. Birinci Tekil Şahıs İyelik Ekleri

İlçenin büyük bölümünde birinci tekil şahıs iyelik eki olarak ekin sadece yuvarlak, dar ve kalın ünlülü şekli olan /+(u)m/ kullanılır. Bu yuvarlaklaşma hadisesine Erzurum'un Çoruhboyu ağızlarında(Gemalmaz 1995: 268) ve Rize ağızlarında da rastlanmaktadır (Günay 2003: 112):

yaş**um**, k**aderum**, ev**umi**, iş**um**, an**am**, ded**em**, siğ**irum**, g**ózlarum**, eş**umla**

Erzurum'a bağlantı yolları üzerinde bulunan *Kılıçkaya*, *Köprügören*, *Yamaçüstü*, *Sütlüce*, *Morkaya*, *Pamukçular*, *Dağeteği*, *Darıca* köylerinde ise yardımcı ünlü kullanımında herhangi bir kural yoktur. Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tüm ünlüler kullanılır.

eş**im**, ç**ucuklarım** (çocuklarım), ev**imi**, ceyez**im** (çehizim), padişah**ım**, niyet**im**, k**ulağlarım**, öküz**larım**, göz**ümün**

Kılıçkaya ve *Ormandibi* köylerinde birinci tekil şahıs iyelik ekinden önceki ünsüz /g/ ise, iyelik ekinin yardımcı ünlüsü /ü/ olmaktadır.

küç**ügüm**, bileg**ümdan**

2.2. İkinci Tekil Şahıs İyelik Ekleri

Birinci tekil şahıs iyelik ekinde olduğu gibi bu ekte de ilçenin büyük bölümünde, ekin sadece yuvarlak, dar ve kalın ünlülü şekli olan /+(u)n/ kullanılır.

kardeş**larun**, sepet**un**, silah**un**, bab**an**, paran, ev**un**, rább**un**

Birinci tekil şahıs iyelik ekinde olduğu gibi bu şahısta da Erzurum'a bağlantı yolları üzerinde bulunan *Köprügören*, *Sütlüce*, *Morkaya*, *Dağeteği*, *Darıca* köylerinde ise yardımcı ünlü kullanımında herhangi bir kural yoktur. Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tüm ünlüler kullanılır.

koyun**ların** (koyunların), toprağ**ın**, çift**in**, adam**ın**, çep**üğün**

İkinci tekil şahıs iyelik eki alan kelimelere "yükleme hâli eki" ve "yönelme hâli eki" geldiğinde ekin /+y/ + /An/ şeklini aldığından "Hâl Ekleri" başlığı altında bahsedilmiştir. Bu hususa bu başlık altında tekrar girilmeyip sadece örnek vermenin yeterli olacağı düşünülmektedir.

komuriyun alursin (kömürünü alırsın), **otuyun** koyarsin (otunu koyarsın), **sobayin** yağarsin (sobanı yakarsın), senun **kizuvi** benum oğluma iştamaya gâlduğ (senin kızını benim oğluma istemeye geldik), sen hamilesin şimdi **aqluyan** bişe gelyer olur (sen hamilesin şimdi aklına bişey geliyor olur), **sulariyan** dikkat edarsin (sularına dikkat edersin), hikayeler **aqluva** gelsun (hikayeler aklına gelsin), **yüzüva** kaç bulamadum (yüzüne kaç bulamadım)

2.3. Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Ekleri

Derleme yapılan köylerin tümünde üçüncü tekil şahıs iyelik eki olarak ekin düz, dar ve ince vokalli şekli olan /+(s)i/ kullanılmaktadır. Ekin sadece ince vokalli şeklinin kullanımına Özbek ve Yeni Uygur Türkçesinde de rastlanmaktadır (Kürüm 2015: 90).

keçisi, hanumi, ortasi, oğli, ucini, zahrası, tohumi, kocasına, kulaqlarında, harçluği, etrafına

Darıca köyünde sadece iki örnekte bu ekin yuvarlak, dar, ince vokalli şekli olan /+(s)ü/ ye rastlanmıştır.

yetimin **yüzü**, yetimin davul zurnası olur mi **düğünü** olur mu?

2.4. Birinci Çoğul Şahıs İyelik Ekleri

İlçenin büyük bir bölümünde ekin yuvarlak, dar, kalın vokalli hali olan /+(u)mu/ kullanılmaktadır.

mahalle**mu**, nikah**mu**zi, ellar**mu**zi, yer**mu**z, bahç**mu**z, değirman**mu**z, dişlar**mu**z, karn**mu**z, siğirlar**mu**z

Diğer iyelik eklerinde olduğu gibi bu şahısta da Erzurum'a bağlantı yolları üzerinde bulunan *Köprügören, Sütlüce, Morkaya, Pamukçular, Dağeteği, Darıca* köylerinde yardımcı ünlü kullanımında herhangi bir kural yoktur. Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tüm ünlüler kullanılır.

çocuklar**mu**za, ev**im**iza, makin**im**iz, köy**ü**müzün, elim**iz**dan, günlár**u**mú**z**, param**iz**inen, mahalle**im**iz, mal**im**iz, şavar**im**iz, ann**im**iz, dedeler**im**iz, devr**im**izde

2.5. İkinci Çoğul Şahıs İyelik Ekleri

Elde edilen metinlerde ikinci çoğul şahıs iyelik ekinin kullanımına çok rastlanmamıştır. Burada verilen örneklerin büyük çoğunluğu soruşturma yöntemi ile elde edilmiştir. İkinci çoğul şahıs iyelik eki ilçenin büyük bölümünde /+(u)z/ şeklinde kullanılmaktadır. Ekin bu kullanımı Yusufeli'nin de içinde bulunduğu Doğu Grubu ağızlarının bir özelliğidir (Karahana 2014: 57).

hep**uz** (hepiniz), sizun yeduğ**uz**un (sizin yediğinizin), ev**uz**da (evinizde), buyúklar**uz** (büyükleriniz), perdelar**uz** (perdeleriniz), tarlalar**uz** (tarlalarınız), kitab**uz** (kitabınız), orađ**uz** (orağımız), tirpan**uz** (tırpanınız), vb.

Soruşturma yöntemiyle elde edilen bilgiler gösterdi ki diğer şahıslarda olduğu gibi, ikinci çoğul şahıs iyelik ekinde de Erzurum'a bağlantı yolları üzerinde bulunan *Köprügören, Sütlüce, Morkaya, Pamukçular, Dağeteği, Darıca* köylerinde yardımcı ünlü kullanımında herhangi bir kural yoktur. Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tüm ünlüler kullanılır.

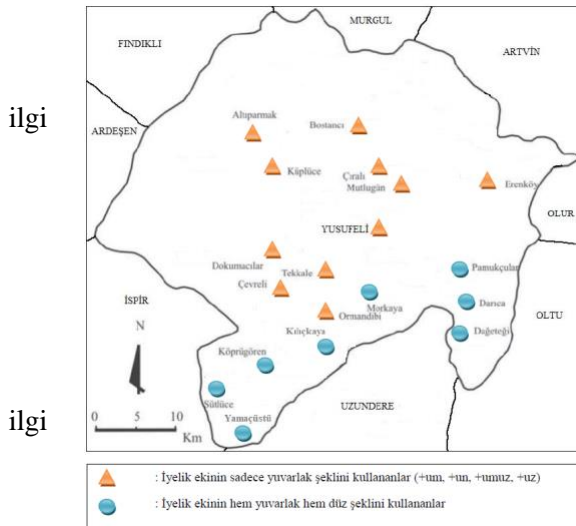
eviz (eviniz), **gözüz** (gözünüz), **çocuklarız** (çocuklarınız), **dişleriz** (dişleriniz), **zamanız** (zamanınız), **sebzeleriz** (sebzeleriniz) vb.

2.6. Üçüncü Çoğul Şahıs İyelik Ekleri

Bu ek; çokluk eki /+lar/, /+ler/ ile üçüncü tekil şahıs iyelik eki /+i/'nin birleşmesinden oluşur. Yusufeli ilçesinin tamamında, çoğul eki /+lar/ da olsa /+ler/ de olsa devamındaki iyelik ekinin her zaman ince ünlülü şekli olan /+i/ kullanılır. İlçenin büyük bir bölümünde üçüncü çoğul şahıs iyelik eki olarak /+lari/ tercih edilmektedir:

kendilari, etlarini, h̄arolari, onlarun şeylarini kilometrelerini, inekların t̄analari, onlarun lokuslarini, onlarun babalari, ḡozlari, annelarına

Erzurum sınırında bulunan *Morkaya*, *Dağeteği* ve *Darıca* köylerinde ekin ince olan /+leri/ şekline de rastlanmaktadır: **evleri**, **ineklerini**, **gözlerine**, **üzümleri**, **çiçehleri**, **resimlerini**, vb. Şimdiye kadar anlatılan iyelik eklerinin ilçe genelinde kullanımıyla ilgili (düzlük-yuvarlaklık bakımından) ortaya çıkan harita şu şekildedir:



Haritaya bakıldığı zaman; iyelik ekinin düzlük-yuvarlaklık bakımından kullanımının hâli ekinin kullanımına yakın olduğu görülmektedir. İlgi hâli ekinin yuvarlak şeklini kullanan köyler, iyelik eklerinin de yuvarlak şeklini kullanmaktadır. Bununla birlikte iyelik ekinin hem düz hem de yuvarlak şeklini kullanan köylerin sayısının, hâlinin yuvarlak şeklini kullananlardan fazla olduğu görülmektedir. Güneyde Erzurum sınırındaki köylerin tamamının ekin hem düz

hem de yuvarlak şeklini kullandığı tespit edilmiştir.

Harita 2. İyelik eklerinin kullanımı (düzlük-yuvarlaklık bakımından)

3. Çokluk Ekleri

Çokluk eki isimlerin çokluk şekillerini yapan bir işletme ekidir. İsmın karşıladığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için teklik şekline çokluk eki getirilerek ismin çokluk şekli yapılır. Demek ki çokluk eki ismin karşıladığı nesnenin sayısının birden çok olduğunu ifade eden ektir (Ergin 2009: 220). Standart Türkiye Türkçesinde bu ek /+lar/, /+ler/'dir. Yusufeli ağzında ise bu ekte çeşitli ses değişimleri meydana gelmektedir. Yusufeli ağzının büyük bölümünde çokluk ekinin sadece kalın vokalli şekli olan /+lar/ kullanılmaktadır. Bu kullanıma Erzurum'un İspir ağzlarında da rastlanmaktadır (Gemalmaz 1995: 265).

düğünlarda, evlar, öğretmenlar, ekinlar, tarihlarda, gelinlar, hükümetlar (8-4), peynirlari, elbiselari, annelarına, yetkililara, arılarımız, şekerlar, dirgenlari, devirlarını, camılara

Çokluk ekinin sadece kalın vokalli şeklini kullanan köylerin büyük bölümünde eğer çokluk ekinden sonra başka ek gelmemişse çokluk ekinin sonundaki /r/ sesinin düştüğü görülmüştür. Ancak ekin ince vokalli şekli olan /+ler/'de /r/ sesi korunmaktadır. Ekin sonundaki /r/ sesinin düşmesine Erzurum'un Barhal ağızlarındave Karaçay-Malkar Türkçesinde de rastlanmaktadır. (Gemalmaz 1995: 264):

çocuğla, yemekla, dugúnla (düğünler), adamlar, kızıla (kızlar), Tirabizonlila, yaşlıla, okúzla (öküzler)

Sadece kalın şekli kullanılan diğer eklerde olduğu gibi bu ekte de; Erzurum sınırında olan *Morkaya*, *Dağeteği*, *Darıca*, *Erenköy* köylerinde ekin kalın şeklinin yanında ince vokalli şekli olan /+ler/ de kullanılmaktadır.

düğünler, yimehler (yemekler), tehnelere (teknelere), düğünleri, yengeler, bağımciler, değirmenlerinde, senelerde

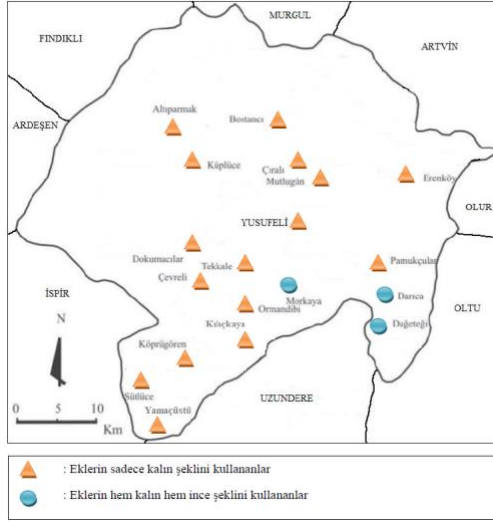
Bunun yanında bazı köylerde; çokluk ekinden sonra ünlü ile başlayan bir ek gelirse çokluk ekinin sonundaki /r/ sesi /y/ ya da /ğ/ ünsüzüne dönüşmektedir. /y/ sesine dönüşme hadisesine Erzurum'un Barhal ağızlarında da rastlanmaktadır. (Gemalmaz 1995: 264).

dişlağumi (dişlerimi), hayvanlağumuz (hayvanlarımız), oğullağum (oğullarım), evlağun (evlerin), pileklayıla (pileklerle), pileklayumuz (pileklerimiz), kenarlayı (kenarları),yanlayı (yanları), işlayınan (işlerle)

Çokluk ekin “o” ve “bu” zamirleriyle birlikte kullanımı ise /+nar/ şeklindedir.

onnari, bunnari, onnara, bunnara

Aşağıda ilçede çokluk eki, yönelme, bulunma ve ayrılma hâli eklerinin kalınlık-incelik bakımından kullanımı ile ilgili harita oluşturulmuştur:



Görüldüğü gibi ilçenin çok büyük bir bölümü bahsedilen eklerin sadece kalın şekillerini kullanmaktadır. Buna karşılık, Erzurum sınırında bulunan köylerden *Morkaya*, *Dağeteği* ve *Darıca*'da adı geçen eklerin kalın şekillerinin yanı sıra ince şekillerini de kullanmaktadır. Bu hususta Erzurum ili ağzlarının etkisi olduğundan eklerin anlatıldığı başlıklar altında bahsedilmiştir. Burada dikkat çeken husus, Erzurum sınırındaki tüm köylerde ince

kullanımın olmaması, sadece üç köyde incelenin görülmesidir.

Harita 3. Yönelme, bulunma, ayrılma hâli ekleri ve çokluk ekinin kullanımı (kalınlık-incelik bakımından)

4. Şahıs Ekleri

Bitmiş fiilin oluşması için zaman kavramından sonra en az bir de kişi kavramı yüklenmesi gerektir. Çekimli fiil kılan veya olan kişiyi kapsar. Zamirlerde olduğu gibi fiillerde de kişi ya eyden = 1. kişi, ya eydilen = 2. kişi, ya da sözü geçen = 3. kişidir (Banguoğlu 2015: 444). Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan şahıs eklerini: "*şahıs zamiri meşeli, iyelik eki meşeli ve emir ekleri*" olmak üzere üç ana başlıkta toplayabiliriz (Ergin 2009: 282-288).

4.1. Birinci Tekil Şahıs

Yörenin çok büyük bir bölümünde birinci tekil şahıs eki olarak ekin düz, geniş, kalın yardımcı vokalli şekli olan zamir kaynaklı $/(a)m/$ kullanılır.

sev-miş+**am** (sevmişim), yaşı-yer+**am** (yaşıyorum), kal-du+**m** (kaldım), tolandur-iyer+**am** (dolandırıyorum), gid-ecā+**m** (gideceğim), bekla-du+**m** (bekledim), çek-miş+**am** (çekmişim), otur-iy+**am** (oturuyorum), bitur-du+**m** (bitirdim), gör-iy+**am** (görüyorum), yuri-yer+**am** (yürüyorum), götur-ecā+**m** (götüreceğim), ver-ur+**am** (veririm), ed-ar+**am** (ederim)

Erzurum sınırındaki köyler olan *Morkaya*, *Dağeteği*, *Darıca*'da ekin ince yardımcı vokalli şekli olan $/(e)m/$, $/(i)m/$ in de kullanıldığı görülmektedir.

pirâş-miş+**em** (bırakmışım), yap-ir+**em** (yapıyorum),

oği-ya-mi-r+**em** (okuyamıyorum), utan-ir+**em** (utanıyorum),

kıl-miş+**em** (kılmışım), yetiştir-miş+**em** (yetiştirmişim),

bağ-ir+**em** (bakıyorum), suvar-ir+**em** (suvarıyorum),

toltur-miş+**im** (doldurmuşum), çalış-miş+**im** (çalışmışım)

Erenköy köyünde şimdiki zaman çekiminde birinci tekil şahıs eki /+(u)m/ şeklinde kullanılmaktadır.

ged-iyr+**um** (gidiyorum), bak-iyr+**um** (bakıyorum), al-iyr+**um** (alıyorum)

Emir kipinin bu şahısta kullanımı söz konusu değildir.

4.2. İkinci Tekil Şahıs

Yörenin çok büyük bir bölümünde ikinci tekil şahıs eki olarak ekin düz, dar, ince vokalli şekli olan zamir kaynaklı /+sin/ ve iyelik kaynaklı /+n/ kullanılır.

bil-iyē+**sin** (biliyorsun), çalış-ıcağ+**sin** (çalışacaksın), ed-a+**sin** (edesin), aş-acağ+**sin** (aşacaksın), getir-u+**sin** (getirirsin), uğraş-mi-ya+**sin** (uğraşmayasın), topli-yecāğ+**sin** (toplayacaksın), gel-ūr+**sin** (gelirsin), bil-ur+**sin** (bilirsin),

gór-iyē+**sin** (görüyorsun), al-ur+**sin** (alırsın), say-ma-du+**n** (saymadın)

Kılıçkaya köyünde ekin tüm vokalli şekillerine rastlanmaktadır.

tükûr-a-me+**sun** (tüküremiyorsun), söydür-ıcağ+**sin** (sövdüreceksin), neyd-ıcağ+**sun** (ne edeceksin), gör-a+**sin** (göresin), yaşı-ya+**sin** (yaşayasın)

Morkaya ve Dağeteği köylerinde ekin /+sen/ şekli de kullanılmaktadır.

sor-i+**sen** (soruyorsun), gel-miş+**sen**, bak-ir+**sen** (bakıyorsun)

Erenköy köyünde şimdiki zaman çekiminde birinci tekil şahıs ekinde olduğu gibi ikinci tekil şahısta da ekin dar yuvarlak kalın vokalli şekli olan /+sun/ a rastlanmaktadır.

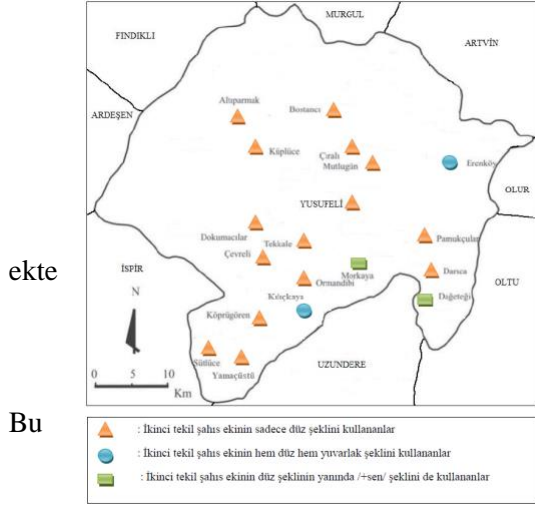
sıkıl-iy+**sun** (sıkılıyorsun), ged-iy+**sun** (gidiyorsun),

diy-ami-y+**sun** (diyemiyorsun)

Yörede ikinci tekil şahıs emir kipindeki kullanımında ek yoktur. Fiil kök ya da gövdeleri ek almamaktadır.

get, otur, ye, izla

Yörede ikinci tekil şahıs ekinin düzlük-yuvarlaklık bakımından kullanımını gösteren harita şu şekildedir:



Haritada görüldüğü gibi ilçenin büyük bir bölümünde ikinci tekil şahıs ekinin sadece düz şekli kullanılmaktadır. İlgi hâli eki ve iyelik eklerinde ilçe genelinde görülen yuvarlak kullanım bu ekte görülmemektedir. Aksine bu düzleşme temayülü vardır. Yine haritaya bakıldığı zaman birbirine oldukça uzak olan iki köyde bu ekin yuvarlak şekli kullanılmaktadır. kullanımın sebebi ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

Harita 4. İkinci tekil şahıs ekinin kullanımı (düzlük-yuvarlaklık bakımından)

Ayrıca *Morkaya* ve *Dağeteği* köylerinde ekin /+sen/ şekli de kullanılmaktadır.

Bu kullanıma Erzurum ili ağızlarında da rastlanmaktadır (Gemalmaz 1995: 351-365). Dolayısıyla bu köylerdeki kullanımda Erzurum ağızları etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca ekin /+sen/ şekline Çamlıhemşin ağızında da rastlanmaktadır (Sariahmet 2018: 120); fakat Yusufeli'nde kullanımı olan köyler Çamlıhemşin ilçesine çok uzak bir konumdadır.

4.3. Üçüncü Tekil Şahıs

Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yöre ağızında da emir kipi dışındaki tüm kiplerde üçüncü tekil şahıs eki düşmüştür.

İkinci tekil şahıs ekinin sadece düz şeklini kullananlar
İkinci tekil şahıs ekinin hem düz hem yuvarlak şeklini kullananlar
İkinci tekil şahıs ekinin düz şeklinin yanında /+sen/ şeklini de kullananlar

İkinci tekil şahıs ekinin sadece düz şeklini kullananlar
İkinci tekil şahıs ekinin hem düz hem yuvarlak şeklini kullananlar
İkinci tekil şahıs ekinin düz şeklinin yanında /+sen/ şeklini de kullananlar

İkinci tekil şahıs ekinin sadece düz şeklini kullananlar
İkinci tekil şahıs ekinin hem düz hem yuvarlak şeklini kullananlar
İkinci tekil şahıs ekinin düz şeklinin yanında /+sen/ şeklini de kullananlar

Yörenin çok büyük bir bölümünde üçüncü tekil şahıs emir çekiminde

/-sun/ eki, küçük bir bölümünde ise /-sin/ eki kullanılmaktadır.

ol-sun, al-sun, oğu-sun, işta-sun, göster-sun , get-sin

4.4. Birinci Çoğul Şahıs

Bu şahıs ekinin kullanımında yörenin tamamında bir bütünlük söz konusudur ve yörenin tamamında ekin yuvarlak, dar, kalın yardımcı vokalli şekli olan /+(u)k/ kullanılır. Ayrıca yörenin tamamında ekin sonundaki /k/ ünsüzü gırtlaksızlaşarak /k/ sesine dönüşmektedir. Burada dikkati çeken, standart Türkiye Türkçesinde sadece görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılan /+(u)k/ ekini Yusufeli ağızının tüm kiplerde genellemesidir. Bu ek Harezmi Türkçesi

döneminde yaygınlık kazanmış (Ercilasun 2015: 399) /+duk/ sıfat-fiilinden analogi yoluyla ortaya çıkmıştır. Zamanla şart ekine sirayet etmiştir. Yusufeli ağzında ise tüm kiplerde kullanılmaktadır.

git-miş+**uğ** (gitmişiz), ged-a+**ğ** (gidelim), sabahla-du+**ğ** (sabahladık), başla-du+**ğ** (başladık), yap-iyēr+**uğ** (yapıyoruz),

aş-ecāğ+**uğ** (aşacağız), çalış-er+**uğ** (çalışıyoruz), saril-du+**ğ** (sarıldık), ed-er+**uğ** (ediyoruz), oğu-muş+**uğ** (okumuşuz), uğraş-ma-miş+**uğ** (uğraşmışız)

4.5. İkinci Çoğul Şahıs

İnceleme yapılan köylerin tamamında ve ilçe merkezinde ikinci çoğul şahıs eki olarak zamir kaynaklı /+siz/, ve iyelik kaynaklı /+z/ kullanılmaktadır. İkinci çoğul şahıs iyelik eki olarak /+z/'nin kullanılması Doğu Grubu ağızlarının belirleyici bir özelliğidir (Karahan 2014: 57).

gâtur-icağ+idu+z (getirecektiniz), yetiş-tu+z (yetiştiniz),

isin-di+z (ısındınız), gör-du+z (gördünüz), ver-ur+siz (verirsiniz), al-ur+siz (alırsınız), ged-iyē+siz (gidiyorsunuz), oyna-yacağ+siz (oynayacaksınız), bağ-miş+siz (bakmışsınız)

Kılıçkaya köyünde ekin yuvarlak, kalın vokalli şekli olan /-suz/ şekline de rastlanmaktadır.

yıki-yay-mi+suz (yıkasaymışsınız), ver-mi-ycağ+suz (vermeyeceksiniz)

4.6. Üçüncü Çoğul Şahıs

Yörenin çok büyük bir bölümünde ekin sadece kalın vokalli şekli olan /+lar/ kullanılmaktadır.

et-miş+**lar** (etmişler), evār-di+**lar** (everdiler), çalış-iyē+**lar** (çalışıyorlar), vur-ecāğ+**lar** (vuracaklar), de-r+**lar** (derler), bağ-iy+**lar** (bakıyorlar), koy-ar-di+**lar** (koyardılar)

Bazı köylerde ekin sonundaki /r/ sesi düşmektedir.

toplan-miş+**la** (toplanmışlar), yasağli-ye+**la** (yasaklıyorlar),

gel-mi-ye+**la** (gelmiyorlar), yalvar-di+**la** (yalvardılar), çık-miş+**la** (çıkılmışlar), get-ti+**la** (gittiler), çat-ye+**la** (çatıyorlar)

Sadece kalın vokalli şekilleri kullanılan diğer eklerde olduğu gibi bu ekte de *Morkaya*, *Dağeteği* ve *Darıca* köylerinde ekin ince vokalli şekli olan /+ler/ de kullanılmaktadır.

düş-miş+**ler** (düşmüşler), yazdūr-miş+**ler** (yazdırmışlar),

yaptu-ma-di+**ler** (yaptırmadılar), ver-di+**ler** (verdiler),

otur-ey+**ler** (oturuyorlar), bağ-ti+**ler** (baktılar), de-y+**ler** (derler)

İstisnai olarak, hikâye bileşik kipi ile çekimlenmiş fiillerde üçüncü çoğul şahıs ekinin, hikâye bileşik kip ekiyle çok sık yer değiştirdiği görülmüştür.

oyna-r+**lar**+di (oynardılar), gey-ar+**lar**+di (giyerdiler), gid-ar+**lar**+di (giderdiler)

5. Bildirme Kipleri

Bu kipler yapılmış, yapılmakta veya yapılmakta olan işleri haber verme, yargı halinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir (Korkmaz 2014: 527).

5.1. Duyulan Geçmiş Zaman

Bildirme kipleri içinde yöre ağzının tamamında bütünlük gösteren tek kip duyulan geçmiş zaman kipidir. Yörenin tamamında ve tüm şahıslarda ekin düz, dar, ince vokalli şekli olan /-miş/ kullanılır. Bu kullanıma Erzurum'un Çoruhboyu ağızlarında (Gemalmaz 1995: 349), Rize ili ağızlarında da (Günay 2003: 153) ve Doğu Grubu ağızlarının III. alt grubunun tamamında rastlanmaktadır (Karahana 2014: 89). Ayrıca birinci çoğul şahıs dışında ekin sonrasında zamir kaynaklı şahıs ekleri gelir.

getur-**miş**+am (getirmişim), get-**miş**+la (gitmişler), sev-**miş**+am (sevmişim), kapan-**miş**+ø (kapanmış), et-**miş**+lar (etmişler), gâl-**miş**+am (gelmişim), pîrâk-**miş**+em (bırakmışım), yum-**miş**+in (yummuşsun), yıkıl+m^ñ+ø (yıkılmış), uğraş-ma-**miş**+uğ (uğraşmamışız)

5.2. Görülen Geçmiş Zaman

Yusufeli ağzında, görülen geçmiş zaman ekinin ilk ünsüzü olan /d/ sesi yine yöreye özgü ve aşırı patlayıcı bir ünsüz olan /t/ sesine dönüşebilmektedir. Görülen geçmiş zaman eki olarak 3. tekil ve çoğul şahıslar dışındaki şahıslarda ilçenin büyük bir bölümünde ekin yuvarlak kalın vokalli şekli olan /-du/, /-tu/ kullanılmaktadır. Bu yuvarlaklaşma hadisesi Eski Anadolu Türkçesinin bir özelliğidir ve ekin yuvarlaklaşmasında; birinci tekil şahısta /m/'nin, ikinci tekil ve çoğul şahısta nazal /n/'nin, birinci çoğul şahısta ise /-dUk/ sıfat-fiil ekinin analogik baskısı etkilidir (Karadoğan 2001: 178).

I. Tekil Şahıs Çekimi

Görülen geçmiş zamanın birinci tekil şahıstaki çekiminde, ilçenin büyük bölümünde ekin sadece yuvarlak, dar, kalın vokalli şekli olan /-du/, /-tu/ kullanılmaktadır. Bu kullanıma Erzurum'un Çoruhboyu ağızlarında sıklıkla rastlanmaktadır (Gemalmaz 1995: 346).

gâl-**du**+m (geldim), de-**du**+m (dedim), get-**tu**+m (gittim), gir-**du**+m (girdim), bitur-**du**+m (bitirdim), yaşa-**dü**+m (yaşadım), bekla-**du**+m (bekledim), yazıl-**du**+m (yazıldım)

Kılıçkaya, Köprügören, Yamaçüsütü, Sütlüce, Pamukçular köylerinde ise birinci tekil şahıs için ekin /-dı/, /-tı/, /-di/, /-ti/, /-du/, /-tu/ şekillerine rastlanmaktadır.

get-**ti**+m (gittim), kaç-**tı**+m (kalktım), islan-**di**+m (ıslandım), kaybet-**ti**+m (kaybettim), tepela-**dı**+m (tepeledim), de-**di**+m, evar-**dı**+m (everdim), anna-**dı**+m (anladım), şeyet-**ti**+m, get-**tu**+m (gittim)

Morkaya, Dağeteği, Darıca köylerinde ekin yuvarlak, dar, ince vokalli şekli olan /-dii/, /-tü/ de dahil olmak üzere tüm şekilleri kullanılmaktadır.

düş-**tü**+m, üzül-**dü**+m, gör-**dü**+m, köçür-**dü**+m

II. Tekil Şahıs Çekimi

Bu şahıstaki durum I. tekil şahıstakiyle aynıdır. Yörenin büyük bölümünde ekin sadece yuvarlak, dar, kalın vokalli şekli olan /-du/, /-tu/ kullanılmaktadır.

say-ma-**du**+n (saymadın), gor-**du**+n (gördün), islan-**du**+n (ısladın), yaz-**du**+n (yazdın), sil-**du**+n (sildin)

I. tekil şahısta adı geçen köylerde olduğu gibi bu şahıstaki çekiminde de ekin diğer vokalli şekillerine rastlanmaktadır.

isin-**di**+n (ısladın), get-**tı**+n (gittin), kaç-**tı**+n (kalktın), kaybet-**tı**+n (kaybettin), tepela-**dı**+n (tepeledin)

III. Tekil Şahıs Çekimi

Görülen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahıs çekimi ilçenin tamamında bütünlük göstermektedir ve ekin sadece düz, dar, ince vokalli şekli olan /-di/, /-ti/ kullanılmaktadır. Aynı durum Erzurum'un tüm ağızlarında ve Rize ili ağızlarında da görülmektedir (Gemalmaz 1995: 347; Günay 2003: 149).

ol-**di**+ø (öldü), utandır-**di**+ø (utandırdı), çekür-**di**+ø (çektirdi), koy-**di**+ø (koydu), geê-**tñ**+ø (10-51) (geçti), vur-**di**+ø (vurdu), bozul-**di**+ø (bozuldu), görüş-**tı**+ø (görüştü), çık-**ti**+ø (çıktı), yan-**di**+ø (yandı), toğ-**di**+ø (doğdu)

I. Çoğul Şahıs Çekimi

İnceleme yapılan köylerin tamamında ve merkezde, görülen geçmiş zamanın birinci çoğul şahıs eki olarak ekin yuvarlak, dar, kalın vokalli şekli olan /-du/ ve /-tu/ nun kullanıldığı görülmüştür.

bin-**du**+k (bindik), yap-**tu**+k (yaptık), geê-**tu**+k (geçtik), sabağla-**du**+k (sabahladık), pırağ-**tu**+k (bıraktık), biê-**tu**+k (biçtik), et-**tu**+k (ettik), çalış-**tu**+k (çalıştık), ezil-**du**+k (ezildik), evlan-**du**+k (evlendik)

Kuhçkaya köyünde bu ekin yuvarlak, geniş, kalın vokalli ve standart Türkiye Türkçesinde rastlanmayan şekli olan /do/ ve /to/ ya da rastlanmıştır. Ekin /-do/, /-to/ şekillerine ise sadece birinci çoğul şahısta rastlanmaktadır.

çık-**to**+k (çıktık), get-**to**+k (gittik), al-**do**+k (aldık)

II. Çoğul Şahıs Çekimi

Bu şahıstaki durum I. tekil şahıstakiyle aynıdır. Yörenin büyük bölümünde ekin sadece yuvarlak, dar, kalın vokalli şekli olan /-du/, /-tu/ kullanılmaktadır. Ancak elde edilen metinlerde görülen geçmiş zamanın ikinci çoğul şahısta çekimlenmiş örneklerine çok rastlanamamıştır. Verilen örneklerden bazıları soruşturma yöntemiyle elde edilmiştir.

gör-**du**+z (gördünüz), gâl-**dú**+z (geldiniz), bişur-**du**+z (bişirdiniz), bekla-**du**+z (beklediniz), baq-**tu**+z (baktınız)

I. tekil şahısta adı geçen köylerde olduğu gibi bu şahıstaki çekiminde de ekin diğer vokalli şekillerine rastlanmaktadır.

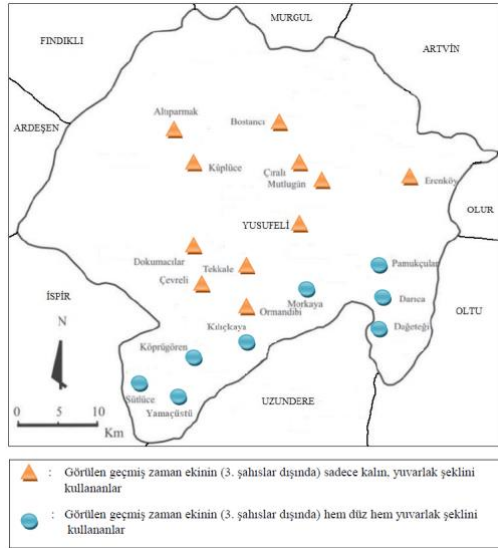
isin-**di**+z (ııındımız), get-**ti**+z (gittiniz), kāk-**ti**+z (kalktınız), káybet-**ti**+z (kaybettiniz), tepela-**dı**+z (tepelediniz)

III. Çoğul Şahıs Çekimi

Görülen geçmiş zamanın üçüncü çoğul şahıs çekimi ilçenin tamamında bütünlük göstermektedir ve ekin sadece düz, dar, ince vokalli şekli olan /-di/, /-ti/ kullanılmaktadır.

gizlat-tur-**di**+la (gizlettirdiler), yalvar-**di**+la (yalvardılar), topla-**di**+la (topladılar), ol-**di**+lar (öldüler), ver-**di**+lar (verdiler), get-**ti**+lar (gittiler), oqu-**di**+lar (okudular), gir-**di**+la (girdiler), tut-**ti**+lar (tuttular)

Yusufeli ilçesinde görülen geçmiş zaman ekinin -üçüncü şahıslar dışında- düzlük-yuvarlaklık bakımından kullanımını harita üzerinde şöyle gösterebiliriz:



Haritada görüldüğü gibi, görülen geçmiş zaman ekinde de ilçe genelinde bir yuvarlaklaşma temayülü hâkimdir. Rize, Artvin sınırındaki köyler 3. şahıslar dışında ekin sadece kalın-yuvarlak şeklini kullanırken, Erzurum sınırındaki köyler ekin yuvarlak şeklinin yanında düz şeklini de kullanmaktadır. Ekin kalın-yuvarlak şeklinin tercih edilmesi Rize ağızlarında da görülen bir durumdur (Günay 2003: 148).

Harita 5. Görülen geçmiş zaman ekinin kullanımı (düzlük-yuvarlaklık bakımından) (3. şahıslar dışında)

5.3. Şimdiki Zaman

Yöre ağzının büyük bölümünde şimdiki zaman eki olarak /-yer/ kullanılır. Ama bu ekin başında ve sonunda düşmeler meydana gelerek ek, /-er/, /-ye/, /-e/ şekillerine de dönüşebilir. Doğu grubu ağızlarında görülen /-yer/ ekinin, /-yor/ ekindeki ünlünün düzleşmesi ile değil; müstakil bir ek olarak, Türkmen Türkçesinde hâlen kullanılan /-yeer/ ve /-yee/ ekiyle aynı işleve sahip bir ek olduğu düşünülmektedir (Özek 2012: 1755). Ekin bu kullanımına doğu grubu ağızlarından Diyarbakır Çüngüş, Çermik; Erzincan Kemah, Refahiye; Artvin Ardanuç; Bingöl Karlıova; Gümüşhane Torul, Kelkit; Tunceli Pertek ağızlarında da rastlanmaktadır (Özek 2012: 1755).

I. Tekil Şahıs Çekimi

Yörenin çok büyük bir bölümünde şimdiki zamanın birinci tekil şahıstaki eki /-(y)er/ olarak kullanılmaktadır.

bil-mi-**yer**+am (bilmiyorum), bil-**yer**+am (biliyorum), ol-**yer**+am (oluyorum), bil-**er**+am (biliyorum), gid-**er**+am (gidiyorum), tolandur- (i)**yēr**+am (dolandırıyorum), di-**yēr**+am (diyorum), gid-**er**+am (gidiyorum), at-**er**+am (atıyorum), gâtuttur-**er**+am (gtittiriyorum), soyli-**yer**+am (söylüyorum), yûri-**yēr**+am (yürüyorum)

İlçe merkezinde ve Altıparmak köyünde bazen ek sadece /-y/ olarak da kullanılabilir.

otur-(i)**y**+am (oturuyorum), yaşı-**y**+am, görami-**y**+am (göremiyorum), gör-(i)**y**+am (görüyorum)

Şimdiki zaman ekinin birinci tekil şahıstaki farklı kullanımı *Morkaya, Dağeteği ve Darıca* köylerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu köylerde ekin /-ir/ şekli de kullanılmaktadır. Bu kullanıma Erzurum'un Tortum ağızlarında da rastlanmaktadır (Gemalmaz 1995: 353).

yap-**ir**+em (yapıyorum), utan-**ir**+em (utanıyorum), baş-**ir**+em (bakıyorum), suvar-**ir**+em (suvarıyorum)

Ekin, birinci tekil şahıstaki diğer farklı kullanımına ise *Erenköy'de* rastlanmaktadır. Bu köyde ekin /-(i)yr/ şekli kullanılmaktadır. Bu kullanım Doğu Grubu ağızlarının bir özelliğidir (Karahana 2014: 69).

yatur-(i)**yr**+am (yatırıyorum), ged-(i)**yr**+um (gidiyorum)

II. Tekil Şahıs Çekimi

Şimdiki zamanın ikinci tekil şahıstaki çekiminde de ilçenin büyük bölümü bütünlük göstermektedir. Ekin /-(y)e(r)/ şekli kullanılmaktadır. Yani bazı köylerde ekin başındaki /y/ sesi düşer, bazı köylerde ekin sonundaki /r/ sesi düşer, bazı köylerde ise iki ses birden düşer.

ver-(i)**ye**+sin (veriyorsun), bağışli-**ye**+sin (bağışlıyorsun), söyli-**yer**+sin (söylüyorsun), di-**ye**+rsin (diyorsun), çal-**er**+sin (çalışıyorsun), bul-**er**+sin (buluyorsun), ser-**er**+sin (seriyorsun), gör-(i)**yē**+sin (görüyorsun)

Bu şahısta yine *Morkaya, Dağeteği ve Darıca* köylerinde ek /-ir/ şeklinde de kullanılmaktadır. Bazen ekin sonundaki /r/ sesinin de düştüğü görülmektedir. Bu kullanıma Erzurum'un Yukarı Karasu, Yukarı Aras, İspir, Norgah ve Tortum ağızlarında da rastlanmaktadır (Gemalmaz 1995: 355).

sor-**i**+sen (soruyorsun), yap-**ir**+sem, utan-**ir**+sen (utanıyorsun), bak-**ir**+sen (bakıyorsun)

Erenköy köyünün bu şahıs için de ilçe genelinden farklı bir ek olan /-(i)y/ ekini kullandığı görülmektedir.

sıkıl-(i)**y**+sun (sıkılıyorsun), ged-(i)**y**+ sun (gidiyorsun), diyami-**y**+sun (diyemiyorsun)

III. Tekil Şahıs Çekimi

Yörenin büyük bir bölümünde üçüncü tekil şahıs için ekin /-(y)e(r)/ şekli kullanılmaktadır. Yani bazı köylerde ekin başındaki /y/ sesi düşer, bazı köylerde ekin sonundaki /r/ sesi düşer, bazı köylerde ise iki ses birden düşer.

di-**ye**+∅ (diyor), dellan-(i)**yer**+∅ (delileniyor), ged-(i)**ye**+∅ (gidiyor), ged-**ye**+∅ (gidiyor), gel-**ye**+∅ (geliyor), koşul-(i)**ye**+∅ (koşuluyor), gâl-**e**+∅ (geliyor), gâtur-**e**+∅ (getiriyor), yükli-**ye**+∅ (yükliyor), okun-**e**+∅ (okunuyor), çalış-(i)**yēr**+∅ (çalışıyor), çurud-(i)**yēr**+∅ (çürütüyor), otur-**er**+∅ (oturuyor), kız-**er**+∅ (kızıyor)

Diğer şahıslarda olduğu gibi bu şahısta da *Morkaya, Dağeteği ve Darıca* köylerinde ekin /-ir/ şekli de kullanılmaktadır. Bu kullanım Erzurum'un Yukarı Karasu, Yukarı Aras, İspir, Norgah ve Tortum ağızlarında da görülmektedir (Gemalmaz 1995: 356).

işaret ed-**ir**+∅ (işaret ediyor), ver-**ir**+∅ (veriyor), çalış-**ir**+∅ (çalışıyor), dur-**ir**+∅ (duruyor), çök-**ir**+∅ (çöküyor), ol-**ir**+∅ (oluyor)

Erenköy köyünde diğer şahıslarda olduğu gibi bu şahısta da ilçe genelinden farklı bir kullanım vardır. Bu köyde ekin /-(i)ye/, /-(i)yi/, /-(i)y/ olmak üzere üç şekli kullanılmaktadır.

gez-(i)**ye**+∅ (geziyor), bak-(i)**y**+∅ (bakıyor), yaşı-**yi**+∅ (yaşıyor)

I. Çoğul Şahıs Çekimi

İlçe ağzının çok büyük bölümünde /-(y)er/ eki kullanılmaktadır.

yaşı-**yer**+uğ (yaşıyoruz), uğraş- (i)**yer**+uğ (uğraşıyoruz), bil-(i)**yer**+uğ (biliyoruz), tök-**er**+uğ (döküyoruz), götür-**er**+uğ (götürüyoruz), koy-**er**+uğ (koyuyoruz), al-**er**+uğ (alıyoruz), koş-(i)**yēr**+uğ (koşuyoruz), kaz-(i)**yer**+uğ (kazıyoruz), topli-**yer**+uğ (topluyoruz)

Morkaya, Dağeteği ve Darıca köylerinde ekin /-(y)ir/ şekli de kullanılmaktadır.

dur-**ir**+uğ (duruyoruz), yap-**ir**+uğ (yapıyoruz), götür-**ir**+uğ (götürüyoruz), de- (y)**ir**+uğ (diyoruz)

Erenköy köyünde diğer şahıslarda olduğu gibi bu şahısta da ilçe genelinden farklı bir kullanım vardır. Bu köyde ekin /-(i)yr/ şekli kullanılmaktadır.

geçur-(i)**yr**+uğ (geçiriyoruz), çık-(i)**yr**+uğ (çıkıyoruz),

kal-(i)**yr**+uğ (kalıyoruz), biç- (i)**yr**+uğ (biçiyoruz)

II. Çoğul Şahıs Çekimi

Elde edilen derlemelerde şimdiki zamanın ikinci çoğul şahıs çekimine hiç rastlanmamıştır. Verilen örnekler soruşturma yöntemiyle elde edilmiştir. Bu şahısta da diğer şahıslardan farklı bir durum yoktur. İlçenin büyük bir kısmında ekin /-(y)e(r)/ şekli kullanılmaktadır.

gid-(i)**ye**+siz (gidiyorsunuz), ağıli-**yer**+siz (ağlıyorsunuz), bak-**er**+siz (bakıyorsunuz), yaşı-**ye**+siz (yaşıyorsunuz), izli-**yer**+siz (izliyorsunuz), gâl-**e**+suz (geliyorsunuz), dur-**e**+suz (duruyorsunuz), otur-**e**+suz (oturuyorsunuz)

Morkaya, Dağeteği ve Darıca köylerinde ekin /-(y)ir/ şekli de kullanılmaktadır.

bak-**ir**+siz (bakıyorsunuz), otur-**ir**+siz (oturuyorsunuz), aç-**ir**+siz (açıyorsunuz), yaz-**ir**+siz (yazıyorsunuz), izli-(y)**ir**+siz (izliyorsunuz)

Erenköy'de ekin /-(i)y/ şekli kullanılmaktadır.

çık-(i)**y**+suz (çıkıyorsunuz), ged-(i)**y**+suz (gidiyorsunuz), sor-(i)**y**+suz (soruyorsunuz), dur-(i)**y**+suz (duruyorsunuz), topli-**y**+suz (topluyorsunuz)

III. Çoğul Şahıs Çekimi

Diğer şahıslardakinden farklı bir durum söz konusu değildir. İlçenin büyük bölümünde ekin /-(y)e(r)/ şekli kullanılmaktadır.

yaşaklı-**ye**+la (yasaklıyorlar), yaralı-**ye**+lar (yaralıyorlar), bağır-**e**+la (bağırıyorlar), ver-**e**+la (veriyorlar), gid-**e**+la (gidiyorlar), gâl-**e**+la (geliyorlar), kocal-(i)**yēr**+lar (kocalıyorlar),

çalış-(i)**yē**+lar (çalışıyorlar), otur-**er**+lar (oturuyorlar),

kız-(i)**yer**+lar (kızıyorlar), dur- (i)**ye**+la (duruyorlar)

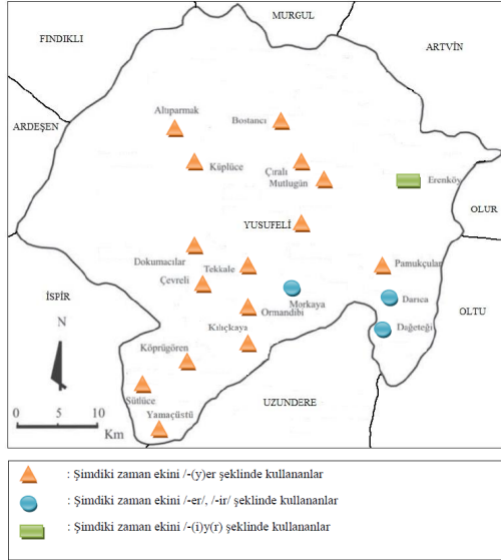
Morkaya, Dağeteği ve Darıca köylerinde ekin /-(y)ir/ şekli de kullanılmaktadır.

otur-**ir**+ler (oturuyorlar), bak-**ir**+ler (bakıyorlar), izli-**yir**+ler (izliyorlar)

Erenköy köyünde ekin /-(i)y/ şekli kullanılmaktadır.

bağ-(i)y+lar (bakıyorlar)

İlçe genelinde şimdiki zaman ekiyle ilgili üç farklı kullanıma rastlanmıştır. Bu kullanımlar şahıslar başlıklarında ayrıntılı şekilde ele alınmıştır; ancak bu üç kullanım harita üzerinde şöyle gösterilebilir:



Haritada görüldüğü gibi Erenköy, ilçe genelinden farklı bir kullanım sergilemektedir. Ayrıca Morkaya, Dağeteği ve Darıca köyleri de diğer eklerde olduğu gibi ilçe genelinden ayrılmaktadır. İnceleme yapılan bu dört köyün dışında kalan tüm köylerde ise bir birliklilik söz konusudur. Tüm bu verilere bakılarak şimdiki zaman ekinin kullanımıyla ilgili ilçe; 1) "-(y)er" 2) "-er, -ir" 3) "-(i)y(r)" kullanımları olmak üzere üç farklı gruba ayrılabilir. Merkez, Tekkale, Çevreli, Ormandibi, Köprügören, Dokumacılar, Yamaçüstü,

Harita 6. Şimdiki zaman ekinin kullanımı

Sütlüce, Pamukçular, Küplüce, Bostancı, Altıparmak, Çıralı, Mutlugün birinci grupta yer alıp "-(y)er" ekini; Kılıçkaya, Morkaya, Dağeteği, Darıca köyleri ikinci grupta yer alıp "-er, -ir" ekini; Erenköy ise üçüncü grupta olup "-(i)y(r)" ekini kullanmaktadır.

5.4. Gelecek Zaman

Gelecek zamanın birinci çoğul şahıs kullanımıyla ilgili ilçe geneli; 1) "-ico, -icu" 2) "-acak, -ecek"; 3) "-icak" 4) "-acu, -ecu" kullanımları olmak üzere dört farklı gruba ayrılabilir. Merkez, Çevreli, Kılıçkaya köyleri birinci grupta yer alıp "-ico, -icu" ekini; Tekkale, Ormandibi, Dokumacılar, Yamaçüstü, Sütlüce, Küplüce, Bostancı, Altıparmak, Çıralı, Mutlugün köyleri ikinci grupta yer alıp "-acak, -ecek" ekini; Köprügören, Pamukçular, Erenköy köyleri üçüncü grupta yer alıp "-icak" ekini; Morkaya, Dağeteği, Darıca köyleri dördüncü grupta yer alıp "-acu, -ecu" ekini kullanmaktadır.

I. Tekil Şahıs Çekimi

Derleme yapılan köylerin tamamında ve ilçe merkezinde gelecek zamanın birinci tekil şahıs çekimi için /-aca/, /-eca/, /-ica/ ekleri kullanılmaktadır.

al-ica+m (alacağım), gostar-aca+m (göstereceğim), yap-aca+m (yapacağım), ver-ica+m (vereceğim), gör-ica+m (göreceğim), at-ecā+m (atacağım), çık-eca+m (çıkacağım), al-eca+m

(alacağım), ek-**eca**+m (ekeceğim), boşad-**ica**+m (boşadacağım), iç-**ica**+m (içeceğim), götür-**ecā**+m (götüreceğim)

Morkaya, Dağeteği ve Darıca köylerinde ekin /-ece/ şekline de rastlanmaktadır. Bu ve diğer şahıslardaki ince vokalli kullanımına Erzurum ağızlarında da rastlanmaktadır (Gemalmaz 1995: 358-362).

çehtür-**ece**+m (çektireceğim), götür-**ece**+m (getireceğim), gid-**ece**+m (gideceğim), yaşı-(y)**ece**+m (yaşayacağım)

II. Tekil Şahıs Çekimi

Derleme yapılan köylerin tamamında ve ilçe merkezinde gelecek zamanın ikinci tekil şahıs çekimi için /-acağ/, /-ecağ/, /-icağ/ ekleri kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi ekin sonundaki /k/ sesi, yöre ağzında hırıltılı bir ünsüz olan /k/ ünsüzüne dönüşmektedir.

çalış-**icağ**+sin (çalışacaksın), al-**icağ**+sin (alacaksın), dur-**acağ**+sin (duracaksın), aş-**acağ**+sin (aşacaksın), söydür-**icağ**+sın (sövdüreceksin), neyd-**icağ**+sun (ne edeceksin), topli-(y)**ecāğ**+sin (toplayacaksın), bin-**ecağ**+sin (bineceksin), sağ-**icağ**+sın (sağacaksın)

Morkaya, Dağeteği ve Darıca köylerinde ekin /-eceh/ şekline de rastlanmaktadır. Bu köylerde ekin son vokalindeki incelmeye beraber son ünsüz de /h/ sesine dönüşmektedir.

çehtür-**eceh**+sin (çektireceksin), götür-**eceh**+sin (getireceksin), gid-**eceh**+sin (gideceksin), yaşı-(y)**eceh**+sin (yaşayacaksın)

III. Tekil Şahıs Çekimi

Bu şahıstaki çekim de ikinci tekil şahıstaki çekimle aynıdır ve aynı ekler tüm yörede kullanılmaktadır.

ged-**icağ**+ø (gidecek), ver-**icağ**+ø (verecek), dur-**acağ**+ø (duracak), tükür-**icağ**+ø (tükürecek), gid-**ecağ**+ø (gidecek), yat-**ecāğ**+ø (yatacak), gel-**ecāğ**+ø (gelecek), ed-**icağ**+ø (edecek)

Morkaya, Dağeteği ve Darıca köylerinde ekin /-eceh/ şekline de rastlanmaktadır. Bu köylerde ekin son vokalindeki incelmeye beraber son ünsüz de /h/ sesine dönüşmektedir.

çehtür-**eceh**+ø (çektirecek), götür-**eceh**+ø (getirecek), gid-**eceh**+ø (gidecek), yaşı-(y)**eceh**+ø (yaşayacak)

I. Çoğul Şahıs Çekimi

Gelecek zamanın birinci çoğul şahıs çekiminde, diğer şahıslarda kullanılan eklerin son sesteki /k/ sesinin /ğ/ sesine dönüşerek /-acağ/, /-ecağ/, /-icağ/ şeklinde kullanıldığı görülmüştür.

ged-**acağ**+uğ (gideceğiz), deni-(y)**acağ**+uğ (deneyeceğiz), aş-**ecāğ**+uğ (aşacağız)

Bazı durumlarda ekin /-(i)co/, /-(i)cu/ şeklinde kullanıldığı da görülmüştür. Ekin sonundaki /k/ sesinin, birinci çoğul şahıs ekiyle kalıplaşarak tek ses olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Bu yuvarlaklaşma olayı Rize ağzında da görülmektedir ve /+uk/ şahıs ekinin etkisiyle meydana geldiği düşünülmektedir (Günşen 2006: 66).

bin-**ico**+k (bineceğiz), git-**cu**+k (gideceğiz), ol-**icu**+k (olacağız)

Morkaya, Dağeteği ve Darıca köylerinde ek /-ecu/, /-acu/ şeklinde kullanılmaktadır ve diğer köylerde olduğu gibi bu köylerde de birinci çoğul şahıs ekiyle, gelecek zaman ekinin sonundaki /k/ sesinin tek ses olarak kullanıldığı ve hırıltılı bir ses olan /h/ sesine dönüştüğü görülmüştür.

şeyed-**ecu**+h (şey edeceğiz), çal-**acu**+h (çalacağız), bin-**ecu**+h (bineceğiz), iç-**ecu**+h (içeceğiz)

II. Çoğul Şahıs Çekimi

Diğer bildirme kiplerinde olduğu gibi gelecek zaman kipinde de ikinci çoğul şahıs çekimli fiil örneklerine metinlerde çok rastlanamamıştır. Elde edilen metinlerde sadece bir örneğine rastlanılan bu çekimin örnekleri soruşturma yöntemiyle elde edilmiştir.

vermi-(y)**cağ**+suz (vermeyeceksiniz), al-**icağ**+suz (alacaksınız), baş-**icağ**-siz (bakacaksınız), sor-**icağ**-siz (soracaksınız)

Morkaya, Dağeteği ve Darıca köylerinde ekin /-eçeh/ şekline de rastlanmaktadır. Bu köylerde ekin son vokalindeki incelmeye beraber son ünsüz de /h/ sesine dönüşmektedir.

çektür-**eçeh**+siz (çektireceksiniz), götür-**eçeh**+siz (getireceksiniz), gid-**eçeh**+siz (gideceksiniz), yaşı-(y)**eçeh**+siz (yaşayacaksınız)

III. Çoğul Şahıs Çekimi

Bu şahısta kullanılan ekler de diğer şahıslardakilerle aynıdır. Yörenin tamamında /-acağ/, /-ecağ/, /-icağ/ ekleri kullanılmaktadır.

vur-**ecāğ**+lar (vuracaklar), gel-**ecāğ**+lar (gelecekler), sür-**ecāğ**+lar (28-28) (sürecekler), çağ-**ecāğ**+lar (çakacaklar), al-**icağ**+lar (alacaklar), dur-**acağ**+lar (duracaklar)

Diğer şahıslarda olduğu gibi bu şahısta da *Morkaya, Dağeteği ve Darıca* köylerinde ekin /-eçeh/ şekline de rastlanmaktadır.

çektür-**eçeh**+ler (çektirecekler), götür-**eçeh**+ler (getirecekler), gid-**eçeh**+ler (gidecekler), yaşı-(y)**eçeh**+ler (yaşayacaklar)

5.5. Geniş Zaman

Yöre ağzında geniş zaman çekimi tüm şahıslar için aynıdır. Ekin sadece /-ar/, /-ur/, /-r/ şekilleri kullanılmaktadır. Diğer vokalli şekillerine rastlanmamaktadır.

gâtur-**ur**+am (getiririm), ver-**ur**+ø (verir), başla-**r**+la (başlarlar), aş-**ar**+sin (aşarsın), bişur-**ur**+ø (bişirir), birağ-**ur**+sin (bırakırsın), köç-**ar**+uğ (göçeriz), gid-**ar**+uğ (gideriz), gel-**ür**+sin (gelirsin), biç-**ar**+sin (biçersin), ver-**ur**+am (veririm)

Bazı istisnai örneklerde /-ur/ ekinin sonundaki /r/ sesinin düştüğü görülmüştür.

gór-**u**+sin (görürsün), getir-**u**+sin (getirirsin), bişur-**u**+ø (pişirir), gâl-**u**+ø (gelir)

Diğer bildirme kiplerinde olduğu gibi bu kipte de *Morkaya*, *Dağeteği* ve *Darıca* köylerinde ekin ince şekilleri olan /-er/, /-ür/ ekleri de kullanılmaktadır.

bil-**ür**+em (bilirim), ügüd-**ür**+ø (öğütür), getir-**ür**+ø (getirir), çek-**er**+ler (çekerler), gid-**er**+ler (giderler), gel-**ür**+ø (gelir), biçül-**ür**+ø (biçilir)

6. Tasarlama Kipleri

6.1. İstek Kipi

İnceleme yapılan köylerin tamamında ve ilçe merkezinde istek kipinin birinci tekil şahıs çekiminde ekin sadece ince şekli olan /-(y)e/ nin kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca örneklerin çok büyük bir bölümünde istek ekinden sonra birinci tekil şahıs eki olarak sadece /+m/ nin kullanıldığı tespit edilmiştir.

bil-**e**+m (bileyim), kōlli-(y)**e**+m (kollayayım), soyli-(y)**e**+m (söyleyeyim), anlad-**e**+m (anlatayım), ugud-**e**+m (öğüteyim), kōrk-**e**+m (korkayım), bağ-**e**+m (bakayım), ged-**e**+m (gideyim), sor-**e**+m (sorayım), anlağ-**e**+m (anlatayım)

Az sayıda örnekte ise istek kipinin birinci tekil şahıstaki çekiminde şahıs ekinin /+(y)im/ olarak kullanıldığı görülmüştür.

anlad-**e**+(y)im (anlatayım), ed-**e**+(y)im

İnceleme yapılan köylerin çok büyük bir kısmında (*Morkaya*, *Dağeteği*, *Darıca* dışında) istek kipinin birinci tekil şahıs dışındaki tüm şahıs çekimlerinde ekin sadece kalın şekli olan /-(y)a/ nın kullanıldığı görülmüştür.

ed-**a**+sin (edesin), yaşı-(y)**a**+sin (yaşayasın), bin-**a**+sin (binesin), saklı-(y)**a**+ø (saklaya), götür-**a**+ø (götüre), kazi-(y)**a**+ø (kazıya), gey-**a**+lar (giyeler), yiki-(y)**a**+(y)mi+suz (yıkayaymışsınız), uğraş-mi-(y)**a**+sin (uğraşmayasın), gör-**a**+sin (göresin), anli-(y)**a**+sin (anlayasın)

Diğer kip eklerinde olduğu gibi bu ekte de *Morkaya*, *Dağeteği* ve *Darıca* köylerinde ekin kalın şeklinin yanında ince şekli olan /-(y)e/ de kullanılmaktadır.

bil-e+sün (bilesin), gel-e+m (geleyim), gid-e+ler (gideler), götür-e+m (götürem)

Birinci çoğul şahıs çekiminde ise yörenin çok büyük bölümünde istek eki daima /-(y)a/'dır ama diğer kiplerde birinci çoğul şahıs eki her zaman /+k/ kullanılırken istek kipinde /+lim/, /+lum/ de kullanılmaktadır.

ged-a+ķ (gidelim), yi-(y)a+ķ (yiyelim), kaldır-a+ķ (kaldıralım), aş-a+ķ (aşalım), kes-a+ķ (keselim), kestur-a+ķ (kestirelim), di-(y)a+lim (diyelim), düşün-a+lim (düşünelim), ver-a+lim (verelim)

6.2. Dilek - Şart Kipi

Erzurum sınırındaki köyler dışında, inceleme yapılan köylerin tamamında tüm şahıs çekimlerinde ekin sadece kalın şekli olan /-sa/'nın kullanıldığı görülmüştür.

çık-ma-sa+ø (çıkmasa), ver-sa+n (versen), gel-sa+ø (gelse), de-sa+ķ (desek), kazanabil-sa+lar (kazanabilseler), savur-sa+ķ (savursak), anlat-sa+m (anlatsam), get-sa+m (gitsem)

Derlenen metinlerde rastlanmasa bile soruşturma yöntemiyle elde edilen bilgilerde görüldü ki bu kipte de *Morkaya*, *Dağeteği* ve *Darıca* köylerinde ekin kalın şeklinin yanında ince şekli olan /-se/ de kullanılmaktadır.

get-se+m (gitsem), söyle-se+n, izle-se+k, behle-se+ler (bekleseler)

6.3. Gereklilik Kipi

Türkçede her kipin kip hüvviyeti kazanma süreci farklılık gösterir. Gereklilik kipi ancak Osmanlı Türkçesinde kip hüvviyeti kazanmıştır. Daha önceki dönemlerde gereklilik anlamı "kergek > kerek > gerek" kelimeleriyle ifade ediliyordu (Bulak 2017 339). Yusufeli ağzında standart Türkiye Türkçesinde kullanılan gereklilik ekleri /-malı/, /-meli/ kullanılmamaktadır. Bunun yerine (fiil + ma + iyelik eki + lazım / lazım) şekli tercih edilmektedir. Elde edilen metinlerde tek örneğine rastlanan bu kullanımın, soruşturma yöntemi yaygın olduğu görülmüştür.

getmam lazım	getmam lazım
getman lazım	getman lazım
getmasi lazım	getmasi lazım
getmamız lazım	getmamuz lazım
getmaz lazım	getmaz lazım
getmalari lazım	getmalari lazım

6.4. Emir Kipi

Yusufeli ağzında emir kipinde standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi şahıs ekiyle kip eki kaynaşmış hâldedir. Yusufeli ağzında emir kipinin birinci teklik ve çokluk şahıslarda kullanımına rastlanmamıştır.

II. Tekil Şahıs Çekimi

Standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi fiil kök ya da gövdesi hiçbir ek almaz.

götu (götür), yıka (yık), get (git), kāk (kalk), çağır (çağır), al

III. Tekil Şahıs Çekimi

Yörenin çok büyük bir bölümünde fiil kök ya da gövdelerine /-sun/ eki getirilerek yapılır ama az da olsa /-sin/ ekinin kullanıldığı da görülmüştür.

al-**sun** (alsın), oğu-**sun** (okusun), işta-**sun** (istesin), göster-**sun** (göstersin), ver-ma-**sun** (vermesin), gel-**sun** (gelsin), get-**sin** (gitsin)

II. Çoğul Şahıs Çekimi

Elde edilen derlemelerde fiil kök ve gövdelerine sadece /(y)-un/ eki getirilerek yapıldığı görülmüştür.

kocal-**un** (kocalın), ver-**un** (verin), kāk-**un** (kalkın), getir-**un** (getirin), bekla-(y)**un**,
getma-(y)**un**

III. Çoğul Şahıs Çekimi

Elde edilen derlemelerde fiil kök ve gövdelerine sadece /-sunla(r)/ eki getirilerek yapıldığı görülmüştür.

gâl-**sunlar** (gelsinler), gel-**sunlar** (gelsinler), otur-**sunla** (otursunlar), izla-**sunla** (izlesinler)

7. Fiilde Soru

Yusufeli ağzının tamamında fiillerde soru, soru ekinin sadece /mi/ şekli kullanılarak yapılır. Soru ekinin yuvarlak, dar vokalli şekilleri ve düz, dar, kalın vokalli şekli ilçe ağzında kullanılmamaktadır.

Hocanın kızı okur **mi**? (Hocanın kızı okur mu?), Bi tan daha anlatem **mi**? (Bi' tane daha anlatayım mı?), Sorica **misun** yoksa? (Soracak mısın yoksa?), yetiştu **mi** orda harmanun ogında salor varidi (yetiştiniz mi orada harmanın önünde salor / erik vardı), birinun eli sağat gordun **mñ**? (birinin eli sakat gördün mü?), o deyülür **mi**, diyem **mi** aħori diyem **mi**? (o deyilir mi, diyeyim mi ahırı diyeyim mi?), saz çalacuh baah ki otar **mi** otmaz **mi**? (saz çalacağız bakalım ki öter mi ötmez mi?)

Sonuç

Yusufeli kaza merkezi Osmanlı ve Cumhuriyet devirlerinde yedi defa yer değiştirmiştir. İlk Osmanlı fethi ile Peterek kaza yapılmış, daha sonra Kiskim'e oradan Öğdem'e ve Ersis'e

taşınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti devrinde Ersis'ten tekrar Öğdem'e ve oradan da şimdiki yeri olan Ahalt'a nakledilmiştir. Son yıllarda Çoruh Nehri üzerinde hidroelektrik barajların yapılmaya başlaması ile ilçe merkezinin, "Yusufeli Barajı" suları altında kalacağından taşınması söz konusudur. Bu sebeple Yusufeli ağız özelliklerini derlemek ve bunları kayıt altına almak son derece önemlidir. Bölgenin kendine has ağız özelliklerini çekim ekleri üzerinde aramak ve bunları haritalandırmak Yusufeli hakkında yapılacak ağız çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Daha önce "Yusufeli Ağız" adıyla Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışmadan türetilen bu makalede bölge ağzının kendi içinde ayırt edici özellikleri tespit edilmiştir. Ayrıtlıklar genellikle çekim ekleri üzerinde yoğunlaştığından bunları bir makale hâlinde sunma ihtiyacı doğmuştur. Bunların haritalarla gösterilmesi ileriki dönemlerde yapılacak ağız atlasları için yol gösterici olacaktır.

Yusufeli ağzında çekim eklerinin genel durumu hakkında şunları söylemek mümkündür:

İlgi hâli ekinin genellikle yuvarlak kalın vokalli şekli olan /+(n)un/ kullanılır. Yönelme hâli ekinin genellikle kalın şekli olan /+(y)a/ tercih edilmektedir.

Bazı köylerde ikinci tekil şahıs iyelik eki alan kelimelere, yönelme hâli eki geldiğinde iki ek birleşip /+(a)n/, /+(e)n/ şekline dönüşmektedir. (elan, pantolan, saçan). Bazı durumlarda ise iki ek birleşip /+yan/ şeklinde kullanılır. Bu duruma zamirlerde de rastlanır. (aqluyan, sulariyan, beyen, seyen).

Yükleme hâli ekinin sadece düz, dar, ince şekli olan /+(y)i/ kullanılmaktadır. Bazı köylerde ikinci tekil şahıs iyelik eki alan kelimelere yükleme hâli eki geldiği zaman iki ek birleşerek /+yun/, /+yin/, /+un/, /+ın/, /+vi/ şeklinde kullanılmaktadır. (komuriyun, otuyun, sobayın, muradun, kızın, çocukların, kızuvi) Bulunma ve ayrılma hâli eklerinin tonsuz şekli olan /+ta/, /+te/ kullanılmamaktadır.

İyelik eklerinin birinci ve ikinci şahısları için yuvarlak, kalın vokalli şekiller tercih edilirken; üçüncü şahıslar için düz, dar, ince vokalli şekiller tercih edilir. Çokluk ekinin çoğunlukla kalın şekli tercih edilir ve bazı köylerde ekin sonundaki /r/ sesi düşürülür.

Birinci çoğul şahıs eki olarak tüm kiplerde sadece /+(u)ğ/ kullanılır. Duyulan geçmiş zaman eki olarak ilçenin tamamında ve tüm şahıslarda ekin sadece düz, dar, ince vokalli şekli olan /-miş/ kullanılır. Görülen geçmiş zaman eki olarak çoğunlukla ekin yuvarlak, dar, kalın vokalli şekli olan /-du/ tercih edilir.

Şimdiki zaman ekinin kullanımıyla ilgili ilçe üç farklı gruba ayrılır: *Merkez, Tekkale, Çevreli, Ormandibi, Köprügören, Dokumacılar, Yamaçüstü, Sütlice, Pamukçular, Küplüce, Bostancı, Altıparmak, Çıralı, Mutlugün* birinci grupta yer alıp "-(y)er" ekini; *Kılıçkaya, Morkaya, Dağeteği, Darıca* köyleri ikinci grupta yer alıp "-er, -ir" ekini; *Erenköy* ise üçüncü grupta olup "-

(i)y(r)" ekini kullanmaktadır. Gelecek zamanın birinci çoğul şahıstaki kullanımıyla ilgili ilçe dört farklı gruba ayrılır: *Merkez, Çevreli, Kılıçkaya* köyleri birinci grupta yer alıp "-ico, -icu" ekini; *Tekkale, Ormandibi, Dokumacılar, Yamaçüstü, Sütlüce, Küplüce, Bostancı, Altıparmak, Çıralı, Mutlugün* köyleri ikinci grupta yer alıp "-acak, -ecek" ekini; *Köprügören, Pamukçular, Erenköy* köyleri üçüncü grupta yer alıp "-icak" ekini; *Morkaya, Dağeteği, Darıca* köyleri dördüncü grupta yer alıp "-acu, -ecu" ekini kullanmaktadır. Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan gereklilik ekleri /-malı/, /-meli/ kullanılmamaktadır. Bunun yerine (fil + ma + iyelik eki + lazım / lazım) şekli tercih edilmektedir. (getmam lazım, getmam lazım).

KAYNAKÇA

- Acar, Turgut (1972), *Artvin ve Yöresi Ağzları*, Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Aksan, Doğan (2015), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. II. Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (2015), *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bulak, Şahap (2017), "Türkçede Gereklilik İfadesinin Kip Hüviyeti Kazanmadan Önceki Gelişim Süreci", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 21 Sayı: 72 (Güz 2017): 337-355
- Buran, Ahmet (1996), *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: TDK Yayınları, 1996.
- Daşdemir, Muharrem (2008), "Anadolu Ağzlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan /+(E)n/ Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36 Erzurum, 1-16.
- Daşdemir, Muharrem (2015), *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2015), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2002), *Kars İli Ağzları -Ses Bilgisi-*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2007), *Türkiye Türkçesi. Türk Lehçeleri Grameri*. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2009), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım Yayım.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1995), *Erzurum İli Ağzları*, I. Cilt. Ankara: TDK Yayınları.
- Günay, Ayşe (2017), "Karaçay-Malkar Türkçesinin Kendine Has Özellikleri ve Kıpçak Lehçeleri Arasındaki Yeri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 53: 109-114
- Günay, Turgut (2003), *Rize İli Ağzları*, Ankara: TDK Yayınları,.

Günşen, Ahmet. "Anadolu Ağızlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı /-ici ; -ucu /-üçü". *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi*, 1 Sayı: 2, (2006):

Karadoğan, Ahmet (2001), "Eski Anadolu Türkçesinde Yuvarlaklaşan Ekler",*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Cilt: 1-2, Sayı: 44, 171 – 179

Karahan, Leyla (2011),“Birleşik Kipli Fiillerde Çokluk Eki -lAr'ın Yeri”,*Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları,.

Karahan, Leyla (2014),*Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yayınları.

Korkmaz, Zeynep (2014),*Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.

Kürüm, Mesut (2015),“Türkçede İyelik Eklerinin Ele Alınışı ve Çağdaş Lehçelerde Kullanılışı”,*Mavi Atlas Dergisi*,C. 4, 76-95

Özek, Fatih (2012), “Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri”,*Turkish Studies*, Volume: 7/1, Winter,1751-1765

Sariahmet, Ebru (2018), *Rize Çamlıhemşin Ağzı*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Uygur, Sinan (2010), “Yusufeli Ağzındaki Kıpçakça Kelimeler”, *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayınları, 341-344.

Uygur, Sinan (2017), Ahıska–Ardahan–Artvin–Batum–Rize-Trabzon Hattında /+(a)y/ ~ /+a/ Eki, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 457-473.

Turan, Zikri (2006),*Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, Ankara: TDK Yayınları.

Vural, Hanifi ve Tuncay Böler (2017), *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Kaynak Kişiler:

İlçe merkezinden Mehmet Demirci (87), Peruze Demirci (87), Meryem Aksoy (64);

Tekkale köyünden Ayşe Ergen (60), Necmiye Durur (65), Sultan Uzun (78);

Çevreli köyünden Halit Yağcıtekin (70);

Kılıçkaya köyünden Fatma Kurban (94), Nejdathunutlu (59);

Ormandibi köyünden Elif Kara (90), Mehmet Koruk (90);

Köprügören köyünden Sona Erdoğan (66);

Dokumacılar köyünden Hatice Yaralı (67);

Yamaçüstü köyünden Adil Tunç (78);

Sütlüce köyünden Firdes Albayrak (73), Recep Duman (67);

Morkaya köyünden Ahmet Budak (80), Mustafa Doğan (77);
Pamukçular köyünden Eyüp Güney (84), Zeynep Güney (81);
Dağeteği köyünden İkrâm Yıldırım (84), Ziver Ağır (73);
Darıca köyünden Yedigâr Özmen (80);
Erenköy köyünden Asım Başbüyük (67);
Küplüce köyünden Ahmet Bıçakçı (63), İbrahim Gültaş (73);
Bostancı köyünden Nazmiye Yıldızoğlu (69);
Altıparmak köyünden Recep Kırımlı (94);
Çıralı köyünden Süleyman Işık (85);
Mutlugün köyünden Yaşar Toprak (79).

Extent Abstract

The center of Yusufeli changed its place seven times during the Ottoman and Republican periods. With the first Ottoman conquest, Peterek was made a district, then moved to Kiskim, Öğdem, and Ersis. During the Republic of Turkey, it was transferred from Ersis to Öğdem and to Ahalt, which is its current place. With the construction of hydroelectric dams on the Coruh River in recent years, it is possible that the district center will be moved because it will be flooded by the "Yusufeli Dam" waters. For this reason, it is extremely important to compile and record the characteristics of the Yusufeli dialect. Searching for the unique dialect features of the region on the inflectional suffixes and mapping them will contribute to the dialect studies on Yusufeli. In this article, which is derived from the study, which was previously prepared as a master's thesis named "Yusufeli Dialect" in Recep Tayyip Erdoğan University, Social Sciences Institute, Turkish Language and Literature Department, the distinctive characteristics of the regional dialect were determined. Since the differences are usually seen on inflectional suffixes, there is a need to present them as an article. Showing these with maps will be a guide for dialect atlases to be made in the future.

It is possible to say the following about the general situation of inflectional suffixes in Yusufeli dialect:

/+(n)un/, which is a rounded, back-vocal form of the genitive suffix, is usually used. /+(y)a/, which is a front form of the dative case suffix, is generally preferred.

In some villages, when the dative case suffix is added to the words that have the second person singular possessive suffix, /+(a)n/ is transformed into /+(e)n/ (elan, pantolan, saçan). In some cases, two suffixes are combined and used as /+yan/. This situation is also found in pronouns (ağluyan, sulariyen, beyen, seyen).

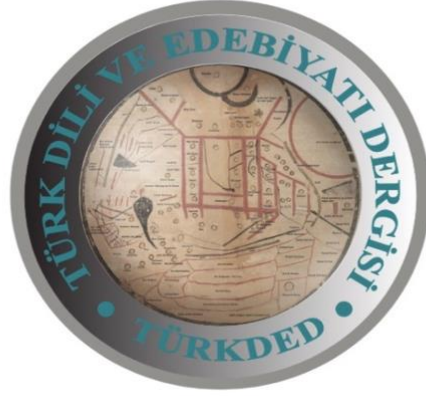
/+(y)i/, which is an unrounded, narrow and front form of the accusative case suffix, is only used. In some villages, when the accusative case suffix is added to the words that have the second person singular possessive suffix, two suffixes are combined and used as /+yun/, /+yin/, /+un/, /+in/, /+vi/ (komuriyun, otuyun, sobayin, muradun, kızın, çocukların, kızuvi). /+ta/, /+te/, which are the unvoiced forms of dative and locative case suffixes, are not used.

While round and backsound forms are preferred for the first and second person possessive suffixes; the unrounded, narrow and front sound forms are preferred for the third person possessive suffix. The plural suffix is mostly preferred in front form, and in some villages the /t/ sound at the end of the suffix is dropped.

/+(u)ğ/, which is a first person plural suffix, is only used in all tenses. As the past perfect tense suffix, /-miş/, which is an unrounded, narrow, and front sound form of the suffix, is only

used in the whole of the district and in all persons. As the simple past tense suffix, /-du/, which is a round, narrow and back sound form of the suffix, is mostly preferred.

Regarding the use of the simple present tense suffix, the district is divided into three different groups: Merkez, Tekkale, Cevreli, Ormandibi, Köprügören, Dokumacılar, Yamaçüstü, Sütlüce, Pamukçular, Küplüce, Bostancı, Altıparmak, Çıralı, Mutlugün are included in the first group and use the suffix "-(y)er"; Kılıçkaya, Morkaya, Dağeteği, Darıca villages are included in the second group and use the suffixes "-er, -ir"; and Erenköy is included in the third group and uses the suffix "-(i)y(r)". Regarding the use of the future tense in the first person plural, the district is divided into four different groups: Merkez, Cevreli, Kılıçkaya villages are included in the first group and use the suffixes "-ico, -icu"; Tekkale, Ormandibi, Dokumacılar, Yamaçüstü, Sütlüce, Küplüce, Bostancı, Altıparmak, Çıralı, Mutlugün villages are included in the second group and use the suffixes "-acak, -ecek"; Köprügören, Pamukçular, Erenköy villages are included in the third group and use the suffix "-icak"; and Morkaya, Dağeteği, Darıca villages are included in the fourth group and use the suffixes "-acu, -ecu". Necessitative suffixes /-mali/, /-meli/ used in Standard Turkey Turkish are not used. Instead, (verb + ma + possessive suffix + lazım / lazım) is preferred (getmam lazım (19-17) getmam lazım).



**KITĀBU EVSĀFĪ MESĀCĪDĪ'Ş-ŞERĪFE'DEKĪ MENTAL FİLLER ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

AN EXAMINATION ON MENTAL VERBS IN KITĀBU EVSĀFĪ MESĀCĪDĪ'Ş-SHARIF

SERAP EKŞİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

*Assoc. Prof. Dr. Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish Language and Literature
serap.eksioglu@erdogan.edu.tr*


 <https://orcid.org/0000-0002-0011-4345>

FATMA NİSA KARADAĞ

Yüksek Lisans Öğrencisi Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Türk Dili Ana Bilim Dalı

*PhD Student, Recep Tayyip Erdoğan University, Institute of Social Sciences,
Department of Old Turkish Literature*

nisakaradagg@gmail.com

 [0000-0001-9830-1386](https://orcid.org/0000-0001-9830-1386)

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-3, Aralık-December 2021 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 22.11.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 27.12.2021
Sayfa-*Pages* : 94-109.

KİTÂBU EVSÂFİ MESÂCİDİ'Ş-ŞERİFE'DEKİ MENTAL FİLLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU¹

Fatma Nisa KARADAĞ²

Özet

Mental fiiller, bireyin zihinsel süreçleri sonucunda, algılama, idrak ve duygu gibi aşamaların ardından, dile yansıyan eylemlerdir. Bu alanda yapılan çalışmalar çocukların zihinsel süreçlerinin sonucunda kullandıkları eylemlerin incelenmesine dayanmaktadır. Mental fiiller, önceleri insanların ruhsal durumları, duyguları ve psikolojileri ile ilgili olarak incelenmiştir. İnsanların zihinsel durumlarını ifade eden fiiller araştırılmış; bu fiillerin hangi yaş aralıklarında ne amaçla kullanıldıkları belirlenmiş, incelenen fiillerin metinlerde nasıl kullanıldıklarına değinilmemiştir. Bu fiiller, diğer fiillerin aksine somut bir anlam ifade etmezler, onlar çoğunlukla insanların iç dünyası ile ilgili soyut kavramları, eylemleri karşılarlar. Günümüze doğru mental fiiller ile ilgili çalışmalar artmış, farklı dil ve lehçelerde mental fiillerin varlığı ve metinlerdeki yansımaları araştırılmaya başlanmıştır. Türkçedeki mental fiillerin incelenmesi ise daha yeni tarihlidir ve bu alanda yapılan çalışmalar az sayıdadır. Bu çalışmada mental fiiller hakkında bilgi verilip Oğuz Türkçesinin Anadolu sahasında ilk örneklerini veren şairlerden sayılan Ahmed Fakih'in *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife* adlı eserindeki mental fiiller tespit edilerek incelenecektir. *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife*, seyahatname niteliğinde bir eserdir. Arapça ve Farsça sözcüklerin yanında zengin bir Türkçe kelime hazinesine sahiptir. Şair, eserinde Hac ziyareti esnasında gördüğü kutsal mekânları anlatmış ve Hira Mağarası, Mescid-i Aksa gibi yerler hakkında da bilgiler vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Mental Fiil, Algı Fiilleri, İdrak Fiilleri, Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife*.

An Examination on Mental Verbs in *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Sharif*

Abstract

Mental verbs are the actions that are reflected in the language after the stages such as perception, cognition, and emotion as a result of the mental processes of the individual. Studies in this field are based on examining the actions that children use as a result of their mental processes. Mental verbs have previously been examined in the context of people's mental states, emotions, and psychology. Verbs expressing people's mental states have been researched and it

¹ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

² Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

has been determined in which age ranges and for what purpose these verbs are used, but how the examined verbs are used in the texts have not been mentioned. These verbs, unlike other verbs, do not have a concrete meaning. They mostly refer to abstract concepts and actions related to people's inner world. Studies on mental verbs have increased towards today, and the existence of mental verbs in different languages and dialects and their reflections in texts have started to be investigated. On the other hand, the examination of mental verbs in Turkish is more recent and studies in this field are few. In this study, information about mental verbs will be given and the mental verbs in the work named Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe written by Ahmed Fakîh, who is considered one of the poets who gave the first examples of Oghuz Turkish in the Anatolian field, will be determined and examined. Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe is a travel book. Besides Arabic and Persian words, it has a rich Turkish vocabulary. In his work, the poet described the holy places he saw during his pilgrimage and gave information about places such as Hira Cave and Maşjid al-Aqsa.

Keywords: Mental Verb, Perception Verbs, Cognitive Verbs, Ahmed Fakîh, Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe.

Giriş

İnsan zihni karmaşık bir sisteme sahiptir. İnsanlar, bu sistem sayesinde olayları algırlarlar. Algılama süreci mental sürecin ilk aşaması olarak kabul edilir. Bu mental süreçler daha çok psikoloji gibi bilim dallarının inceleme alanı olmuştur. Mental sürecin çeşitli aşamaları vardır ve bu aşamalar araştırmacılar tarafından farklı olarak sınıflandırılmaktadır. Bunun sebebi, alanın çok geniş ve karmaşık olmasıdır. Bununla ilgili kapsamlı bir sınıflamayı J.R. Booth and W.S. Hall yapmışlardır. Bu sınıflamaya göre zihinsel süreç şu aşamalardan oluşmaktadır:

1. Algı: algı işi bildirilir.
2. Tanıma: konuşmacı bazı kişi veya kavramları tanır.
3. Anımsama: konuşmacı anımsadığı olgulara dayalı bilgilerden bahseder.
4. Anlama: konuşmacı kavramsal çatı veya mantıklı düşünme veya muhakemeden söz eder.
5. İleri idrak: konuşmacı mental eylemlerin farkında olduğunu tartışmaya odaklanır.
6. Değerlendirme: konuşmacı durumların gerçekliğiyle ilgili davranış ve inançlardan söz eder.” (Booth ve Hall 1995:532). (Ayan ve Türkdil, 2015, s. 99)

Mental sürecin aşamaları ile ilgili diğer bir sınıflandırma şu şekildedir: “Viberg’e göre dilin mental süreçlerinin ilk aşaması, algılama sürecidir. Viberg’e göre algılama eyleminin görevi, çeşitli duyulardan gelen bilgileri beyindeki dil merkezlerine ulaştırmaktır. Dolayısıyla dil süreçlerinin işlevi algılamaktan başlamaktadır. Dilin mental sürecinin ikinci aşaması, algıların anlamlandırılması ve yorumlanmasıdır. Yani çeşitli duygulardan gelen bilgiler işleme alınır. Bu

aşamada beyinde kodlanmış bilgilerle, dışarıdan gelen bilgilerin bağlantıları kurulur, anlamlama süreci gerçekleşir. Bu süreçten sonra, tepki veya kendini ifade etme süreci başlar. Bu mental sürecin üçüncü ve son aşamadır.” (Şahin, 2012, s. 43) Bu süreçleri ifade eden duygu ve düşüncelerle ilgili fiiller, mental fiiller diye adlandırılmaktadır. Mental fiiller, kendi içinde idrak fiilleri, duygu fiilleri, algılama fiilleri gibi alt kollara ayrılmaktadır.

1. Mental Fiil Kavramı

İngilizce bir kelime olan *mental*, Türkçede “zihinsel, ruhsal” anlamlarına gelmektedir. Zihinle ilgili durumlar için kullanılan *mental* kelimesi, zihinsel fiilleri tanımlamak için de kullanılmıştır. Algı, idrak, duygu ve düşünce gibi zihinsel süreçler sonunda ortaya çıkan eylemler mental fiil olarak adlandırılmaktadır. Çeşitli araştırmacıların mental fiiller ile ilgili tanımları şu şekildedir:

“Algı, tanıma, anımsama, anlama, ileri idrak ve değerlendirme etkinliklerini gösteren zihinsel süreçler sonucunda ortaya çıkan eylemlerdir.” (Yaylagül, 2005, s. 17)

“Varlıkları karşılayan isimlerden farklı olarak temelinde “hareket” olan fiilin, fiziki olmayan (mental) bir hareket içerisindeki olguları da karşılaması olağan bir durumdur. Bu durumda “koş, yürü-, gel-” gibi fiiller fiziki bir hareketi bildirirken “bil-, düşün-, anımsa-” gibi fiiller de mental bir hareketi bildirirler. Zihinsel bir süreç içerisinde gerçekleşen; duyular, duygular, idrak ve algılama ile ilintili fiillere mental fiiller denilebilir.” (Seçkin, 2014, s. 921)

“Mental bir süreç sonucu ortaya çıkan idrak, algılama ve duygular ile ilgili fiiller.” (Şahin, 2012)

“Duyu organları ile harekete geçen algının zihinsel süreci etkilemesi ve sonuçta çeşitli dönütlerin de verilmesini kapsayan, psikoloji temelli hareketleri ifade eden fiiller.” (Hirik & Çolak, 2017, s. 261)

“William, mental fiilleri; hatırlama, fark etme, algılama, bilme, ümit etme, ummak, istemek, niyet etmek, inanmak, hoşlanma gibi durumları ifade eden durumlar olarak tanımlar. (William 2009: 37)” (Yegin, 2019, s. 54)

“Lock, mental fiilleri “zihinsel işlem sözcükleri” olarak adlandırır. (Lock 1999: 103-110)” (Yegin, 2019, s. 54)

Mental fiil kavramı ilk önce çocuk psikolojisi alanında çalışma yürüten araştırmacılar tarafından ortaya atılmıştır. Araştırmacılar çocukların zihin ile ilgili hangi fiilleri hangi yaş aralıklarında kullandıkları üzerinde durmuştur. Bulguları genel olarak mental fiil olarak adlandırmışlardır.

Mental fiiller, önceleri insanların ruhsal durumları, duyguları ve psikolojileri ile ilgili olarak incelenmiştir. İnsanların zihinsel durumlarını ifade eden fiiller araştırılmış; bu fiillerin

hangi yaş aralıklarında ne amaçla kullanıldıkları belirlenmiş, incelenen fiillerin metinlerde nasıl kullanıldıklarına değinilmemiştir. Günümüze doğru mental fiiller ile ilgili çalışmalar artmış, farklı dil ve lehçelerde mental fiillerin varlığı ve metinlerdeki yansımaları araştırılmaya başlanmıştır.

Türkçede mental fiillerle ilgili çalışmalar geç tarihliken dünya dillerinde mental fiillerle ilgili çalışmalar daha eski tarihlere dayanmaktadır. Mental fiil terimi, Türkçe gramer kitaplarında yeni yer almaya başlamıştır. Özellikle teknolojinin ilerlemesiyle insan beyninin sırları çözülmüş ve bu durum mental fiiller ile ilgili yapılan çalışmaların derinleşmesine olanak sağlamıştır.

Mental fiiller, diğer fiillerin aksine somut bir anlam ifade etmeyip genellikle insanların iç dünyası ile ilgili soyut kavramları, eylemleri karşılarlar. “Mental fiiller yürü-, koş-, ye-, konuş-gibi aksiyona ve somut/gözlemlenebilir harekete yönelik fiillerin aksine esas anlamlarıyla süreç-içi olarak herhangi bir görünür hareket ifade etmezler ve çoğunlukla dıştan değerlendirme/gözleme için erişilebilir nitelikte değildirler.” (Sarı, 2019, s. 132)

Mental fiiller, insan zihninde çeşitli aşamalardan geçerek oluşur. “Chomsky, ne olursa olsun ilk olarak bir konuyla ilgili bilgi edindiğimizi belirterek çeşitli yollarla elde ettiklerimizin aslında algılama ve idrak dediğimiz süreçle de ilgili olduğunu ifade etmektedir. İdrak ve algılama sürecinde de elde ettiğimiz edinimleri tanımaya ve sezgilerimizle kaydetmeye, idrak etmeye çalışırız. İdrak aşamasından sonra duygularımızın olumlu veya olumsuz katkısıyla hafızamızda önceden var olan olguları karşılaştırmaya, muhakeme etmeye gayret sarf ederiz. Dışarıdan gözlemlenemeyen iç dünyaya ait düşünme ve yorumlama süreci diyebileceğimiz bu aşamadan sonra davranış ve inançlarımızı, elde ettiğimiz sonuçları açıklarız. Böylece varsayımlarımız belirgin hale gelir ve şahsa göre gerçek durum açıklanmış olur. Yani iç dünyamızdaki düşünce ve yorumlar sesli olarak dile getirilmiş olur. Tüm bu süreçler mental fiilleri ortaya çıkarmaktadır.” (Kalkan, 2016, s. 179)

Mental fiillerin insan zihninde oluşumunun ilk aşaması algılamaktır. İnsan zihni etrafındaki olayları duyularla algılar ve ardından alınan bu veriler beyinde anlamlandırılır ve yorumlanır. Son aşamada bu bilgilerden hareketle birey kendi düşünce ve tutumlarını sözcüklere aktarır. Görülüyor ki mental fiiller birçok bilişsel süreci içerir. Bu nedenle bilinçli yapılan eylemleri ifade ederler.

1.1. Mental Fiillerin Sınıflandırılması

Mental fiiller, yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Ancak sınıflandırılma ile ilgili olarak araştırmacıların fikir birliğine varamadığı görülür. Sınıflandırmalarda farklılıklar olsa da genel olarak mental fiiller; “algılama fiilleri, duygu fiilleri ve idrak fiilleri” şeklinde üç grupta incelenmektedir. Algı fiilleri, bireyin duyu organlarıyla algılaması sonucu ortaya çıkan fiillerdir. Algı fiilleri de kendi içinde beş temel duyulara göre sınıflara ayrılır: 1. duyma fiilleri, 2.koklama fiilleri, 3.görme fiilleri, 4.tatma fiilleri ve dokunma fiilleri. İkinci alt başlık olarak “duygu fiilleri” verilebilir. Duygu fiilleri, bir durumun algılanması

sonucu bireyin bu durum karşısında verdiği tepkileri, duyguları ifade eden fiillerdir. İdrak fiilleri ise zihinde gerçekleşen fiilleri kapsar. Mental fiillerin sınıflandırmasında genel ve ortak olan bu üç kategoridir.

“Mental süreçler göz önünde bulundurularak araştırmacılar mental fiilleri genellikle üç veya dört ayrı grupta incelemişlerdir. Bu konuda farklı terimler kullanılsa da kategorilerin kapsamları, teorik çerçeveleri birbirine benzer niteliktedir. Bazı kategorilerin de kendi içinde ayrı başlıklara ayrıldığı görülse de idrak fiilleri konusunda genel kabul oluşmuş gözükmektedir.” (Seçkin, 2019, s. 1403)

Kuban Seçkin, “*Eski Türkçede İrade Fiilleri*” adlı çalışmasında mental fiillerin yabancı araştırmacılar tarafından nasıl sınıflandırıldığına dair şu bilgileri vermiştir: “İngilizcenin fonksiyonel gramerini yazan G. Lock’a göre (2005: 105), mental süreç dört alt başlıkla bilinir: Birincisi “gör-, duy-, fark et-, hisset-, tat-, kokla-” gibi zihinsel hareketleri içeren algıdır (perception). İkincisi “hoşlan-, sev-, beğen-, özle-, kork- ve nefret et-” gibi fiilleri kapsayan etkilenme (affection) sürecidir. Üçüncüsü, “düşün-, inan-, bil-, şüphelen-, hatırla- ve unut-” gibi fiillerle ilgili bir süreç olan biliştir (cognition). Dördüncüsü ise “iste-, ihtiyacı ol-, niyet et-, arzula-, um- ve dile-” gibi fiillerle şekillenen irade/istemdir (volition). Booth ve Hall mental fiilleri, tür itibarıyla ifade etmesi gereken hareket kavramını zihnin derinliklerinde gerçekleştiren fiiller olarak belirledikten sonra diğer çalışmalardan farklı olarak zihinde gerçekleşen bu hareketin belirli bir oluşum sırasıyla olduğunu vurgulamışlardır. Onlara göre mental fiiller sırasıyla algı (perception), tanıma (recognition), anımsama (recall), anlama (understanding), ileri idrak (metacognition) ve değerlendirme (evaluation) aşamalarından geçmektedir (1995a ve 1995b)” (Seçkin, 2018, s. 804).

Türkiye’de mental fiil konusunda önemli çalışmalar yapmış olan Özen Yaylagül “*Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller*” adlı makalesinde mental fiilleri dört gruba ayırmıştır:

1. Duyu fiilleri
2. Duygu fiilleri
3. Anı ve uslamlama fiilleri
4. Açıklama fiilleri

Algılama, mental sürecin ilk basamağını teşkil eder. Algılama süreci sağlıklı bir şekilde gerçekleştikten sonra çevreyi algılama işlemi tamamlanır ve mental sürecin bir diğer aşamasına geçilir. Bireyin temel duyu organları yardımıyla çevresinde gerçekleşen olayları algılaması ve bunların zihne yansması sonucunda algı veya algılama fiilleri oluşur. Algılama veya algı fiilleri duyu fiilleri olarak da adlandırılmıştır. Özen Yaylagül, “*Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller*” adlı çalışmasında duyu fiillerini “mental etkinliğin gerçekleşmesi için gerekli olan girdilerin toplanması işlevini gören dolayısıyla idrak etme yani mental sürecin ilk basamağıdır.” şeklinde ifade etmiştir.

Duygu kavramı, çevrenin ve olayların bireylerin iç dünyasında uyandırdıklarıdır. Bu duyguların dile yansımalarıyla da duygu fiilleri oluşur. “Duygu fiilleri olumlu ve olumsuz duygu fiilleri olarak da değerlendirilmiştir. Sevmek, tapmak, büyülemek, saygı duymak, arzulamak gibi fiiller olumlu duygu fiilleri; nefret etmek, iğrenmek, kızmak gibi fiiller de olumsuz duygu fiilleri için örnek teşkil etmektedir” (Kalkan, 2016, s. 182).

İdrak, bireyin etrafında olup bitenlerin farkına varması, tanınması, anlaması, akıl erdirmesidir. Bu kavram insan zihnin bilişsel sürecini ifade eden bir terimdir. Bireyin idrak etme aşaması ardından anladıklarını dile yansıtmasıyla da idrak fiilleri oluşur. Düşünme, idrak etme, anlama, bilme, unutma, hatırlama, inanma, dikkat etme ve fark etme gibi fiiller idrak fiilleri grubuna girer.

Açıklama fiilleri, kişinin yaşadığı mental süreç sonunda ortaya çıkan dönütleri, davranışları gösteren fiillerdir. “Uslamlama fiilleri beyinde oluşan bir dizi karmaşık etkinliği gösteren fiillerdir. Açıklama fiilleri ise, bunun sonucunda ortaya çıkan söz veya davranışları gösterir; yani çıktı eylemlerdir. Mental etkinlik sürecinin son halkasını oluşturur; süreç açıklama fiilleriyle sonuçlanır” (Yaylagül, 2005, s. 26).

2. Ahmed Fakîh ve *Kitābu Evsâfi Mesâcidi's-Şerife*

Ahmed Fakîh, Anadolu’da Oğuz Türkçesinin ilk örneklerini veren şairlerden biridir. 13. yüzyılda yaşadığı bilinen şairin hayatı hakkındaki bilgiler, daha çok menkıbeye ve Mevlevî ile Bektaşî kaynaklarına dayanmaktadır. “Ahmed Fakîh ile ilgili etraflı bilgiyi Fuat Köprülü vermiştir. Medrese eğitimi gördüğü, tasavvufu ve İran edebiyatını bildiği anlaşılmaktadır. Fıkıh okuduğu için kendisine “Fakîh” denmiştir. Ahmed Fakîh’in Konya’daki türbesinin üzerinde ölüm tarihi 618/1221’dir” (Eren, 2015).

2.1. *Kitābu Evsâfi Mesâcidi's-Şerife*

Tek nüshası British Museum Doğu Kitapları Bölümü’nde kayıtlı olan eser 339 beyit uzunluğundadır. Ancak eserin yapraklarının eksik ve metnin tamamının daha hacimli olduğu tahmin edilmektedir. Aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Manzumede hece vezniyle yazılmış dörtlükler de mevcuttur. Ahmed Fakîh’in hac ziyaretini anlattığı bu eserinde dili gayet açık ve anlaşılırdır. Eser, Arapça ve Farsça sözcüklerin yanında zengin bir Türkçe kelime hazinesine sahiptir.

Eser, Ahmed Fakîh’in hac yolcuğu sırasında gezip gördüğü yerleri ayrıntılı bir şekilde yazmasıyla oluşmuştur. “Şair, gerçekçi bir anlatımla dünyanın geçiciliği, iyilerle arkadaş olunması ve sabrın elden bırakılmaması gibi konularda öğütler de verdiği mesnevîyi, hac ziyareti esnasında gördüğü Şam, Kudüs, Mekke, Medine gibi kutsal mekânların anlatmak amacıyla kaleme almıştır (Eren, 2015).

Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş-Şerîfe, Hasibe Mazioğlu tarafından ilim dünyasına tanıtılmıştır. Mazioğlu, eserin transkripsiyon, sözlük ve tıpkıbasım yayımını yapmıştır.

3. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı 13. yüzyılda Ahmed Fakîh tarafından yazılmış *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş-Şerîfe*’deki mental fiilleri tespit etmek ve tespit edilen fiiller üzerinden dönemin ve Ahmed Fakîh’in mental fiil kullanımı hakkında değerlendirme yapmaktır. Metinde geçen mental fiiller değerlendirilirken mental fiiller üzerine pek çok çalışma yapan Özen Yaylagül’ün “*Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller*” adlı çalışmasında mental fiillerle ilgili yaptığı sınıflandırma kullanılmıştır. Eserdeki mental fiiller taranırken fiillerin sözlük anlamları yerine metnin bağlamına göre kazandıkları anlamlar esas alınmıştır. Ayrıca bulunan fiillerin anlamları Burhan Paçacıoğlu’nun *Türkçenin VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı* adlı eserinden ve TDK’nın Tarama Sözlüğü’nden hareketle verilmiştir.³ Metinde tespit edilen mental fiiller, duyu fiilleri, görme, tatma ve işitme ifade eden fiiller; duyu fiilleri, anı ve uslanma fiilleri, açıklama fiilleri başlıkları altında örneklerle birlikte verilmiştir.

4. İnceleme

4.1. Duyu Fiilleri

4.1.1. Görme İfade Eden Fiiller

bağ-: bak-

bakıncak (6a- 101, 10b- 202), bağsa (8a-139, 10a- 191), bağasın (8a- 149), bağdum (10b- 202).

Aña karşu müezzîn tahtı vardır /Şol aq mermer bağasın sanki kardur (8a- 149)

O yirdedür bilüñ Şahre vü Aksā /Gıce gündüz aña göz dikse bağsa (10a- 191)

gör-: gör-, fark et-

gör (2b- 27, 11a- 210, 14b- 286, 16b- 328, 20a- 370), gördük (2b- 28, 12a- 234, 15b- 301), göricek (3a- 30, 5a- 76, 15- 289), görgil (3a- 31), görürsin (3b- 47, 14b- 282), gördi (5a- 73), görünür (6a- 100), görincek (6a- 103), göresin (7b- 128, 12a- 231, 13b- 265, 14a- 274, 14a- 276), görüp (7b- 131), gördüm (8a- 142, 10b- 194, 21a- 383), gördüğüm (8a- 146, 14b- 278), görem (10a- 186), görince (10b- 193, 12b- 243, 12b- 244), göricegez (11a- 205, 18a- 349), görenüñ (11b- 223), görine (12a- 227), görmedüm (12b- 240), gören (12b- 241), görse (13a- 245), göre (14a- 267), görüben (15b- 300, 15b- 304), görüñ (15b- 305, 19a- 361), görmeyince (16a- 310), gördüñ (16a- 315), görürler (20a- 371, 18a- 348), göreyin (21b- 390).

Evvel kim Hareme girdüm bağdum şol kubbeyi gördüm /Şükür maksüduma irdüm i cānum Kuşd-i mübārek (21a- 383)

³ Paçacıoğlu, B. (2016). *Türkçenin VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları. Türk Dil Kurumu. (1963-1977). Tarama sözlüğü C.I-VIII. Ankara: TDK Yayınları.

Cennet kapusun var gör anda olur cennet-i hur /İçi taşı tolu nūr Kuds-i mübârekdedür (20a- 370)

nazar kııl-: bak-.

nazar kııl (8b- 160, 11b- 222).

Odur hem kubbe-i silsile şorgıl /Naşīb olup kalıcak gey nazar kııl (8b- 160)

4.1.2. İşitme İfade Eden Fiiller

diñle-: dinle-.

diñlegil (3b- 50, 3b- 51), diñle (7b- 136), diñlenimez (16a- 310), diñlemişdüm (16a- 316), diñler (16a- 318).

Ƙoyup gider buları cümle küffār /Acāyibdür bu sözler diñle iy yār (7b- 136)

Evine varmayınca eglenimez /Hem ehlin görmeyince diñlenimez (16a- 310)

işit-: işit-, duy-

işitgil (2b- 25), işit (7b- 135, 14b- 278, 16a- 317, 9b- 181), işidenün (5b- 92), işidür (13a- 245).

İşit imdi eyide bir hikāyet /Resüle vir işidecek salāvāt (9b- 181)

Süleymān işidür dirler o bünyād /Ki ider her kişi görse anı yād (13a- 245)

4.1.3. Tatma İfade Eden Fiiller

acıķ-: acık-

acıķduķların (7a- 127)

Acıķduķlarını Allah bilür çün /Orada Cebra'İlden gönderir hōn (7a- 127)

iç-: iç-, yut-

içen (6b- 109), içerler (12a- 229), iç (14b- 279), içelüm (20b- 377).

Kamu Kuds ehli bu sudan içerler /Anı eyle düzetmiş biñ erenler (12a- 229)

Aña yakın durur ol ā b-ı zemzem /İçen kişide hergiz kalmaya ğam (6b- 109)

ıoy-: bıķ-, doy-

ıoyar (15b- 307, 7b- 129).

ıoyar kişı anuñ ni°metlerine /İrüp konduķ bir gün bir hān içine (15b- 307)

yı-: ye-

yıyelüm (3a- 38), yiyüben (7b- 129), yiyen (12b- 237).

Haremüñ vaşfını daħı diyelüm /ıuñiler gibi şekkerler yiyelüm (3a- 38)

O ni°metden yiyüben hep ıoyarlar /Gine bunları kāfirler ıı yarlar (7b- 129)

4.2. Duygu fiilleri

ağla-: ağla-

ağlamaz (3a- 30), ağlaşup (15b- 302, 15b- 303).

Kişinüñ şād olur göñli vü cānı /Ne gözdür göricek ağlamaz anı (3a- 30)

Kamu hacet dileyüp şükr iderler/Hem ağlaşup kaçan dönüp giderler (15b- 302)

bağışla-: ihsan et-, affet-

bağışlar (1b- 7, 12a- 233).

Za'if kullar günāhi işler olur/Ḳavi Allah anı bağışlar olur (1b- 7)

Ki didüğümden artukdur bu evsaf /Çu evsafı bağışlar bunca eltāf (12a- 233)

ḥayrān ol-: hayran ol-

ḥayrān olur (18a- 349, 21a- 384).

Kudse gelen ḥayrān olur zikirleri sayvān olur /Ḳudsde günde bayrām olur i cānu Ḳuds-i mübārek (21a- 384)

inkār eyle-: yadsı-

inkār eyler (3a- 31).

Çu ḥaḳdur nūrını görgil Resülüñ /Kim inkār eyler ise yoḳ imānı (3a- 31)

şabr it-: sabret-, dayan-

şabr idegör (2b- 20).

Kazāya şabr idegör iy müsülmān /Ki ʿarş gölgesi ola saña sayvān (2b- 20)

sevin-: sevin-

sevine (2a- 11, 9a- 167), sevinüben (2b- 29), sevindi (5a- 78), sevinür (5b- 92, 6a- 101), sevinüp (12b- 244).

Tanukluḡ a varursın Haḳ evine /Bir iş işle ki cānuñ da sevine (9a- 167)

Ki ellişer ayakdur nerdübanlar /Sevinüp şād olur görünce cānlar (12b- 244)

4.3. Anı ve uslamlama filleri

añla-: anla-

añla (4a- 59)

Yine altundan elli ḳandīl aşlu/Uvaḳdur didüğüüm añla iy uşlu (4a- 59)

beñzet-: benzet-

beñzedürsem (15b- 306).

Yidi ırmak akar şehriñ ucına /Ḥatādur beñzedürsem Rūm u Çīne (15b- 306).

bil-: tanı-, bil-, haber al-; san-

bilürsin (3b- 48, 8a- 144, 9b-174), bil (3b- 49, 6a- 98- 104-112, 8b- 151, 11b- 220, 11b- 221, 11b- 222, 13a- 248, 14a- 267), bildüm (5a- 75), bilür (5a- 77, 7a- 127, 18a- 351), bilüñ (6b- 112, 10a-

191, 14b- 281, 19a- 361), bildüñ (7a- 118), bilgil (14b- 283), bilenlerüñ (17a- 335), biline (18b- 353).

Hak Çalabum lutf işleye habībine bağışlaya /Ol ki sevmezdi suçlaya ta biline celāleti (18b- 353)

Miskinlik ile gelüñ Hakuñ Kudsını görüñ /Ne makam durur bilüñ hazret-i sayvān-ı Kuds (19a- 361)

dile-: iste-, dilen-

dilerem (1b- 2), dilerler (7b- 135), dileyüp (15b- 302).

Yine işit Resülüñ halin iy cān /O kāfirler dilerler dökeler kan (7b- 135)

gizle-: sakla-

gizlemişdüm (16a- 316), gizleye (19a- 359).

Bu medhî çun hakınca diñlemişdüm /Aluban hem bilemce gizlemişdüm (16a- 316)

Dünyānuñ āhîrinde Hak Kudsını gizleye /Halāyıklar söyleşüp eydeler kim kanı Kuds-i (19a- 359)

göster-: göster-

göster (7b- 130).

Gelip kāfir buları incitmek ister /Ki dirler mu^ccizātuñ bize göster (7b- 130)

iste-: iste-

ister (2b- 22, 7b- 130), isteyü (17a- 336).

Medīne şehri de bir ulu şardur /Ne kim ister olursañ anda vardur (2b- 22)

Gelip kāfir buları incitmek ister /Ki dirler mu^ccizātuñ bize göster (7b- 130)

niyyet dut-: niyetlen-, niyet et-

niyyet dutmuşam (1a-1).

Huzāvendā şükür olsun tapuña /Ki niyyet dutmuşam varam kapuña (1a-1)

oķu-: oku-

oķurmuş (3b- 46), oķur (5b- 92), oķurlardı (16a- 317).

Mü^ezzinler çıkar oķur ezānı /Sevinür işidenüñ gönli cānı (5b- 92)

Sunu virdüñ oķurlardı işitdüm /Muhabbet şavkı düşdi bir ah itdüm (16a- 317)

şan-: zannet-

şanursın (5b- 85), şanaşın (11a- 211), şanma (21a- 381).

Niçe cem^eidesin dünyā metā ın /şanursın şöyle kalur iş bu devrān (5b- 85)

Yimişleri budaklarında vardur /Bi-^caynih şanaşın ki o enārdur (11a- 211)

say-: hesap et-

saydum (11b- 221, 12b- 243).

O kubbede yanan her gice kandil /Ki üç yüz ellidür saydum anı bil (11b- 221)

Sokaktan ta Harem içre girince /Çu saydum nerdübānı ben görünce (12b- 243)

şükr it-/kıl-: şükret-

şükr iderler (2a- 17, 15b- 302, 2a- 17), şükr kıldı (5a- 73, 15b- 300).

Kamu hacet dileyüp şükr iderler /Hem ağlaşup kaçan dönüp giderler (15b- 302)

Kaçan girdüm hareme gördi gözüm /Hezārān şükr kıldı haḫka özüm (5a- 73)

unut-: unut-

unutdum (10b- 193).

Görince gözüm anı sevdi cānum /Giri gitmeği unuttum i cānum (10b- 193)

üşen-: erin-, tembellik; kork-, çekin-

üşenme (13b- 264, 14b- 280), üşendük (21a- 381).

Birbiri karşısında türbesi var /Gücün yitse üşenme sen daḫı var 13b- 264

*Hacılar ile koşanduk toprak oluban döşendük /Şanma ki yolda üşendük i cānum Kuds-i mübārek
21a- 381*

4.4. Açıklama fiilleri

cevab vir-: cevapla-

cevab virürler (7a- 125).

Ömer imāna gelicek çıkarlar /O küffāra cevab virürler anlar (7a- 125)

çağır-: çağır-, bağır-, davet et-

çağırıp (2a- 13).

Ebübekr'ün evine durdı vardı /Çağırıp ev dīvārına el urdı (2a- 13).

danış-: sor-

danışurlar (2a- 15).

Buluşuban danışurlar o gice /Medīneye ʿazm iderler i ḫōca (2a- 15)

di-: söyle-

didüm (2b- 29, 5a- 76, 6b- 106, 10b- 194, 14b- 278), diyelüm (3a- 38, 17a- 339), didi (5a- 79),
diyeyin (5b- 86, 9a- 162), didüğüm (7a- 119, 11a- 208, 15a- 290), dirler (7b- 130, 8b- 155, 13a-
245), didiler (7b- 134), diyeyüm (8a- 146), diyüpdür (9a- 163), didüğümnden (12a- 233),
didüklerüni (16b- 328), dir (2b- 390).

Resül Ka^cbeden çıkmış gitmiş /Gelüben bu didüğüm yire yitmiş (15a- 290)

Bu didüklerüni sen duta gör hem /Ki yarın çekmeyesin gussa vu gam (16b- 328)

haber vir-: haber ver-, bilgilendir-

haber virdi (8b- 155).

Burāği anda komış şöyle dirler /Haber virdi bize bir iki pirlar (8b- 155)

şor-: sormak, aramak

şorar (16a- 314), şordı (16a- 315).

Yarenler şordı baña [ki] ne gördüñ /Hikāyet eyle bize sen ki gördüñ (16a- 315)

söyle-: de-, söyle-

söylemişdür (2a- 12), söyler (2a- 14), söylesün (18b- 354), söyleşüp (19a- 359), söyledi (19b- 366).

Şu karşığı dīvārdan bir kara taş /Resüle söylemişdür kaldurup baş (2a- 12)

Kudsüñ öñi kayadur kapustı kibleyedür / Ol kaya kim söyledi Kuds-i mübārekdedür (19b- 366)

yalvar-: yalvar-, niyaz et-

yalvarayın (10b- 195).

Bunuñ gibi şerif yirde turayın /Gice gündüz Çalaba yalvarayın (10b- 195)

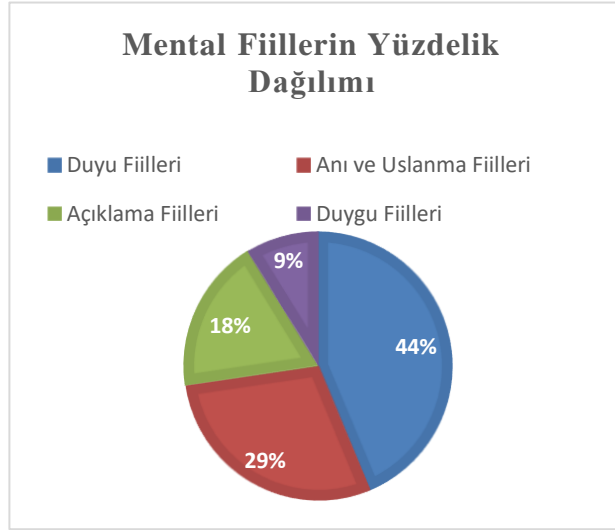
SONUÇ

Mental fiiller zihinsel süreçleri, faaliyetleri içeren fiillerdir. Genel olarak algılama/duyu, duygu ve idrak fiilleri diye sınıflandırılır. Bu fiillerle ilgili çalışmalar çocuklar üzerinden başlamış, teknolojinin gelişmesi sonucu insan zihninin sınırlarının çözülmesiyle de doruk noktasına ulaşmıştır. Batıda mental fiillerin araştırılmasının tarihi eskilere dayanmaktadır ve mental fiiller üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Türk dilindeki mental fiillerle ilgili çalışmalar ise daha yakın tarihtedir.

Bu çalışmada, *Kitābu Evsāfi Mesācidi's-Şerife'*de geçen mental fiiller, Özen Yaylagül'ün "*Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller*" adlı makalesindeki mental fiil sınıflandırması esas alınarak değerlendirilmiştir. Eserdeki mental fiillerin çeşitliliği ve kullanım aralığı 13. yüzyılın duygu ve düşünce yapısının önemli bir göstergesidir. İncelemeler sonucunda eserde 183 mental fiil tespit edilmiştir. Bu 183 fiilin 80'i duygu fiili, 16'sı duygu fiili, 53'ü anı ve uslanma fiili ve 34'ü de açıklama fiilidir. Eserde duygu fiillerinin sayıca fazla olmasının sebebi olarak yazarın Hac ziyaretini esnasında gezip gördüğü yerleri anlatması gösterilebilir. Eser bu yönüyle de bir seyahatname özelliği taşımaktadır.

Eserdeki mental fiillerin kendi içindeki dağılımları şu şekildedir:

1. Algılama (duyu) fiilleri: 80 adet → %44
2. Duygu fiilleri: 16 adet → %9
3. Anı ve Uslanma Fiilleri: 53 adet → %29
4. Açıklama fiilleri: 34 adet → %18



KAYNAKÇA

- Ayan, E., ve Türkdil, Y. (2015). Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri ve Anlam Zenginliği. *Turkish Studies*, 10(4), 95-114.
- Biray, N. (2007). Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Haldeki Benzer İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri II*, (s. 307–314). Denizli.
- Dilçin, C. (2018). Yeni Tarama Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (2015, Şubat 12). *Ahmed Fakih*. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmed-Fakih> adresinden alındı.
- Hirik, Erkan. (2018). Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hirik, E., ve Çolak, T. (2017). Türkçe Mental Fiillerde Çok Katmanlılık. H. KORAŞ (Dü.), *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. içinde 1, s. 261-268. Ankara: Bizim Büro.
- Kalkan, N. (2016). Başkurt Türkçesinde Mental Fiiller. *Türkiyat Araştırmalarının Güncel Sorunları* (s. 177-185). içinde St. Petersburg: St. Petersburg Devlet Üniversitesi Türk Filolojisi Bölümü.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Kitābu Evsāfi Mesācidi*'ş- Şerīfe. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paçacıoğlu, B. (2016). Türkçenin VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Sarı, İ. (2019). Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: gör- Örneği. E. Kuyma, & A. Nazlı içinde, *Algı'ya Dair* (s. 129-160). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Seçkin, K. (2014). Mental Fiiller Bağlamında Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı. P. D. Şahin, & A. G. Karahancı (Dü.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*. içinde II, s. 921-929. Bursa: Star Ajans.
- Seçkin, K. (2018). Eski Türkçede İrade Fiilleri. *IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 801-813). Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Seçkin, K. (2019). Edip Ahmed'in Zihin Dünyası: İdrak Fiilleri. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* (s. 1403-1414). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede Mental Fiiller (Doktora Tezi)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertkaya, O. F. (1996). Ahmed Fakih Anadolu'da Türkçe Eserler Veren Mutasavvıf Şair. *İlmi Araştırmalar*, 131-140.
- Şahin, S. (2012). *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller (Doktora Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk Dil Kurumu. (1963-1977). Tarama sözlüğü C.I-VIII. Ankara: TDK Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 17-51.
- Yegin, A. (2019). Mental Fiil Kavramı ve Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zeliha Mesnevisinde Mental Fiiller. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 51-74.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller (Doktora Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, E. (2018). Ahmed Fakih'in Kitābu Evsāfi Mesācidi'ş-Şerife İsimli Eseri Üzerine Söz Dizimi İncelemesi (Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Extended Abstract

The word "mental", which is a foreign word, means "cognitive, spiritual" in Turkish. The word mental, which is used for cognitive issues, is also used to describe verbs that express cognitive stages. These verbs express not physical but mental activities such as perception, understanding, and thinking. The first stage of the formation of mental verbs in the human mind is to perceive. The human mind perceives the events around it through the senses, and then these received data are given meaning and interpreted in the brain. In the last stage, based on this information, the individual transfers his/her thoughts and attitudes to words. It can be seen that mental verbs involve many cognitive processes. Therefore, they express conscious actions.

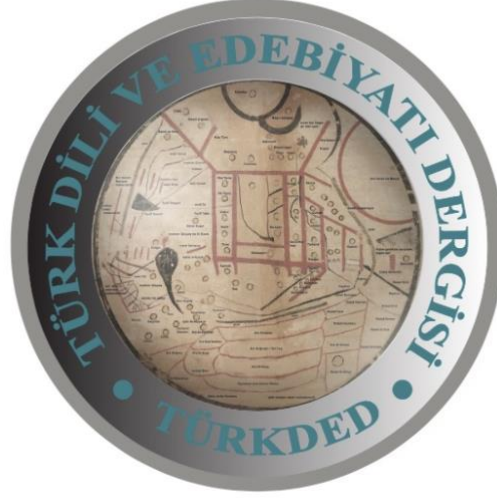
The expression 'mental verb' has emerged as a result of the studies examining in which age range children use mental verbs by researchers working in the field of child psychology. The first studies on this field were made on human psychology, and they investigated in which age range and for what purpose people use these cognitive verbs. Studies on mental verbs have increased towards today, and the existence of mental verbs in different languages and dialects and their reflections in texts have started to be investigated. Studies on mental verbs in Turkish are of late date. The term 'mental verb' has recently started to appear in Turkish grammar books. However, the history of studies on mental verbs in world languages dates back to ancient times. Especially with the advancement of technology, the secrets of the human brain have been solved, and this has allowed the studies on mental verbs to deepen.

Mental verbs have been categorized in various ways by domestic and foreign researchers. However, it is seen that researchers cannot reach a consensus on the classification. It is because this area has not yet been fully explored. Although there are differences in classifications, mental verbs are generally examined in three groups as "perception verbs, emotion verbs, and cognitive verbs". Perception verbs are the verbs that emerge as a result of the individual's perception through the sense organs. Perception verbs are also divided into classes according to five basic senses: verbs that express hearing, smelling, seeing, tasting, and touching. "Emotion verbs" can be given as the second sub-title. Emotion verbs are the verbs that express the individual's reactions and feelings as a result of the perception of a situation. Cognitive verbs, on the other hand, include actions that take place in the mind. These three categories are general and common in the classification of mental verbs.

Ahmed Fakih is one of the poets who gave the first examples of Oghuz-Turkmen Turkish in Anatolia. The information about the life of the poet, who is known to have lived in the 13th century, is mostly based on anecdotes, and Mevlevi and Bektashi sources. Fuad Köprülü gave detailed information about Ahmed Fakih. It is understood from his works that Ahmed Fakih received a madrasa education and was a master of Sufism. Ahmed Fakih whose tomb is located in Konya died in 618/1221.

The only copy of Kitābu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife, which is the important work of Ahmed Fakih, is registered in the Eastern Books Department of the British Museum. The work has 339 couplets. However, the leaves of the work are missing, and the researchers estimate that the entire text is more voluminous. Kitābu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife, which is a poetic work, was written in the form of aruz "mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün". There are also quatrains written in syllabic meter in the poem. This work, in which Ahmed Fakih describes his pilgrimage, is the oldest of the travel books about pilgrimage. Its language is very clear and understandable. The work has a rich Turkish vocabulary besides Arabic and Persian words. It was created by Ahmed Fakih's detailed writing of the places he visited during his pilgrimage. Kitābu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife was found by Hasibe Mazıoğlu and introduced to the world of science. Mazıoğlu also made the facsimile, transcription and dictionary of the work.

In this study, information about mental verbs was given, then mental verbs in Ahmed Fakih's book named Kitābu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife were identified, examined, and evaluated. In this study, mental verbs in Kitābu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife were determined and given on the basis of mental verb classification in Özen Yaylagül's article named "Mental Verbs in Texts with Turkish Runic Letters". The variety and frequency of use of mental verbs determined is an important indicator of the emotional and mental structure of the 13th century. As a result of the examinations, 183 mental verbs were identified in the work. Of these 183 verbs, 80 are perception verbs, 16 are emotion verbs, 53 are cognitive verbs, and 34 are explanation verbs. The reason there are a large number of perception verbs may be because the work has the characteristics of a travel book in which the author tells about the pilgrimage.




**“XIII. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU”NUN
ARDINDAN
AFTER “XIII. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU”**

Emine GÜRBÜZ

Araştırma Görevlisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

*Research Asistant, Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish and Literature*

emine.gurbuz@erdogan.edu.tr

 0000-0003-1766-3209

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-3, Aralık-December 2021 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Sempozyum Değerlendirme-Symposium Review Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 03.12.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 27.12.2021
Sayfa-*Pages* : 110-118.

XIII. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMUNUN ARDINDAN

Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ¹

Türkçe geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş, dünyanın sayılı dillerinden biridir. “İleri(de), gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar, geride gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, bu (sınırlar) içindeki (bütün) halklar hep bana tabidir.” diyen Bilge Kağan’ın bahsettiği geniş topraklarda anlaşmak için muhakkak ki Türkçe bilmek icap etmiştir. Türk dünyasını gezen Kâşgarlı Mahmut da kendi döneminin şartları altında Türkçe bilmenin bir zorunluluk olduğunu söylemiştir. Ahmet Yesevî güzel Türkçesiyle Asya’dan Anadolu’ya ulaşmıştır. 15. yüzyılda, Çağatay Devleti sınırlarında yaşamış olan Ali Şir Nevai, İstanbul’da Osmanlı sarayında okunmuş ve anlaşılmıştır. Bu tarihî derinlik ve geniş coğrafya, Türkçenin bir dünya dili olduğunun önemli delilidir.

Bugün Avrupa içlerinden Orta Asya ve Çin’e kadar uzanan Türk dili konuşurları Türkçeyi iletişim ve kültür dili olarak gelecek nesillere aktarmaktadır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi Türkçeye olan ilgiyi arttırmakta ve Türkçe her geçen gün daha da güçlenerek bir dünya dili olmaya devam etmektedir. Bu güçlü dilin araştırılıp incelenmesi ise bilim adamlarının görevidir. Belirlenen temel hususlar doğrultusunda, Türk cumhuriyetleri ve akraba topluluklardan, Türkoloji alanındaki yabancı Türkologlara kadar bilim adamlarının yaptığı çalışmalar Türkçeyi ileri taşıyacaktır. Bu sebeple *İstiklâl Marşı’nın Kabulünün 100. Yılı ve Yunus Emre’nin Vefatının 700. Yılı Münasebetiyle XIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*’na Türkoloji alanında çalışan, Türkiye’de ve dünyada “Türkçe Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları” alanlarında önemli ve seçkin araştırmalar yapan bütün akademisyenler davet edilmiş ve “**XIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu**” Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörlüğünün ev sahipliğinde, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından *İstiklâl Marşı’nın kabulünün 100. yılı ve Yunus Emre’nin vefatının 700. yılı* anısına **14-16 Ekim 2021** tarihleri arasında Rize’de düzenlenmiştir.

Sempozyumun açılış programı 14 Ekim 2021 Perşembe günü saat 9.00’da Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi Konferans Salonu’nda başlatılmıştır. Program akışı şöyle gerçekleşmiştir: 09.15-09.30 Saygı Duruşu ve İstiklal Marşı, 09.30-10.15 Protokol

¹Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, emine.gurbuz@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000 0003 1766 3209.

Konuşmaları, 10.15-10.45 Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Türk Halk Müziği Topluluğu Dinletisi, 10.45-11.15 “Türk Dünyası Kültür Başkentleri Sergisi” Açılışı (TÜRKSOY), 11.15-12.30 Sempozyum Açılış Paneli.

Sempozyumun açılış konuşmasını Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN yapmış; Sempozyumun selamlama konuşmalarını ise Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN ve Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Müdürü ve Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU ile Rize Valisi Kemal ÇEBER, Rize Belediye Başkanı Rahmi METİN, UNESCO Temsilcisi Prof. Dr. Ali YAKICI, Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Onursal Başkanı Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL ve TÜRKSOY Daire Başkanı Sancar MÜLAZIMOĞLU gerçekleştirmiştir.

Törene Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN’in yanı sıra; Rize Valisi Kemal ÇEBER, Rize Belediye Başkanı Rahmi METİN, Rize Cumhuriyet Başsavcısı Mehmet PATLAK, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN, İl Jandarma Komutanı Albay Hakan DEDEBAĞI, Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN, Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu Üyeleri Prof. Dr. Leylâ KARAHAN, Prof. Dr. Ayşe İLKER, Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR, Prof. Dr. Celal DEMİR ve Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU ile akademisyenler ve öğrenciler katılmıştır. Açılış paneli de bu salonda gerçekleştirilmiştir.

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN’in yönetiminde gerçekleştirilen açılış oturumunda Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL Yunus Emre Divanı’nın En Eski Nüshalarına Dair Kanaatler; Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU Vefatının 700. Yılında Yunus Emre’yle İlgili Yeni Değerlendirmeler; Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR Ağız Çalışmalarında Uygulanan Yöntem, Yaşanan Eksiklikler ve Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL Türkçe Eğitiminin Tarihi Açısından Değerlendirilmesi başlıklı bildirimlerini sundular.

14 Ekim 2021 öğleden sonraki oturumlar Fen Edebiyat Fakültesi’nde Mehmet Akif Ersoy Salonu, Yunus Emre Salonu, Hacı Bektaş Veli Salonu, Taptuk Emre Salonu, Ahi Evran Salonu adlarını taşıyan beş farklı salonda gerçekleştirilmiştir. Bu oturumlarda İstiklâl Marşı ve Mehmet Akif Ersoy, Yunus Emre, Ağız Araştırmaları, Basın-Yayın ve Türkçe, Çağdaş Türk Lehçeleri, Dil İlişkileri Bağlamında Türk Dili, Dil Öğretimi, Dil Politikaları, Dil Bilimi, Dil ve Edebiyat İlişkisi, Diploması Dili Olarak Türkçe, Dünya Dilleri İçinde Türk Dili, Dünyada Türkoloji Merkezleri ve Çalışmaları, Hacı Bektaş-ı Veli, Hukuk Dili Olarak Türkçe, İki Dillilik, İşaret Dili ve Türkçe, Köken Bilgisi Araştırmaları, Kutadgu Bilig ve İlk İslami Metinler, Kültürel Diploması ve Türkçe, Kültürel Miras Aktarımı ve Türkçe, Müzik ve Türkçe, Sözsüz İletişim, Tarihi Türk Lehçeleri, Türk Dili Araştırmalarında Yöntem, Türk Dili Tarihi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi, Türk Dilinin Söz Varlığı, Türk Dilinin Tarihi ve Çağdaş Grameri, Türk Yazı Sistemleri, Türkçenin Öğretimi, Türkiye Türkçesi ve Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi konularında bildirimler sunulmuştur.

Açılış ve kapanışla birlikte 12 oturumun gerçekleştirildiği üç gün süren sempozyumda, Rusya, Almanya, Ukrayna, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Irak, Macaristan, Tataristan ve ülkemizden 250 akademisyen katılmış ve toplam 197 bildiri sunulmuştur. 15 Ekim 2021 Cuma günü saat 18.00-19.00'da gerçekleştirilen kapanış oturumunda Prof. Dr. Leyla KARAHAN, Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ, Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ, Prof. Dr. Ahmet BURAN ve Prof. Dr. Ali YAKICI değerlendirmelerde bulunmuştur.

16 Ekim 2021 günü ise Rize'nin tarihî güzelliklerini tanıtan Ayder ve Zilkale gezisi gerçekleştirilmiştir.

EKLER:



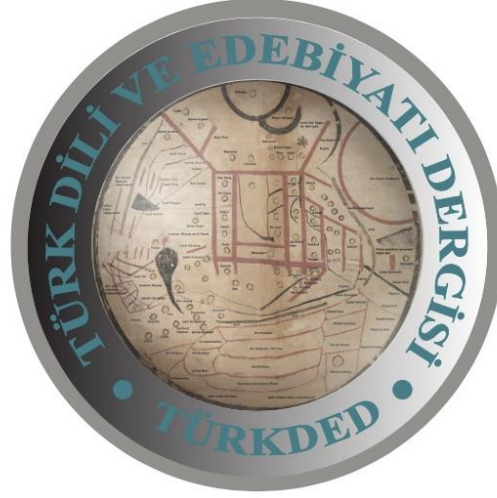












16. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE SEBK-İ HİNDÎ İZLERİ: EMRÎ DİVANI ÖRNEĞİ
TRACES OF SEBK-I HINDÎ IN 16TH CENTURY DİVAN POETRY: AN EXAMPLE OF
EMRÎ'S DÎVAN

ESRA AKA

Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

PhD Student, Recep Tayyip Erdoğan University, Institute of Graduate Education, Department of Turkish Language and Literature

esra_aka20@erdogan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-0971-1269>.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-3, Aralık-December 2021 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 27.11.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 07.12.2021
Sayfa-*Pages* : 119-138.

16. YÜZYIL DİVAN ŞİİRİNDE SEBK-İ HİNDÎ İZLERİ:

EMRÎ DİVANI ÖRNEĞİ

Esra AKA¹

Özet

16. yüzyılda, Fars kültür ve siyasetinin baskın olduğu bölgede varlık gösteremeyen şairlerin etkisiyle, özellikle Horasan ve çevresinde ortaya çıkıp geniş bir coğrafyaya yayılan *Sebk-i Hindî*'nin, Türk edebiyatında daha ziyade 17. ve 18. yüzyıllarda etkili olduğu bilinmektedir. Bu üslubun etkisiyle yazılan şiirlerde, anlam sözden daha üstün tutulmuş ve eserlerde şairlerin tasavvur dünyası, yeni ve özgün ifadeler, uzun ve girift tamlamalar fazlaca yer edinmiştir. *Sebk-i Hindî* üslubunun Anadolu sahasında da 16. yüzyıldan itibaren hissedildiğini ortaya koymayı hedeflediğimiz bu çalışmada, *Emrî Divanı*, dil hususiyetleri, mana ve muhteva özellikleri göz önüne alınarak incelenmiştir. Dönemin genel hususiyetleri dikkate alındığında, kesin bir şekilde *Sebk-i Hindî*, 16. yüzyıldan itibaren Türk şiirinde etkili olmuştur demek mümkün değildir fakat bu dönemde yaşayan ve edebî muhitlerde “*Sultânu 'ş-şuarâ, Emirü 'ş-şuarâ, Hallaku 'l-meâni*” sıfatlarıyla anılan Emrî'nin şiirlerinde, *Sebk-i Hindî* özellikleri olarak ifade edilen “*genişletilmiş tamlamalar, kapalı ve girift anlam, aşırı hayalcilik, ızdırap, mübalağa ve tezat*” gibi özelliklerin yer aldığı, divandaki örnek beyitler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 16. Yüzyıl Divan Edebiyatı, *Sebk-i Hindî*, *Emrî Divanı*.

TRACES OF SEBK-İ HİNDÎ IN 16th CENTURY DİVAN POETRY:

AN EXAMPLE OF EMRÎ'S DİVAN

Abstract

In the 16th century, *Sebk-i Hindî*, which appeared in and around Khorasan and spread to a wide geography, was mostly known to be influential in Turkish literature in the 17th and 18th centuries due to the influence of poets who could not exist in the region dominated by Persian culture and politics. In the poems written under the influence of this style, meaning was held above the word and the imagination of poets, new and original expressions, long and intricate completeness were taken a lot of place in the works. In this study, which we aim to show that *Sebk-i Hindî* style is felt in Anatolian field since the 16th century, the *Divan of Emrî* has been examined taking into account language characteristics, meaning and content characteristics. Considering the general characteristics of the period, it is not possible to say with certainty that

¹ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

Sebk-i Hindi has been influential in Turkish poetry since the 16th century; However, in the poems of Emrî, who lived in this period and are known as "*Sultanu'ş-şuarâ, Emirü'ş-şuarâ, Hallaku'l-meâni*" in literary circles, which are expressed as *Sebk-i Hindi* features, It has been tried to be explained through the example couplets in the divan, which include features such as "*extended phrases, closed and intricate meanings, extreme imagination, suffering, exaggeration and contrast*".

Keywords: 16th Century Divan Literature, *Sebk-i Hindî*, Emrî's Divan.

Giriş

Safevîler döneminde, yönetimin önceliği siyasi birliği sağlamak olduğundan daha çok hükûmet işleri ön planda idi. Devlet içindeki Şîa-Sünnî çatışması edebiyata da yansımış mezhepsel farklılıklardan kaynaklı görüşler ile siyasi ve dinî baskılar ortak bir edebî zemin oluşmasını da zorlaştırmıştır. Son dönem Fars edebiyatı tarihçileri ile üslup bilimciler, *Sebk-i Hindî*'nin oluşmasında en büyük etken olarak Safevî hükümdarlarının, Şîa büyükleri için yazılmış medhiyeler dışındaki eserler ve şairlerle ilgilenmediklerini göstermişlerdir (Babacan 2012: 67-71). Kamer Âryân, Şîa taassubunun Sünnî şairlere karşı tutumlarını ise şu şekilde ifade etmiştir:

Siyâseti, Ehl-i Sünnet düşüncesine sahip çıkan Osmanlılar karşısında Orta Doğu'da Şîa'yı yaymak ve onu bayraklaştırmak olan bu yeni devlet, İran'daki diğer devletlerin aksine şiir ve şairliğin yayılmasına önem vermemiştir. Ayrıca hiçbir şekilde hanedanlarının siyasî propagandası olarak şair medhiyelerinden faydalanmak istemiyorlardı. Bu durum birçok yerde mahallî emirler tarafından düzenlenen küçük meclisler dışında kasîdeciliğe hayat hakkı tanımıyorlardı (Âryân 2005: 85).

Böyle bir ortamda varlık gösteremeyen edip ve şairler, ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve hükümdarlarından devlet adamlarına kadar tüm hanedan mensupları ve ülkenin ileri gelenlerinin şairlere teveccüh gösterdikleri Bâbü Devleti'ne sığınmışlardır. Bu iki zıt durumun neticesinde Safevî baskısından kaçan şairler, sanatlarını Horasan² ve çevresinde icra etmeye başlamıştır. Genel özellikleri arasında "*kapalı ve derin anlam, ızdırap, aşırı hayalcilik*" gibi hususların ağırlıkta olduğu yeni bir şiir tarzı olarak ortaya çıkan bu yeni üsluba "*Sebk-i Hindî*" adı verilmiştir.³ *Sebk-i Hindî*, Hind tarzı ya da Hind üslubu denilen bir söyleyiş biçimi olup Hind şiirinin etkisi ile olgunlaşan şiir üslubudur. Üslubun tanınmış şairleri Urfî, Feyzî-i Hindî, Tâlîb, Kel'im, Sâib ve Şevket, Türk şiirinde ise en büyük temsilcisi Nâ'il'i olmakla birlikte İsmetî,

² Bugünkü Horasan'ın kuzeyi ile Merv, Nesâ, Serahs yörelerinin *Türkmenistan*, Belh ve Herat yörelerinin *Afganistan*, geriye kalan bölümünün ise *İran* olarak adlandırıldığı coğrafyadır.

³ *Sebk*: 1. (Madenler için) eritip kalıba dökmek; 2. edeb. Bir ifadenin tertip tarzı, üslûbu. Kubbealtı Lugatı erişim: <http://lugatim.com/s/sebk> (06.12.2021)

Fehîm-i Kadîm, Şehrî, Neşâtî, Arpaeminizâde Sâmî ve son büyük temsilcisi olan Şeyh gâlib'dir. (İpekten 2019: 5). İsrâfil Babacan, *Sebki-Hindî*'nin genel özelliklerini “*Şekil ve Âhenk Özellikleri*”, “*Dil ve Lafız Özellikleri*” ve “*Mana ve Muhteva Özellikleri*” olmak üzere üç başlık altında toplamıştır (Babacan 2012: 173-319). Bu başlıkları oluşturan özellikler ise, şiirlerde daha çok insan ruhuna yaklaşımla daha önce kullanılmış mazmunların yetersiz kalması ve yeni mazmunlar bulma ihtiyacının neticesinde şekillenmiştir. Şiirin insan ruhuna yaklaşmasıyla oluşturulacak bu yeni üslup ile mazmunlar değiştirilip geliştirilmiş, bunlara yeni mazmunlar ve yeni hayaller eklenmiştir (İpekten 2019: 5). Cafer Mum'un aşağıdaki ifadeleri, Türk edebiyatındaki etkilerinin 17. yüzyıldan itibaren görüldüğü kabul edilen *Sebki-Hindî* özelliklerinin çok daha eskiye dayandırılabilceği hakkındaki görüşleri de konu itibarıyla dikkate değerdir:

Sebki-Hindî'nin, aslında çok daha evvel Sebki-Irakî içinde Emîr Hüsrev-i Dehlevî ve Hâfız-ı Şirâzî tarafından başlatılan bir sürecin zaman içinde tekâmül etmesi sonucu ortaya çıktığı ve bu iki şairin XY. ve XVI. yüzyıl divan şairleri üzerinde ne kadar etkili isimler olduğu gerçeği dikkate alınrsa, divan şiirinin de Fars şiirine paralel bir dönüşümü kendi içinde yaşadığı ve yeni üslubu kolaylıkla benimseyebilecek bir altyapıya önceden sahip olduğu daha kolay görülecektir. Necâtî Bey'den başlayarak Nedîm'e kadar uzanan mahallî/folklorik unsurlardan yararlanma bağlamında, günlük konuşma diline ait çeşitli atasözü, deyim ve ifade biçimlerinin şiir diline, çevreye at bazı unsurların şiirin muhtevasına girmeye başlaması da divan şiirinde Sebki-Hindî için uygun bir zemin hazırlamıştır. (Mum 2007: 382-383).

Bu görüş çerçevesinde hazırlamış olduğumuz çalışmada, 16. yüzyıl divan şairleri arasında “*hallâku'l-ma'ânî*” olarak anılan muamma ve tarihleriyle meşhur olan Emrî'nin şiirleri incelenmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki bu çalışmanın amacı, Emrî'nin bir *Sebki-Hindî* şairi olduğunu ispatlamak değildir. Yalnızca 16. yüzyılda yazılmış şiirlerde de *Sebki-Hindî*'nin derin ve girift manalar, mübalağalar, uzun tamlamalar, yeni ve özgün ifadelerin kullanımı gibi birçok özelliğinin görüldüğünü ortaya koymaktır.

1. Emrî: Hayatı, Sanatı ve Eseri

1.1. Hayatı

Asıl adı Emrullâh olan ve kaynakların çoğunluğunda “*Emrî Çelebi, Emrullâh Çelebi*” olarak ifade edilen Emrî'nin, Edirneli olduğu bütün kaynaklarda ittifakla belirtilmiştir. Ailesi ve hayatı hakkında çok fazla bilgi olmayan Emrî'nin, İstanbul ve Edirne dışına çıkmadığı, yalnızca tevliyet görevi münasebetiyle Medine'de bulunduğu kaydedilmiştir. Başka bir işle meşgul olmaması, yüksek bir gelire sahip olmadığını yansıtmaktadır. 16. yüzyılın ihtişamı ve şairlere olan iltifat göz önüne alındığında, Emrî'nin yüksek mevkilere gelmemesi, onun kanaatkâr bir şair

olması ve hiçbir devlet büyüğüne medhiye yazmamasının yanı sıra tahsilini yarıda bırakmış olmasına da bağlanmıştır. Kaynaklarda aşırı derece esrar tutkusu olduğu ifade edilen şairin ömrünün sonuna kadar bu hâl içinde olduğu ve aynı minval üzere Edirne’de vefat ettiği bilinmektedir (Saraç 1991: 7-11).⁴

1.2. Sanatı

Şiirleri son derece orijinal ve zengin hayallerle dolu olan Emrî, devrinde yazılan tezkireler ve şiir mecmualarında “*Sultanu ’ş-şuarâ, Emirü ’ş-şuarâ, Emlahu ’ş-şuarâ*” olarak anılmış (Saraç 2012: 323) daha önce hiçbir şairin aklına gelmeyen manaları kullanması sebebiyle de “*hallâku ’l-ma ’ânî*” olarak ifade edilmiştir (Şentürk 2017: 344). Dönemin tezkirecileri tarafından yakından tanınan Emrî’nin edebî kişiliği ve sanatı hakkındaki görüşler “*ince tahayyül ve bakir mana, muamma sahasındaki kabiliyeti ve tarih düşürmedeki başarısı*” olmak üzere üç noktada toplanmaktadır (Saraç 1991: 18). Ahmed Badî, Emrî için “*Divan-ı eş’ârı serapa muamma ve muhayyel ve tarihleri bî-bedeldür*” ifadesini kullandıktan sonra Ubeydî, Bâkî, Hayâlî ve Emrî’nin özelliklerini bir araya topladığı aşağıdaki şiiri kaydeder:

Ubeydînin sözünde sûz vardur

Edâda lik Bâkî bî-bedeldür

Nezâketde Hayâlî gibi olmaz

Velî Emrî tahayyülde meseldür (Saraç 1991: 19)

Görüldüğü üzere Emrî, şiirlerinde kullandığı hayal unsurları, harf oyunları, derin ve girift manalar ile oldukça dikkat çekmiştir. Özellikle muamma konusunda meşhur olan Emrî, İranlı şairleri geride bırakacak bir kabiliyet göstermiştir. Ayrıca kaynaklarda tarih düşürme konusunda da mahir olduğu ifade edilen Emrî’nin “*tarh usulî*” denen tarih düşürme çeşidinin başlamasında da öncü kabul edildiği görülmektedir (Saraç 1991: 18). Türkan Alvan’ın yapmış olduğu doktora çalışmasında Emrî’nin dil ve üslubu konusundaki; “*Rumeli tarzına sahip şairlerin rind ve kalender meşrepli, tok gözlü, istiğna sahibi ve yoksul da olsa dünyayı önemsemeyen, dünyaya tepeden bakan, özellikleri Emrî’de de görülür.*” (Alvan 2005: 192) ifadesinden de anlaşıldığı üzere Emrî, dünyaya tamah etmeyen bu sebeple de himaye edilmek için methiyeler kaleme almayan ızdırap ve gam içinde dertlerini esrarın etkisiyle unutmaya çalışan bir şairdir.

⁴ Aşağıda verilen gazelinde de görüldüğü üzere Emrî, mal mülk sahibi biri değildir:

*Ben ol rindem ki hây u hüy-ı âlemden ferâgum var
Şeh-i iklim-i ’şkâm ne kanadum ne otagum var*

*Ben ol Mecnûn-ı şeydâyam ki mihnet kûhsârında
Hayâl-i kadd ü hadd-i yâr ile dâg üzre bâgum var*

...

*Ben ol pîrem ki her şeb hânkâh-ı dilde ey Emrî
Bu âh-ı âteşinümden yanar rûşen çerâgum var* (G. 197)

Muhtemelen bu kaçıştan dolayı kendi hayal dünyasında çok fazla şey biriktirmiş ve hiç kimsenin tahayyül edemeyeceği manaları uygun kelimelerle birleştirerek şiirlerine ustaca yerleştirmiştir.

1.3. Eseri

Emrî'nin bilinen ve günümüze ulaşan tek eseri *Divanı*'dır. Ölümünden sonra tertip edilen yurt içi ve yurt dışında birçok nüshası bulunan eserin tenkitli metni, 1991 yılında M. A. Yekta Saraç tarafından "*Emrî ve Divanı*" başlığıyla doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Saraç'ın hazırladığı çalışmaya göre eserde; 581 gazel, 2 tahmis, 1 müstezad, 1 murabba, 1 muhammes, 1 müsemmen, 530'dan fazla mukatta ve 650 civarında muamma tespit edilmiştir. Muammaları sayıca fazla olmasından dolayı müstakil olarak da toplanmıştır (Saraç 1991: 53). *Emrî Divanı* üzerine Saraç'tan sonra, 2005 yılında Türkan Çınar Alvan "*Emrî Divanı'nın Nazım Bilgisi ve Belâgat Yönünden İncelenmesi*" ve 2018 yılında Veysi Turan "*Emrî Divanı Sözlüğü (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük)*" adlı çalışmalarını yapmıştır.

2. Emrî Divanı'nın Sebk-i Hindî Çerçevesinde İncelenmesi

Bu bölümde Emrî'nin şiirleri, *Sebk-i Hindî*'nin belirgin özellikleri çerçevesinde "*dil özellikleri ve muhteva özellikleri*" olmak üzere iki başlık altında toplanmış ve incelenmiştir.⁵

2.1. Dil Özellikleri

2.1.1. Genişletilmiş Tamlamalar ve Birleşik Yapılar

Divan şiirinin genel yapısında bulunan tamlamaların *Sebk-i Hindî*'yle birlikte çok daha uzun ve iç içe geçmiş bir hâl aldığı görülmektedir. *Sebk-i Hindî* şiirinin akla gelen ilk özelliği, üç veya daha fazla unsurun oluşturduğu karışık ve genişletilmiş tamlamalar ile iki unsurlu tamlamaların ters çevrilmesi (*izâfet-i maklûb*) ya da kısaltılmasından oluşan (*izâfet-i maktu*) tamlamalardır (Babacan 2008: 185). Bu tamlama ve birleşik yapıların kimi zaman bir mısraın tamamında kullanıldığı görülmektedir. *Emrî Divanı*'ndan verilen örneklerde de bazen bir mısraın tamamı tamlamalardan oluşmaktadır. Aşağıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere şair, her beyte yoğun bir anlam katmak ve mananın giriftliğini artırmak için uzun tamlamalara başvurmuştur:

Girdâb-ı gamdan eyledi dil zevrâkın halâs

Hızr irdi hatt-ı sebz-i ruh-ı dil-rübâ aña (G. 4/ B. 4)

Misâl-i nokta-i müşgîn-i nûn-ı nergisdür

⁵ Örnek beyitler, M. A. Yekta Saraç tarafından hazırlanan "*Emrî ve Divanı*" başlıklı e-kitaptan (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10606,giris-emridivanipdf.pdf?0>) alınmıştır. Çalışmamızda gazeller "G", kasideler "K", mukattalar "M", muhammesler "Mh", murabbalar "Mr", beyitler "B." kısaltmalarıyla gösterilmiş; şiir ve beyit numaraları ayraç içerisinde verilmiştir.

Kaşuñla çeşmüñün üstinde hâl-i 'anber-sâ (G. 31/ B. 2)

Olalı hem-dem-i sultân-ı hayâl-i ruh-ı yâr

Çöpi çöp üzre komaz merdüm-i çeşm-i bîmâr (G. 128/ B. 1)

Letâfet âbıdır rûy-ı safâ-bahş-ı nigâr Emrî

Dehân anda nişân-ı katre-i bâran-ı kudretdür (G. 158/ B. 5)

Soyunmuş dest-i şevk-i cezbe-i pîr-i mahabbetle

Fenâ ocagına düşmüş niçe abdâlumuz vardur (G. 169/ B. 3)

Hevâ-yı sohbet-i fasl-ı bahâr-ı rûy-ı yâr âhir

Yakasuz kor güli vü bülbüli peşmîne-pûş eyler (G. 173/ B. 2)

Tafsîl-i vasf-ı hâl-i ruh-ı lâle-gûn ile

Yazdı zemîn sahifesine eşk-i hûn ile (G. 429/ B. 1)

Dilde zahm-ı hâr-ı sevdâ-yı leb ü ruhsâr-ı yâr

Baş virse gonca açılrsa gül-i hamrâ olur (M. 113/ B. 2)

Sevâd- ı dâde ki Mecnûn gözinde peydâdur

Sevâd-ı sâye-i çetr-i siyâh-ı Leylâdur (M. 187/ B. 1)

Hayme-i zer-kâr-ı dûd-ı pür-şerâr-ı âh için

Kehçeşân encümle bir simîn sütündür zer-nişân (M. 371/ B. 3)

2.1.2. Somutlaştırma

Şiirde anlam yoğunluğunu artırmak, alışılmış kelimelerle alışılmamış anlamlar vermek şairlerin en çok kullandıkları yöntemlerden biridir. Terkiplerde somutlaştırma, klasik Türk şairinin sık kullandığı ve özellikle soyut duygularının aktarımına imkân sağlayan bir ifade tarzıdır (Mum ve Belli 2021: 81). Türölü öğretim alanlarında, sık sık başvuru alan öğretici anlatım biçimlerinden biri de olan somutlaştırma, başka bir ifadeyle alışılmamış bağdaştırmalar, günlük

hayatta kullandığımız soyut kavramların duyu organlarıyla algılanabilen somutluğa indirilmesi ile ortaya çıkmış bir yöntemdir (Dilçin 2009: 131). Aynı zamanda bir deyim aktarması türü olup Türkçenin anlam biliminin ilgi çekici bir niteliğidir. Türkçede soyut ve anlaşılması zor olan durumlar, somutlaştırma yöntemi ile daha etkili bir biçimde anlatılabilmektedir. Aşağıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere Emrî de somut kavramlarla soyut ifadeleri görünür kılmış ve ortaya koyduğu bu ifadelerle ince hayalleri ustaca şiirine yansıtmıştır:

Riştelerdür ki hazân yaprağı içinde durur

Reglerümle ten-i zerdümde benim rişte-i cân

Nokta-i sürh-durur berg-i hazân üstinde

Ruh-ı zerdümdeki hûn katrelere oldu 'ıyân (K. 1/ B. 28-29)

Gerçi kim gülzâr-ı hüsn içre nesîm-i lutf ider

Ol yüzi gülde velî bûy-ı vefadan yok eser (G. 195/ B. 2)

Sirişk etfâlidür öksüzleri evbâşdur çeşmüm

Şarâb-ı 'ışkdan hâlî degül 'ayyâşdur çeşmüm (G. 334/ B. 1)

Humâr-ı 'aklunun def'ine cânandan

Mey-i 'ışk ile tolu kâsedür nûn (G. 400/ B. 1)

Mâr-gîr-i hûr-ı a 'zam tolanur devrânı

Şa'sa'a mârına sokdurmag-içün insânı (G.531/ B. 1)

Şişe-i kalbi hód ol seng-dil itmişdi şikest

Ne belâdur hançer-i ta'na-i agyâr dahi (G. 558/ B. 3)

Bûy-ı 'ışk ile sarıldum nâfe-i müşgîne çün

Bir kılına asmadı ol kâkül-i pür-ham gibi (G. 567/ B. 2)

2.1.3. Çoklu Duyulama

Şiirde karşılaşılan çoklu duyulama, iki farklı duyu ile ilgili iki ayrı sözcüğün (aynı tamlamada) arka arkaya gelmesi ve iki duyunun birbirine karışması veya birbirinin yerini almasını anlatan ifadeler şeklinde tarif edilmektedir (Mum 2006: 135-136). İranlı üslup araştırmacılarının "hiss-âmizî" olarak ifade ettikleri çoklu duyulama, en basit ifadeyle bir duyu organına ait özelliğin

başka bir duyu organına verilmesi yöntemidir. Sıradan kelimelerin sıradanlıktan çıkarılarak sanat değeri kazanmasını sağlayan bu özelliğin *Emrî Divanı*'ndaki örnekleri şu şekildedir:

Va 'de-i vasl eyleyüp çeşmüñ açar dil bendini

Nitekim câdûlar efsûn ile açarlar kilid (G.72/B.4)

Dile gelsün kosun sehm-i hadengüñ ey kemân-ebrû

Geçenki zahminuñ ağzı tutulmuş anda bitmişdür (G. 165/ B. 4)

Yaş döker ebr güler gül bu-durur 'âdet-i dehr

Ki biri ağlamayınca biri handân olmaz (G. 214/ B. 3)

Dîde ebrû-yı hamuñ gördükde 'arz itdi dile

Mâh-ı nev görenler ey meh gösterür gayrıya hem (G. 314/ B. 3)

Dür ile merdüm-i çeşmüm eteğin pür eyler

Ger süpürse müje cârûbı ile hâk-i derin (G. 384/ B. 6)

Elüñe al yakasın ey dil eger 'ârif isen

Hûblaruñ koma elüñden hele zinhar etegin (G. 385/ B. 4)

Yürek zahminuñ agzı var dili yog-idi ey Emrî

Gelüp ağzına dil sokmak umulmazdı o peykândan (G. 395/ B. 5)

Nice şîrîn sühan olur görüñ ol hüsrev-i hüsn

Ki dehânı yarıtlur lezzet-i güftârından (G. 402/ B. 4)

Söz atar nâvek-i kâtil müje-i cânâna

Okçılar anuñ için ağzını yurlar kana (G. 462/ B. 1)

2.1.4. Konuşma Diline ve Sosyal Hayata Yer Verme

Şairler arasında benimsenen Mahallî üslubun da bir özelliği olan toplumu ve toplum dilini şiire taşıma özelliği *Sebk-i Hindî*'de de görülmektedir. Şiirlerde tabiat ve sosyal yaşantıya yer veren *Sebk- Hindî* şairleri, gördüklerini olduğu gibi anlatmamış kendi zihinlerinde cereyan edenin

birer yansımasını ortaya koymuşlardır (Demirel 2009: 291). Şiirlerinde devri ile alâkalı adetleri, günlük hayatın içinden birçok unsuru başarıyla yansıtan Emrî, divan şiiriyle sosyal hayat bağlantısını ispatlayan güzel örnekler sunmaktadır (Saraç 1991: 4). Aşağıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere Emrî, hayattan uzak bir şair olmanın mukabilinde yaşadığı toplumun dilini ve kültür izlerini şiirlerine taşımış ve bunları yeni anlamlar, farklı imgeler ile vermeyi başarmış bir şairdir:

Va 'de-i vasl eyleyüp çeşmüñ açar dil bendini

Nitekim câdûlar efsûn ile açarlar kilid (G.72/B.4)

Yüzüme bas ayagun dime pâyum alçakdur

Ayak ayak güzelüm kişi nerdübâna çıkar (G. 187/ B. 3)

Vefâ itmez sanurdum kimseye ol şûhu 'uşşâka

Cefâya 'ahd kılmuşdı hele 'ahde vefâ itmiş (G. 228/ B. 3)

Kaçma 'avrat gibi ortaya gel ey kelb rakîb

Er iseñ ceng idelüm gel berü meydâna yine (G. 497/ B. 4)

Yakasın kurtarımadı elinden âteş-i 'ışkun

Bu gice şem'-i bezmün üstine çok döndi pervâne (G. 510/ B. 2)

Başuñı top gibi çalmağa oyun gözedür

Gâfil olma ki hilâl almış ele çevgâni (G. 531/ B. 3)

Çeşm-i bedden sakınup sen gül-i nâziik-bedeni

Asdı boynuña yazup müşg ile saçuñ tômâr (M.126/B. 1)

Nakd-i 'ömri gama virdüm saña cân borcum var

Benden ey merg alacaguñ senüñ ikrâmundur (M. 135/ B. 3)

Elüñi vir öpeyin didüm idi

Baña el virmedi ol boyı çenâr (M. 143/B. 3)

Merdümiñ göz degmesün diyü hayâlün tıflına

Dizdi göz boncuklarını rişte-i müjgânuma (M.421/B. 2)

2.1.5. Farsça Unsurların Türkçe Unsurlar Yerine Kullanımı

Bu özellik, ilk defa *Sebk-i Hindî*'yle birlikte Türk şiirine girmemiştir. Fakat söz diziminde Farsça unsurların ağırlık kazanması ve birçok Farsça kelimenin Türkçe eklerle birlikte kullanılması (Babacan 2008: 266), şiirlerde var olan bir özellik olmasına rağmen yoğunluğu *Sebk-i Hindî* etkisiyle gözle görülür bir şekilde artış göstermiş ve üslubun özellikleri arasında yer almıştır. Aşağıdaki örneklerden de görüldüğü üzere bu kelime yapısı, *Emrî Divanı*'ndaki birçok şiirde de “câ-be-câ, dem-â-dem, dem-be-dem, ser-â-ser, ser-tâ-pa, pîç-â-pîç, gün-be-gün, rû-be-rû” şeklinde kullanılmıştır:

Zülfini tagıtdı zîbâ haddi üzre mû-be-mû

Saçdı gül üstine sünbül yine dilber şâh şâh (G. 67/ B. 3)

Kana yursa cismi incinmem ser-â-pâ tîgı ger

Emrîyâ ol baña bir gül-gûnî atlas câmediür (G. 122/ B. 5)

Felek fülkin yaşum bahri alur giderdi bir yana

Velîkîn dûd-ı pîç-â-pîç-i âhum lenger olmuşdur (G. 166/ B. 3)

Ruhuñ vasfın sabâ gûşına koymuş bülbül ağzından

Tenin gül o hevâdandır ki ser-tâ-pây gûş eyler (G. 173/ B. 4)

Dem-be-dem efgân ider Emrî çemende kâmeti

Ey hilâl-ebrû figân altında nûn olmuş-durur (G. 118/ B. 5)

Kabâ-yı hüsnüñi dikmiş ser-â-ser atlas ile

Elinde sûzen ile sırma mihr-i rahşânuñ (G. 284/ B. 4)

‘Aceb mi Emrîyi cândan ayırsa ey kaşı yâ

Dem-â-dem işlemede aña zahm-ı peykânuñ (G. 285/ B. 5)

Zülfîñ görsen leb-i yârı pey-â-pey iste kim

Hôşdur uzun gicede Emrî şarâb-ı ergavân (G. 362/ B. 5)

Elinde sîm ü zer ile çerâğı mâl-â-mâl

Çemende nergis olupdur müşâbih abdâla (G. 489/ B. 2)

Ne yazdı sîb-i zenahdânuñ üzre hattun kim

Mahabbet ehlimi ser-tâ-ser itdi sevdâyî (G. 519/ B. 2)

Zülfünüñ Emrî ile câ-be-câ gögsinde Emrînüñ

Şerâr-ı âhi düşdi yiri yakmış kara itmiş (G. 228/ B. 5)

Jâleler dürr-i Necef dakdı kulağına anuñ

Oldı gül halka-be-gûşî o ruh-ı zîbânuñ (G. 269/ B. 2)

Arturmaz idi cevr ü cefâsını gün-be-gün

Ger olmasaydı 'âşîka yâruñ mahabbeti (G. 572/ B. 2)

2.2. Anlam ve Muhteva Özellikleri

2.2.1. Yeni-Orijinal Manalar

Her şairin öncelikli yazma hedeflerinden biri, kendinden önce söylenmedik olanı söylemek, yeni ve orijinal manalar ortaya koymaktır. Şiirlerde sözden daha çok manaya önem verilmesi ve mana derinliğin yoğun işlenmesi *Sebki Hindî* üslubunun da en önemli özelliklerinden biri olmuş şairler, daha önce kimsenin kullanmadığı mazmunları bulmayı ve eski mazmunları değişik yönleriyle ele alarak öncekilerden farklı bir şekilde kullanmayı amaçlamışlardır (Toker 1996: 148). Emrî'nin şiirleri, ilk bakışta sıradan gibi görünse de derin yapıda şairin kendi hayal dünyasının mahsulü olan kelimelerin ve yeni manaların beyitlerde derinliği ve ahengi artırdığı görülmektedir.

Çeşm-i nücûma kühl için ey serv-i meh-likâ

Her gün iziñ tozun çıkarur göklere sabâ (G. 3/ B. 1)

Varak-ı çeşmüme nûr âyetini yazdı ruhuñ

Merdümüm nokta vü kirpüklerüm i'râb aña (G. 19/ B. 3)

Yüzüñe saçsañ gül-âb olur 'arak-nâk âfitâb

Âb-ı rûyuñdan irişür çeşme-i hurşîde âb (G. 41/ B. 1)

Ruhun bâgında düşmüş hûşe-i müşgîn zülfünden

O hâl-i müşg bir dâne siyâh engûr-ı misketdür (G. 158/ B. 2)

Semûm u sarsar-ı âhum ne dem germiyyete gelse

Siñer rîk-i beyâbâna ide ide kendün nihân cûlar (G. 174/ B. 4)

Zerre-veş ser-geşte-i. hurşid-i tâbânuz velî

Sâye gibi yanına düşüp siyeh-kâr olmazuz (G. 213/ B. 2)

Ayagina gelür hûn-ı ciğer ‘ayş-i müdâm eyler

Ayagı çeşmümün câm-ı şarâb-ı ergavân gitmez (G.216/ B. 3)

‘Akd olup eşk ile müjgânlarum ey piste-dehen

Haret-i çeşmüñ ile her biri bâdâm oldı (G. 568/ B. 2)

Diş sırtma dürr-i dendânından ey dil kimseye

Hokka-i kalbüñde pinhân eyle ol gevherleri

...

Murg-ı fîrûñ bâg-ı sinemden geçerken bâl açup

Ey kemân-ebur kararmış dūd-ı dilden yirleri (G. 571/ B. 2-5)

2.2.2. Aşırı Hayalcilik ve Mübalağa

Hayal ve mübalağa şüphesiz sadece *Sebk-i Hindî* üslubunda değil divan edebiyatının her döneminde karşımıza çıkan ve şairin ifade imkânlarını genişleten hususlardır. Ancak bu özelliğin yaşam tarzlarının da etkisi ile içe dönük, ızdıraptan beslenen, hayalci kişilik geliştiren *Sebk-i Hindî* şairlerinde en üst seviyede işlendiği görülmektedir. Şairlerin büyük bir çoğunluğu ızdırabı anlatmak için de mübalağa sanatını kullanmaya yönelmiş ve bu konuda ifrat derecesinde şiirler söylemişlerdir (Demirel 2009: 289). Aşırı hayalcilik ve girift anlamlar mübalağayı kaçınılmaz kılmıştır. Aynı özelliği Emrî Divanı’nda da görmek mümkündür. Zira girişte verdiğimiz bilgilerde kendisinin yaşam tarzının ve yalnız kişiliğinin, içe dönük -hatta Bâkî’nin tabiriyle “bengî-esrarkeş” (Saraç 1991: 19-20)- birinin hayal dünyası elbette çok farklı menbalardan beslenecektir. Bunun örneklerini aşağıdaki beyitlerde görmek mümkündür:

Dîdede âb başda hâk elde hevâ gönülde nâr

Derdümüziñ devâsı yok bulmadı kimse çâremüz (G. 221/ B. 3)

Dem-â-dem hecr-i la‘l-i yâr ile kan agrayup çeşmüm

Kızıl ırmağa döndi yaşumu ‘ummâna tapşurdum (G. 345/ B. 3)

Ey boyı serv-i revân bîhûde çağlar cûy-bâr

Merdüm-i çeşmüm benüm ser-çeşme-i deryâ-durur (G. 124/ B. 4)

Belâda hem-demüm tıfl-ı sirişk-i hûn-feşânumdur

Bana bu derdi çekdüren bir iki katre kanumdur (G. 162/ B. 1)

Şeh-i mülk-i gamam Emrî hadeng-i nâle atmağa

Sütân-ı âhum üstinde güneş altun kabagumdur (G. 163/ B. 5)

Duhân-ı nâr-ı âhum çarhı aglatmışdur ol deñlü

Ki eşki katresinüñ adı şimdi ahter olmuşdur (G. 166/ B. 4)

Senüñ müjgân-ı çeşmmüñden var ise leşkerlerüñ saf saf

Benüm de yiryüzini tutar sirişkünden sipâhum var (G. 171/ B. 4)

Hayâl-i zülf-i miyânuñla şöyle inceldüm

Ki kıl kalem ile nakkâş idemez tasvîr (G. 178/ B. 2)

Ey âfitâbum kıl hazer eflâki idinme siper

Çarh okıdur âhum tokuz kat çarhî kalkandan geçer (G. 188/ B. 4)

Saçuñ gamıyla bir âh eyledüm duhânından

Karardı dâg-ı belâ sînede gurâb gibi (G. 566/ B. 3)

Şâh-ı ‘ışkam kabrüm üzre kara Ka’be örtüsü

Âfitâbum sâye-i seng-i mezâr olmuş-durur (M. 207)

2.2.3. Farklı Kavram ve İmgelerin Kullanımı

Sebk-i Hindî şiiirlerinde, özellikle “*ateş, hayret, Musâ-tecelli, kurbân, girdâb, vahşet, bârengî*” gibi kavramlar çok fazla kullanılmıştır (Babacan 2012: 428). Herkesin kullandığı kelimeleri farklı anlamlara gelecek şekilde kullanmak, çevresindeki olayları kendi iç dünyasına ve hayal zenginliğine göre yorumlamak *Sebk-i Hindî* şairlerini diğerlerinden ayıran bir başka özelliktir. Bu husus, Emrî'nin aşağıdaki beyitlerinde de benzer bir yaklaşımla ortaya konmuştur:

Girdâb-ı gamdan eyledi dil evrakın halâs

Hızr irdi hatt-ı sebz-i ruh-ı dil-rübâ ana (G. 4/ B. 4)

Tıfl-ı eşk-i çeşmüme rahm it ki merdüm-zâdedür

Gerçi kim gözden buragılmış yeftim üftâdedür (G. 108/ B. 1)

Letâfet âbidur rûy-ı safâ-bahş-ı nigâr Emrî

Dehân anda nişân-ı katre-i bârân-ı kudretdür (G. 158/ B. 5)

Tarar zülfi ucın gördüm didüm lâyık mı ol şâne

Didi bu gördüğün şâne degüldür sîn-i sümbüldür (G. 159/ B. 2)

O kâkül eyledi Fir'avn gibi târı mâr

Sebeb yiter ide mahv tıgı Mûsî-vâr (G. 177/ B. 1)

Yed-i beyzâsını Mûsî sokardı ceybine el-hak

Yumardı pençesin hurşîd-i rahşân görse bu desti (M. 450/ B. 2)

Gözüne beñzedem mi nergisi kim

Kirpügi saru kendü bir depegöz (G. 219/ B. 2)

Saru saçun ol perî misk ile zencîr eylemiş

Bu dil-i dîvânenüñ bendine tedbîr eylemiş (G. 243/ B. 1)

Muhît-i 'ışkda ben ol neheng-i ejdehâ-kâmam

Yidi deryâyı nûş itdüm hemân bir demde dem çekdüm (G. 346/ B. 2)

Deşt-i gam lâlesi Kaysuñ ciger pâresidür

Berg-i ahmer kızılı dag-ı siyeh karasıdur (M. 137)

2.2.4. Tezat Sanatının Kullanımı

Şairlerin birbirine zıt kelimeler kullanarak şiir yazmaları, zıt kelimelerin anlam karmaşasından yararlanarak etkileyici yorumlar ortaya koymaları yeni bir şey olmasa da bu durum *Sebk-i Hindî* şairlerinde, herkesin kullandığı kelimeleri düz mantıktan ayırarak günlük kullanımlarının dışına çıkarmak olmuştur. *Aralarında karşıtlık ilişkisi bulunan farklı kavramlar aynı tamlamada veya aynı ifadede bir araya getirilerek yeni fakat çelişkili bir kavrama ulaşmak şeklinde oluşturulan paradoksal imajlar* yine bu üslubun şiire kattığı bir yenilik olmuştur (Mum 2006: 130). Emrî'nin de zıt kelimeler ile yazılmış şiirleri mevcuttur; fakat bu manzumelerde kullanılan kelimeler bilindik olsa da diğer kelimeler ile beyit içinde farklı anlam boyutları oluşturmaları bakımından önemlidir. Aşağıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere, siyah ve beyaz zıtlığı “*siyâh ve sîm-âb*” kelimeleri ile, ateş ve su zıtlığı “*ahker ve eşküm teri*” kelimeleri ile, gün ve gece “*rûz ve şeb/ ağ u kara*” kelimeleri ile verilerek beytin anlamı daha girift hâle getirilmiştir.

Sevâd-ı dîde-i giryânlarumla hatt-ı sirişkümle

Siyâh evraka gam sîm-âbla yazılmış resâyıldür (G. 160/ B. 2)

Katîl-i tîg-ı hicrânâ felek türbem meh ü hurşîd

Yanar üstümde rûz u şeb iki altun çerâgumdur (G. 163/ B. 3)

Gelür acı sühan şîrîn lebden

Şarâb-ı telh olur *tatlu* ‘inebden (G. 401/ B. 1)

Lâle âhum yanupdur kızaran ahkeridür

Kararan dâgi değül tamlayan eşküm teridür (M. 134)

Seni gözler göz olmuşdur bu ‘âlem ey hilâl-ebrû

Degüldür rûz u şeb anda anuñ *ağ u karasıdur* (M. 164/B. 2)

Ebrû-yo hamuñ kâmetüñe serv-i sehîdir

Egri oturur kendüzi ammâ sözi *togru* (G. 421/ B. 4)

2.2.5. Teşhis Sanatının Kullanımı

Sebk-i Hindî üslubunda, özellikle eşyaya ait mübalağaların kullanımında tezat ve teşhis sanatları fazlaca kullanılmıştır (Babacan 2012: 167). Şairlerin eşya ve olaylara -eşyanın ruh sahibi birer varlığa dönüşmesi gibi- farklı yönlerden bakma çabaları, teşhis sanatının ön plana çıkmasında etkili olmuştur (Kesik 2009: 153). Teşhis (kişileştirme) sanatının, Emrî'nin şiirlerinde de özellikle doğadaki diğer varlıklara insani özellikler yüklemek ve sevgilinin uzuvlarını insan vasıflarıyla bağdaştırmak suretiyle yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Câme-i sebzini servüñ gördi pâre pâredür

Dikmege anı getürdi rişte-i ahdar çemen (K. 2/ B. 11)

Sebze 'aksin sanmañuz peyk-i revân-ı âbda

Bagladı beline yeşil kınlu bir hançer çemen (K. 1/ B. 15)

Sultân-ı 'ışk elinde kızıl tozlu yaydur

Yanuk bagırlu kana boyanmış kad-i dü-tâ (G. 3/ B. 4)

Hecr-i ruhunda hâlüme acımayadı gül

Olmazdı anun alını terinden gül-âb-ı telh (G. 66/ B. 4)

Ne sâhirsın ki nergis tekye-i sevdâ-yı çeşmüñde

Sadef tâc urınur ma'kûs bir serhûş kalenderdür (G. 156/ B. 2)

Meğer câdû gözüñ sâhir saçuñla bahse düşmişler

Ki biri sihr ile tîr itse mûyı biri mâr eyler (G. 172/ B. 2)

Halüñ sanemâ kılmadı dâneyle ziyâfet

Oldı ser-i zülfünle gönül dün gice mihmân

Agzındaki dendân görünür jâle degüldür

Bülbüllere şol deñlü güler gonca-i handân (G. 403/ B. 4- 5)

Altun üsküflü kul iken işigüñde mihir ü mâh

Bir şeh-i sîmîn-tenüñ olmak revâ mı çâkeri (G. 517/ B. 4)

Murg-ı dil dâğların gösterüp efgân itdi

'Işk tûvûsını seyr it yine cevlân itdi (G. 561/ B. 1)

Felek abdâldur boynında anuñ

İki meftûl-i zerdür mihr ü mâhı (G. 563/ B. 2)

Şebnem u bâd ile sohbetden idüp istiğfâr

Yine el yudı etek silkdi gülşende çenâr (M. 208)

Sonuç

Bu çalışmada yalnızca *Emrî Divanı* incelenmiş olduğundan *Sebki-Hindî*, Türk edebiyatına kesin bir şekilde 16. yüzyıldan itibaren girmişti algısının oluşması doğru değildir. Fakat 16. yüzyıldan itibaren Horasan ve çevresinde yoğun olarak görülen *Sebki-Hindî*'nin Türk edebiyatındaki ilk büyük dalgasının görülmesinden önce de (17. yüzyıldan önce) şiirlerde, dil ve muhteva itibarıyla hissedilmeye başladığını söylemek mümkündür. Emrî'nin özellikle muammada mahir olmasının doğal bir sonucu olarak şiirlerinde, kapalı ve karmaşık ifadeleri, az sözle çok şey anlatma ihtiyacından doğan uzun tamlamaları kullandığı ve beyit bütünlüğünü sağladığı görülmektedir. İki başlık altında incelenen Emrî'nin şiirlerinde *Sebki-Hindî*'nin dil ve muhteva özelliklerinden; genişletilmiş tamlamalar ve birleşik yapıların -birçok beyitte bir mısram tamamını oluşturacak şekilde- fazlaca kullanıldığı, soyut kavramlarda -hayal unsurlarını destekler nitelikte- somutlaştırma yapıldığı, şairin çevresindeki olayları ve zihin dünyasındaki hayalleri, duyular arası aktarım ve teşhis sanatıyla çok fazla işlediği, özellikle aşırı hayal ve mübalağanın geniş yer tuttuğu tespit edilmiştir. Farsça dil unsurlarının kullanımı ve günlük konuşma diline yer verme, zıt kelimeleri bir arada kullanarak çarpık anlam oluşturma da şiirlerin birçoğunda tespit edilen diğer özelliklerdendir. Bunların yanı sıra ayrı bir başlık altında almayıp daha çok aşırı hayalcilik ve mübalağa başlığı altında örneklerine yer verdiğimiz gam, keder, ızdırap da Emrî'nin şiirlerinde yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Elbette bu durumun özel hayatıyla paralel olarak geliştiğini düşünmek de mümkündür. Sonuç olarak *Sebki-Hindî*'nin belli başlı özelliklerinin Emrî'nin şiirlerinde çok fazla görüldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca eserin kaleme alındığı yüzyıl itibarıyla dönemin diğer şairlerinde de *Sebki-Hindî* izlerinin olup olmadığı araştırılmaya açıktır.

Kaynakça

Alvan, Türkan (2005), *Emrî Divanı'nın Nazım Bilgisi ve Belâgat Yönünden İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Âryân, Kamer (2005), "Fars Şiirinin Seyri İçinde Hindî Adıyla Meşhur Üslubun Ortaya Çıkışı ve Özellikleri", (çev. İsrail Babacan), *Nüsha* C. V/18: 85-98.

Babacan, İsrail (2008), *Klâsik Türk Şiiri'nde Sebki-Hindî (Hint Üslûbu)*, Gazi Üniversitesi: Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Babacan, İsrail (2012), *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı: Sebki Hindî (Hint Üslûbu)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Çetin, Osman (1998), “Horasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18: 234-241.

Demirel, Şener (2009), “XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebki Hindî-Hikemî Tarz-Mahallileşme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 4/2: 279-306.

Dilçin, Cem (2009), “Divan Şiirinde Stilistik Yaklaşım”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*,

C. 2: 121-137.

İpekten, Haluk (2019), *Nâ'ili-i Kadîm- Dîvân*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı (e-kitap).

Kesik, Beyhan (2009), “Koca Râgıb Paşa'nın Şiirlerinde Sebki Hindî Tesiri”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2: 150-169.

Mum, Cafer (2006), “Sebki Hindî Beyit Yapısı, Paradoksal İmajlar ve Çoklu Duyulama”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları I*, 108-141.

Mum, Cafer (2007), *Türk Edebiyatı Tarihi II- Sebki Hindî*, İstanbul: KTB Yayınları.

Mum, Cafer-Belli, Handan (2021), “Klasik Türk Şiirinde Terkiplerdeki Somutlaştırma ve Duyu Aktarımı”, *Bilig*, 97: 79-108.

Saraç, M. A. Yekta (1991), *Emrî ve Divanı*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi.

Saraç, M. A. Yekta (1995), “Emrullâh Emrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 164.

Saraç, M. A. Yekta (2010), “Emrî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği”, *Türkiyat Mecmuası*, 20: 315-331.

Şentürk, A. Atillâ (2017), *Osmanlı Şiir Antolojisi*, İstanbul: YKY Yayınları.

Toker, Halil (1996), “Sebki Hindî (Hind Üslûbu)”, *İlmî Araştırmalar*, 2: 141-150.

Extended Abstract

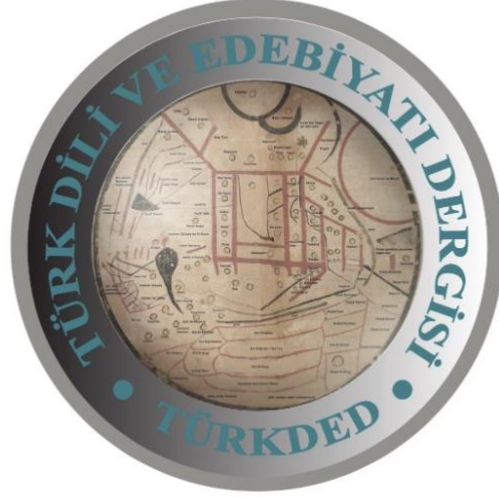
It is known that *Sebki Hindi*, which emerged especially around India and Afghanistan and spread over a wide geography, with the influence of Iranian poets in the 16th century, was more influential in Turkish literature in the 17th and 18th centuries. In the poems written under the influence of this style, the meaning was prioritized over the word, and the poets' imagination, incomprehensible expressions, and long phrases took place in the works. In this study, which we aim to reveal that the features of the *Sebki Hindi* style have also been felt in Turkish poets since the 16th century, the *Divan of Emrî* has been examined by considering its language characteristics, meaning and content features. In the dictionary; "to melt something, to pour it into a mold" the word *sebk*, which is explained with the meanings of pattern, "style, means style and arrangement of the phrase" as a term. *Sebki Hindi*, on the other hand, is used as the equivalent of the style that expresses the understanding of poetry created by the poets who lived in India and outside India in the 16th and 17th centuries and were influenced by Indian philosophy, literary taste and poetry.

It is unanimously stated in all sources that Emrî, whose real name is Emrullah and is expressed as "Emrî Çelebi, Emrullah Çelebi" in the majority of sources, is from Edirne. There is information that Emrî, who does not have much information about his family and life, did not go out of Istanbul and Edirne, but was only in Medina on the occasion of his duty as a trustee. The fact that he is not busy with any other job reflects that he does not have a high income and therefore does not spend his life in luxury and debauchery. Emrî, whose poems are extremely original and full of rich dreams, was referred to as "*Sultanu's-şuarâ, Emirü's-şuarâ, Emlahu's-şuarâ*" in tezkire and poetry journals written in his time. It is known in the sources that the poet, who is stated to have an extreme passion for cannabis, was in this state until the end of his life and died in this way in Edirne. His only known and surviving work is his Divan. The critical text of the work, which has many copies in Turkey and abroad, was prepared after his death, and was prepared as a doctoral thesis by M. A. Yekta Saraç in 1991. After the divan publication of M. A. Yekta Saraç on the *Divan of Emrî*, "*Examination of the Divan of Emrî in terms of verse and rhetoric*" by Türkan Çınar Alvan in 2005 and "*Emrî Divanı Dictionary (Contextual Index and Functional Dictionary)*" by Veysi Turan in 2018. Two doctoral studies were carried out named.

In this study, we examined Emrî's poems under two headings, "*language features and content features*", within the framework of the distinctive features of *Sebki Hindi*. In the poems we examined, the language and content features of *Sebki Hindi*; It has been determined that extended phrases and compound structures are used excessively, concretization is made in abstract concepts, the poet's surrounding events and dreams in the world of mind are too much processed with the art of intersensory transfer and diagnosis, especially excessive imagination and exaggeration. The use of Persian language elements and the use of daily spoken language, creating distorted meanings by using opposite words together are other features detected in many

of the poems. In addition to all these features, the sadness, grief and suffering, which we have not included under a separate title, but rather under the title of excessive imagination and exaggeration, are also felt in Emrî's poems.

As a result, it has been determined that the main features attributed to the Sebki Hindi style are used in the *Emir's Divan*. Since only *Emrî's Divan* has been studied, it will not be correct to form the perception that Sebki Hindi has entered Turkish literature since the 16th century; However, it is possible to say that Sebki Hindi, which has been widely seen in India and its surroundings since the 16th century, began to be felt in poems in terms of language and content before the 17th century, when the first big wave in Turkish literature was seen. It is seen that as a natural consequence of the poet's being especially proficient in enigmas, he uses closed and complex expressions, long compositions arising from the need to tell a lot with few words, and ensures the individual integrity of the couplet.



**SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ 1457 NUMARADA KAYITLI MENSUR
MECMUADAKİ ZAFER-NÂME-İ NÜŞİ'R-REVÂN ÜZERİNE**

ON ZAFER-NÂME-İ NÜŞİ'R-REVÂN IN THE MANSUR MECMU REGISTERED AT THE
SULEYMANİYE LIBRARY NO 1457

Merve YAPICI

Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim
Dalı

*PhD Student, Balıkesir University Institute of Social Sciences Department of Turkish Language and
Literature*

merve.yap.35@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1269-3524>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-3, Aralık-December 2021 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 11.11.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 17.11.2021
Sayfa-*Pages* : 139-152.

SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ 1457 NUMARADA KAYITLI MENSUR
MECMUADAKİ ZAFER-NÂME-İ NÜŞİ'R-REVÂN ÜZERİNE*

Merve Yapıcı**

Özet

Bir derleme niteliğinde olan mecmualar, bir veya daha fazla yazar ya da şairin eserlerini barındırır. Bu eserler çeşitli konularda olabileceği gibi manzum ve mensur da olabilir. Mecmualar yalnızca edebiyatımız açısından değil, kültür ve tarihimiz açısından da oldukça değerli kaynaklardır. Genel olarak bir mecmuanın benzer konuları ihtiva eden eserlerden meydana geldiği ve buna göre isimlendirildiği görülür. İçinde barındırdıkları konular bakımından hemen her alanda yarar sağlayabilecek metinlerin yazılı olduğu mecmualar, birçok edebî ürünün günümüze gelmesini sağlamış, bilinmeyen şair, şiir veya eserlerin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Bunun dışında mecmualar dönemin zevkini ve anlayışını yansıtmaları bakımından da önemlidir. Bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi 1457 numarada kayıtlı mensur mecmua kısaca tanıtıldıktan sonra mecmuada yer alan *Zafer-nâme-i Nüşî'r-revân* adlı eser detaylı olarak ele alınmış, metnin nüshaları arasındaki fark ve benzerlikler incelenmiş ayrıca tam metnine de yer verilmiştir. Eserin *Zafer-nâme* olarak anılmasına rağmen aslen nasihatnâme türünde olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: klasik Türk edebiyatı, mecmua, *Zafer-nâme-i Nüşî'r-revân*

ON ZAFER-NÂME-İ NÜŞİ'R-REVÂN IN THE MANSUR MECMU REGISTERED AT
THE SULEYMANİYE LIBRARY NO 1457

Abstract

Mecmua which have the characteristics of a compilation, contain the works of one or more authors or poets. These works can be on various subjects, as well as in verse and prose. In general, it is seen that a mecmua consists of works containing similar subjects and is named accordingly. Mecmuas are valuable sources not only for our literature but also for our culture and history. They are texts that can be useful in almost every field in terms of the topics they contain. These works, written in verse or prose, have brought many literary products to the present day, and have brought to light the hidden and unknown poets, poems or works. Apart from this, it is also important in terms of reflecting the taste and understanding of the period. In this study, after briefly introducing the prose journal registered in Süleymaniye Library, number 1457 *Zafer-nâme-i Nüşî'r-revân* in the journal was discussed in detail, and the differences and similarities between the copies of the

* Makale 2020 yılında tarafımızca tamamlanan “Süleymaniye Kütüphanesi 1457 Numarada Kayıtlı Mensur Mecmua (İnceleme-Metin)” başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

**Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

text were examined. Besides, the full text of the work is also included. Although it is called Zafer-nâme, there are many differences between the copies of this work, which is in the type of guidance letter (Nasihat-nâme). Although there are many differences in terms of both form and content, it is seen that the questions asked, namely the topics mentioned, are almost the same when the copies are examined.

Key Words: classical Turkish literature, mecmua, *Zafer-nâme-i Nûşi'r-revân*

Giriş

Mecmua kelimesi, “dağınık şeyleri bir araya getirmek, toplamak” anlamına gelen *cem'* mastarından türemiş olan “bir araya getirilmiş, toplanmış” anlamındaki *mecmû'* kelimesinden gelmektedir. Başlangıçta cönklerle pek çok benzerlik gösteren bu metinler sonrasında daha sistematik bir hâle bürünüp kitaplaştırılmışlardır. Cönklerle benzer şekilde bu eserler de ayet, hadis, fetva, dua, şiir, ilaç tarifi, şarkı, ilahi, çeşitli yararlı bilgi ve belgelerin yer aldığı eserlerdir (Uzun 2003: 265).

Şiir mecmualarından sonra en çok karşılaşılan mecmua türü risale mecmualarıdır. *Mecmû'atü'r-resâil* veya *mecmû'a-i resâil* adlarıyla kayıtlı bu mecmualar birden çok risalenin (kitabın / kitapçığın) bir araya getirilmesiyle oluşan mecmualardır. “*Mecmû'a-i münşeât*”lar, “*mecmû'a-i letâ'if*”ler ve “*mecmû'a-i hikâyât*”lar eski Türk edebiyatı sahasında mensur edebî metinlerin yer aldığı mecmualar arasında en çok karşılaşılan mecmua türleridir (Köksal 2012: 414-5). Bu yazıda sözü edilen eser de bu tür mecmualardan biridir.

1. Süleymaniye Kütüphanesi 1457 Numarada Bulunan Mensur Mecmuaya Dair

Eldeki mensur mecmua, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 1457 numarada kayıtlıdır. 95 varaktan oluşan eserin ilk beş risalesi 9, takip eden iki risale 15, son risale ise 17 satırdır. Yazı nesihtir, yer yer harekelidir. Mecmuanın derleyicisi bilinmemektedir. Mecmua içerisinde üç yerde (1b, 45b ve 91b) “*Sâhibuhu 'İzzet Usta*” temellük kaydı bulunmaktadır. Bu temellük kaydı farklı bir el tarafından yazılmıştır. Eserin tertip edildiği tarih ve yer ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Eserde, son risale hariç tüm risalelerin başlıkları ile bazı kelimeler için de kırmızı mürekkebin tercih edildiği görülür.

Eserin iç kapağında sonradan başkası tarafından yazılmış bir fihrist bulunmaktadır. Mecmuada yer alan risale isimleri, dilleri, sayfa ve satır numaralarının belirtildiği söz konusu fihrist şu şekildedir:

1. Nasihat-i İskender
2. Zafer-nâme-i Nûşi'r-revân
3. 'İlm-i Yed
4. Risâle-i Tûlü'l-'ömr ve Kasru'l-'ömr
5. Kıyâfet-nâme-i Yûnus Efendi
6. Risâle-i Nu'ûtü'l-kavs-Okculuk
7. Halk İ'tikâd ve Ahlâkları

8. Peygamberimizüñ 20 Tane Buyrukları

9. Halkı Tahsîle Ta'vîk Hakkında Pâdişâhuñ İrâdesi.

Fihristte ayrı birer metin olarak ele alınan üçüncü ve dördüncü metin aslında tek bir metindir. Bu durum da fihristin başkası tarafından eklendiğinin kanıtlarından biridir.

Metindeki ilk risale 1b-3b varakları arasındadır. “*İskender-i Zü'l-karneyn Hâcesi Arîstatâlis Hâs[uiñ] Nasîhat ve Terbiyet İçün Gönderdüğü Cevâblardur*” başlığını taşır.¹ Bu risale, İskender'e hocası Aristo tarafından verilen otuz öğütten meydana gelmiş bir nasihatnâmedir. Mecmuadaki ikinci eser 3b-16b varaklarını kapsamakta ve “*Fî Beyân-ı Zafer-nâme-i Nûşî'r-revân-ı 'Âdil'*” başlığını taşımaktadır. Metin Nûşîrrevân ile Büzürchmihr arasındaki diyaloglardan meydana gelmektedir. Aşağıda söz konusu metinden etraflıca bahsedilecektir. 16b-24b varakları arasında yer alan üçüncü metin, “*Der-Beyân-ı 'İlm-i Yed'*” başlığını taşımaktadır. Eserde parmaklara ve ele bakılarak kişinin geleceğiyle ilgili yorumlarda bulunulur. Yazmanın 25a-43a sayfaları arasında yer alan dördüncü metin, “*Hâzâ fî Beyân-ı Kıyâfet-nâme-i Mergûb ez-Te'lifât-ı Merhûm Yûnus Efendi Rahmetu'llâhi 'Aleyhi Rahmeten Vâsi'aten*” başlıklı bir kıyafetnâmedir ki uzuvlarla ilgili çeşitli bilgileri içerir. “*Hâzâ'r-risâletü fî Beyân-ı Nu'ûtü'l-kavs*” başlıklı metin, mecmuanın 43a-91b varakları arasında yer almaktadır. Muhammed bin Yûnus ed-Dervâzî tarafından Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiş bir okçuluk kitabının eksik bir nüshası durumunda² olan bu bölüm mecmuadaki en hacimli kısımdır. Ne zaman tıraş olunması gerektiği ile ilgili olan altıncı metnin herhangi bir başlığı bulunmamaktadır. 92b-93a varakları arasında bulunan bu risalede hangi gün tıraş olunursa, bunun neye delalet edeceği anlatılmıştır. Mecmuanın 93b-94a varakları arasında yer alan metnin başlığı “*Bâb-ı Hazret-i Risâlet-penâh Hazretleriniñ Pend-i Şerifleridir*” şeklindedir. Metinde fakirliğe sebep olan yirmi sebepten bahsedilir. Mecmuanın 94b sayfasında yer alan son metin, başlıksız olup bir padişah iradesidir. Eserde herhangi bir isim bulunmadığından bu fermanın hangi padişah tarafından verildiği bilinmemektedir (Avcı 2013: 20-5).

2. Nûşîrrevân ve Zafernâme Hakkında

Mecmuadaki ikinci eser 3b-16b sayfalarını kapsamaktadır. “*Fî Beyân-ı Zafernâme-i Nûşî'r-revân-ı 'Âdil'*” başlığını taşımaktadır. Bu makalede üzerinde durulmak istenilen kısım bu metindir.

Metin, Nûşîrrevân ile Büzürchmihr arasındaki diyaloglardan meydana gelmektedir. Nûşîrrevân'ın Büzürchmihr'e bazı sorular yönelmesi ve verilen cevapların yazıya dökülmesi bu metnin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Nûşîrrevân, asıl adıyla I. Hüsrev, (MS 531-579) 19. Sâsâni hükümdarıdır. “Nûşîrrevân”ın anlamı hakkında farklı görüşler mevcuttur. En yaygın açıklama bu adın “ölümsüz ruh” anlamına gelen Pehlevice “enüşegrûvân” veya “anöşek ruvân”dan geldiğidir (Sivrioğlu 2013: 225).

¹ Söz konusu metnin 11 nüsha üzerinden değerlendirildiği çalışma için bk. (Avcı 2018).

² Dervâzî'nin bu tercümesi için bk. (Azbay 2020).

Nûşirrevân henüz 18 yaşındayken tahta geçmiş ve halkını muhteşem bir şekilde yönetmiş, devleti düzene sokmuştur. Özellikle adalet duygusu çok gelişmiş olan hükümdar “Âdil” sıfatıyla anılmaya lâyık görülmüştür. Babası I. Kubad ülkeyi çok iyi yönetememiş, bu durumu fırsat bilen memurlar ve askerler ise kendi çıkarları doğrultusunda kararlar alıp bunları uygulamışlardır. Nûşirrevân, tahta geçtikten sonra bu durumun değişmesi için elinden geleni yapmış ve halkı tarafından çok sevilmiştir (Nizamü'l-Mülk 2016: 43-9).

Nûşirrevân'ın genellikle âdil sıfatıyla beraber anılması edebî eserlerde pek çok teşbih, mecaz ve mazmuna konu olmuştur. Nûşirrevân'ın Medâin'de bulunan geniş ve muhteşem sarayındaki çok büyük ve gösterişli olan salonu “Tâk-ı Kısra” veya “Eyvân-ı Kısra” adıyla anılır. Kendi halkıyla yabancı devlet erkânı ve misafirleri kabul edip dinlediği, haksızlığa uğrayanların başvurduğu bir adalet sarayı olarak şöhret kazanmıştır (Albayrak 1995: 255-6). Anlatılana göre kapısının önüne yedi yaşındaki bir çocuğun dahi elinin erişebileceği zillerin asılı olduğu bir zincir yaptırmıştır. Dergâha şikâyet için varanlar o zinciri sallayarak zilleri çaldırır ve bir adaletsizliğe maruz kaldığını anlatırmış. Bu kişi huzura kabul edilir ve ona hakkı teslim edilirmiş. Nûşirrevân'ın verdiği cezalardan cümle ordu ve halk derin bir korkuya kapılmış. Böylece kimse haksızlık yapmaya yeltenemezmiş. Nûşirrevân'ın devleti hükümdarlık yaptığı sürece sapaşağlam ayakta kalmıştır. Ülke o hâle gelmiştir ki yedi yıl boyunca hiç kimse o zincire dokunmamış, buna ihtiyaç kalmamıştır (Nizamü'l-Mülk 2016: 49).

Büzürchmîr, Bozorgmîr-i Bâhtegân yani “Bâhteg'in oğlu Bozorgmîr” olarak da bilinir ve Pehlevi kaynaklarda “Baş vezir” anlamına gelen “Vazûrg Mitr” ve “Vozorgmîr” olarak geçer. İslam sonrasında Arap ve Fars kaynaklarda “Ebûzorcemîr”, “Bûzorcemîr” ve “Bozorcemîr” olarak geçmeye başlamıştır. Zekâsından, yeteneklerinden, hikmet ve düşüncedeki üstatlığından çokça bahsedilse de kimliği hakkında net bilgiler yoktur. Nûşirrevân'ın oğlu IV. Hürmüz'ün padişahlığı döneminde vefat etmiştir (Aslanoğlu 2018: 239).

Nûşirrevân, devrinde birçok kültürel faaliyetin gerçekleşmesine vesile olmuştur. Ardında bıraktığı bu *Zafernâme* de nesilden nesile ulaşmış, devlet yönetiminde kılavuzluk yapmış çok değerli bir eserdir. Anlatıldığına göre şöhretli vezir Büzürchmîr, Nûşirrevân'ın isteği üzerine çeşitli nasihatlerden oluşan, soru-cevap şeklinde tertip edilmiş bir kitap hazırlamıştır. Bu Pehlevi eser daha sonra İbn-i Sina tarafından Nûh ibn Mansûr'un emriyle zamanın Farsçasına aktarılmıştır. *Pend-nâme-i Büzürchmîr*, *Büzürchmîr Risâlesi*, *Enderz-nâme* gibi isimlerle de anılmıştır. *Târîh-i Edebiyât-ı İrân pîş ez-İslâm* adlı eserde de bu eserden bahsedilir. Bu eserin soru-cevap şeklinde tertip edildiği, müellifin sorduğu sorulara, kendisinin cevap verdiği, öğütlerin bazılarının ahlaka bazılarının ise Zerdüştlüğe mahsus olduğu fakat eserin İslami devirde de ehemmiyetini koruduğu anlatılır. Firdevsî'nin bu *Zafernâme*'yi *Şehnâme* adlı eserinde kısmen nazma çevirdiği ve Farsçaya tercüme ettiği de *Târîh-i Edebiyât-ı İrân pîş ez-İslâm* adlı eserde yer alan bilgiler arasındadır (Çakır 2013: 167-8).

2.1. Zafernâme-i Nûşirrevân'ın Nüshaları ve Eserin Muhtevasına Dair

Zafernâme'nin bugüne kadar tespit edilen nüshaları ve başlıkları şu şekildedir:

1. Süleymaniye Ktp., M. Hilmi-F. Fehmi Böl., No. 182/3: Zafer-nâme-i Büzürcmihr-i Nûşî'r-revân.³
2. Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekkesi Böl., No. 5555: Risâle-i Zafer-nâme 'an-Te'lifât-ı Mevlânâ Büzürcmihr Berây-ı İkdâm-ı Nûşî'r-revân.
3. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Böl., No. 1981: Hâzâ Kitâb-ı Pend-nâme-i Enûşirvân-ı 'Âdil.
4. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Böl., No. 1457/2: Fî-Beyân-ı Zafer-nâme-i Nûşî'r-revân-ı 'Âdil.
5. Süleymaniye Ktp., Hayri-Abdullah Efendi Böl., No. 130/2: Başlıksızdır.
6. Süleymaniye Ktp., Ayasofya Böl., No. 2864/2: Zafer-nâme-i Büzürcmihr Berây-ı Nûşî'r-revân-ı 'Âdil.
7. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Böl., No. 445/5: Başlıksızdır.
8. Millî Kütüphane, No. A8294/10: Başlıksızdır.
9. Sadberk Hanım Müzesi, Hüseyin Kocabaş Yaz., No. 3/2: Zafer-nâme-i Büzürcmihr-i Hakîm.
10. İBB Taksim Atatürk Kitaplığı, Belediye Yaz., No. 615/2: Zübdetü'n-nasâyih.
11. İBB Taksim Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yaz., No. 955/3: Başlık yoktur fakat metin içinde eserin adından “Zafer-nümâ” olarak bahsedilir.
12. Diyarbakır İl Halk Ktp., No. 21 Hk 1012/8.: Başlıksızdır.
13. Millet Ktp., Ali Emirî Roman Böl., No. 109: Hikâye-i Nûşurevân (Çakır 2013: 169-70).

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Böl., No. 5385/14'te kayıtlı “Pend-i Nûşî'r-revân-ı 'Âdil” başlıklı bir metin daha bulunmuş fakat içerik açısından farklı olduğundan nüshalara dâhil edilmemiştir. Bu nüshada Nûşirrevân'ın tacının dilimlerinde yazılı olan nasihatlerden bahsedilmektedir (Çakır 2013: 170).

Gulam Hüseyin Sıddîkî tarafından yapılmış *Zafernâme* çalışmasında, eserin adının büyük ihtimal ile “Pîrûze nâmek” olduğu söylenmiştir. Metnin 11 tane Farsça nüshasının olduğundan söz edilmektedir. Bu eserlerin bir tanesi dışında Türkçe nüshaları da mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: Kütahya Vahid Paşa İ.H.K. No. 1312; Manisa İ.H.K. No. 1503/2; Çorum Hasan Paşa İ.H.K. No. 2887/11'dir (Çakır 2013: 169).

Tespit edilebilen bu nüshalar genel itibarıyla mensurdur. Belediye Yazmaları 615 numaralı yazmanın sonunda, mütercim son kısma bir Türkçe ve bir Arapça beyit ekledikten sonra bir de 8 beyitlik gazel ilave etmiştir. Türkçe beyit şu şekildedir:

³ Müjgan Çakır makalesinde başlığın “Zafer-nâme” olduğunu söylemiştir (2013: 170).

*Yâ İlâhî bu naşîhat-nâmeye ikbâl vir
Müstemi' olanlara tevfiķ-i isti'mâl vir*

Sekiz beyitten oluşan bu gazel “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbıyla yazılmıştır ve daha çok duaya benzer. Örnek olması bakımından ilk beyit şöyledir:

*İde Hâķ sâmi'in gûşını huşyâr
Ki ser-hoşâ naşîhat eylemez kâr*

Sadberk Hanım Müzesi ve Osman Ergin nüshalarında da sonda Farsça bir beyit yer almaktadır. Nüshalar arasında çalıştığımız mecmua da mevcuttur ve bu nüshada da on bir beyit mevcuttur. Beyitler “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Bazı sorular manzum olarak cevaplanmıştır. Bu beyitler metin içinde art arda sıralı yazılmamış, metnin farklı yerlerinde farklı soruların cevapları olarak verilmişlerdir.

Eserdeki öğütlerin Büzürçmihr tarafından verildiği bilinmektedir. Milli Ktp., No. A8294/10 nüshasında ise öğütler farklı olarak dönemin yirmi üç hakîmi tarafından verilmiş ve kitaplaştırılmıştır. Bir başka dikkate değer farklılık ise kimi eserlerde bu diyaloglar “soru-cevap” şeklinde oluşturulmuşken, kimisinde ise “goftem-goft” veya “didüm-didi” şeklindedir. Örneğin Ayasofya, Tahir Ağa, Süleymaniye Yazma Bağışlar 1457, M. Hilmi-F. Fehmi nüshalarında her sorudan önce “su'âl”, her cevaptan önce “cevâb” kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mihri Sultan nüshasında ise “su'âl-cevâb” kelimeleri veya kırmızı mürekkep kullanılmamıştır. Bu nüshada sorular “didim” cevaplar ise “didi” şeklinde açıklanmıştır. M. Hilmi- F. Fehmi nüshasında hem “su'âl-cevâb” kullanılmış hem de “ben ayıtdum-üstâd ayıtdı” kalıbı kullanılmıştır. Tahir Ağa Tekkesi nüshasında da bunun gibi hem “su'âl-cevâb” hem de “didüm-didü” kalıplarına yer verilmiştir. Bu farklılıkların çeviri yapılan Farsça nüshalardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunların dışında verilen nasihat yani soru sayıları da birbirinden farklıdır. Örneğin Ayasofya nüshasında 56, Tahir Ağa Tekkesi nüshasında 70 soru, M. Hilmi-F. Fehmi nüshasında 53, Yazma Bağışlar nüshasında ise 54 soru bulunmaktadır.

İçeriğe bakıldığında hemen hepsinde aynı soruların yer aldığı görülür. Sorular konu itibarıyla aynı olmasına rağmen, bazı söyleyiş farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin Süleymaniye Yazma Bağışlar 1457'de “İşler sa'y ile mi olur yoħsa kazâ ile mi hâşıl olur?” (7b) sorusu diğer incelediğimiz nüshaların çoğunda “İşler sa'y ile mi olur veya taķdîrle mi?” şeklindedir. “Kimden korķmak gerek ki ğamdan ħalâş olına?” (8a) sorusu diğer nüshalarda “Kimden ħazer itmek gerek?” şeklindedir. “Nâ-ma'ķûl ve nâ-münâsibkâr gördüğüm zamânda bir dostdan ne tarîķ ile müfâraķat eyleyem?” (6b-7a) sorusu diğer nüshalarda “Bir dostdan yaramazlık irişse ne tarîķ ile andan ayrılmak gerek?” şeklindedir.⁴

Bir diğer farklılık eserin yazılış amacı ile ilgili rivayettir. Sadberk Hanım Müzesi'nde bulunan yazmada, Nûşirrevân, veziri Büzürçmihr'den içinde nasihat ve hikmetlerin bulunduğu

⁴ Bu karşılaştırmalarda M. Hilmi-F. Fehmi, Ayasofya, Tahir Ağa, Taksim Atatürk Belediye Yazmaları ve Mihrişah Sultan nüshaları esas alınmıştır.

küçük bir eser talep etmiş, Büzürcmihr ise kendi üstadlarına sorduğu soruların cevaplarını kitap hâline getirmiş ve Nûşîrrevân'a sunmuştur. Bunun karşılığında ise Nûşîrrevân, Büzürcmihr'e bir şehir hediye etmiştir. Ayasofya, Mihrişah Sultan, M. Hilmi-F. Fehmi, Tahir Ağa, Taksim Atatürk Kütüphanesi, Belediye Yazmaları, Osman Ergin ve Diyarbakır nüshasında da hikâye bu şekilde geçmektedir. Milli Kütüphane yazmasında ise sorular, devrin yirmi üç hâkimine sorulmuş ve cevaplar kitaplaştırılmıştır:

“... ‘Âlem-, ‘âlimiyân içinde temâm şöhret ü istikâmet tutdı, buyırdı ki hükemâ-yı rûzgârdan bir yire cem’ olalar. Emr olındı geldiler. Bunlaruñ içinden yigirmi üç hakîm ihtiyâr idüp çağırdular ‘ilm-i hikmetden kaç’an kuşûrı olmaya. Andañ şoñra bunlara emr olındı her biriñüz hikmetden bir söz söyleyüñ tâ ki ben kendi zamânında anuñla mütenaşşih olam ba‘dehu bundan şoñra gelene kıyâmete dek yâdigâr ola” (118a).

Süleymaniye Yazma Bağışlar 1457’de ise devlet erkânının bir arada olduğu bir zamanda, Nûşîrrevân, veziri Büzürcmihr’e sorular sormuş, Büzürcmihr ise bu sorulara gayet güzel ve sanatlı cevaplar vermiştir. Sonrasında bunlar padişah emriyle kitaplaştırılmış ve hazineye konulmuştur:

“Râvîler şöyle rivâyet iderler ki Nûşî'r-revân-ı ‘Âdil tahtında oturup erkân-ı devlet ü a’yân-ı memleket huzûr-ı şerîfnde, her biri yirli yirinde otururken Büzürcmihr-i Kâmil'den pâdişâh-ı ‘Âdil, bir niçe su'âller idüp Büzürcmihr dahi bedîhe cevâb virüp pâdişâh emr itdi. Evvel esvile vü ecvibe'i yazdılar adına Zafernâme diyü nâm kodılar ve hazîne içinde şakladılar. Evlâdına vaşiyet eyledi ki ol su'âl ve cevâblar ile 'âmil olalar tâ ki sâyir mülûk üzre dâniş kuvvetiyle zafer bulalar”(3b-4b).

Bu kısmın devamında da diğer nüshalarda bulunmayan bir anlatım söz konusudur. Buna göre Pehlevice olan eser daha sonra Samanilerden Nûh bin Mansûr'un eline geçmiş ve onun emriyle veziri Ebu Ali Sina eseri Farsçaya tercüme etmiştir:

“Şoñra mürûr-ı eyyâm ile Nûşî'r-revân hazînesinden ihrâc olunup elden ele geliüp Horâsân pâdişâhı Sulţân Sencer'e vâşıl oldu. Sencer anı Ebû Türâb-ı Sâni Nûh bin Manşûr Sâmânî'ye ki 'Acem hâlfesi idi ve Buğâra'da otururdu hediye tarihîyle gönderdi. Nûh bin Manşûr Re'isü'l-hükemâ Ebû 'Alî Sînâ'dan iltimâs itti ki ol Zafer-nâme'i luğat-ı Pehlevîden Fârsî luğat ile terceme eyleye Ebû 'Alî Nûh bin Manşûr'uñ iltimâsını kabûl idüp Zafer-nâme'i Fârsî diliyle terceme eyledi (4b-5b).

Metin her ne kadar Zafernâme adıyla anılsa da klasik zafernâmelerden ayrılır, muhteva açısından tam bir nasihatnâme örneğidir. Nasihatnâmelerdeki gibi amaç doğru yolu göstermektir, kısa ve anlaşılır cümleler ile açıklamalar yapılmıştır. Nûşîrrevân'ın çocuklarına devleti nasıl yönetmeleri gerektiği hususunda yol gösterici bir mirasıdır.

“Soru-cevap” şeklinde kaleme alınan ve yer yer beyitlerin de yazıldığı eserde şu soruların cevapları aranmıştır: Allah’tan ne istenmesinin uygun olacağı, her yerde ve her zaman değerli olan unsurların neler olduğu, yanlış dostlardan nasıl ayrılmak gerektiği, işin kime emanet edilmesi gerektiği, hangi unsurların insana daima dost olacağı, işlerin sırayla mı yoksa kazaya göre mi olacağı, yiğitlerde sevilen ve pirlerde rağbet edilen hususların neler olduğu, gamdan kurtuluş için kimlerden korkmak gerektiği, kimlerin gerçek anlamda cömert olduğu, kişinin ömrünü nasıl hoş geçirip ruhunu ne ile besleyeceği, neyin herkes tarafından rağbet görmesine rağmen satın alınamayacağı, iyiliğin ne olduğu, ayıplı olan hünerin ne olduğu, kahramanlık işaretinin ne olduğu, hangi unsurun insanın amelini süsleyip insanı değerli kıldığı, kimin sonsuz ve daimî olduğu, âkillerin hangi işinin güzel olduğu, hangi aybın daha büyük olduğu, insanın hangi zamanlarda ömrünün boşa geçtiği, terk edilmemesi gereken emirlerin kimlerin emirleri olduğu, hangi yoldan geçinmenin doğru olduğu (Yapıcı 2020: 19-22).

2.2. Eserin Metni

Râvîler şöyle rivâyet iderler ki: (4a) Nûşî'r-revân-ı ‘Âdil tahtında oturup erkân-ı devlet ü a’yân-ı memleket huzûr-ı şerîfnde, her biri yirlü yirinde otururken Büzürmihr-i Kâmil'den pâdişâh-ı ‘Âdil, bir niçe su’âller idüp Büzürmihr daği bedîhe cevâb virüp pâdişâh emr itdi. Evvel esvile vü ecvibe'i yazdılar adına *Zafer-nâme* diyü nâm (4b) kodılar ve hazîne içinde şakladılar. Evlâdına vaşiyet eyledi ki ol su’âl ve cevâblar ile ‘âmil olalar tâ ki sâyir mülûk üzre dâniş kuvvetiyle zafer bulalar. Soñra mürûr-ı eyyâm ile Nûşî'r-revân hazînesinden ihrâc olunup elden ele gelüp Horâsân pâdişâhı Sultân Sencer'e vâşıl oldı. Sencer anı (5a) Ebû Türâb-ı Sâni Nûh bin Mansûr Sâmânî'ye ki ‘Acem halîfesi idi ve Buğhâra'da oturırdı hediye tarîkiyle gönderdi. Nûh bin Mansûr Re'isül-hükemâ Ebû ‘Alî Sînâ'dan iltimâs itti ki ol *Zafer-nâme*'i luğat-ı Pehlevîden Fârsî luğat ile terceme eyleye Ebû ‘Alî Nûh bin Mansûr'uñ iltimâsını kabûl idüp *Zafer-nâme*'i Fârsî (5b) diliyle terceme eyledi hâl budur ki ğarîb ü ‘acîb esvile vü ecvibedür ve umûr-ı siyâseti ve tedbîr-i müddeti ol risâleden mefhûm u ma'lûm olur ve selâfîn-i zevî'l-ihtirâm ve ‘ulemâ vü ümerâ-yı kirâm[a] lâyıķ tuhfe ve anuñ ile ‘amel eylemek ve ‘âmil olmaķ devletdârınuñ şerefiyle müşerref olmağa sebebdir. Biz daği (6a) bu maħalde *Zafer-nâme*'den ba'zı esvile vü ecvibeyi laţffesini Türkî diline terceme kılup takrîr ve taħrîr eylemek münâsib göründüğü ecilden tesvîd olındı ki elli altı mes'eledür. Su'âl: Nûşî'r-revân-ı ‘Âdil Büzürmihr-i Kâmil'e aytdı: Ğaķ Te'âlâ'dan ne isteyelüm ki istediğimiz ğâyetde ma'ķûl ve pesendîde maķbûl ola? Cevâb: (6b) Ol kâmil aytdı üç nesne iste evvel şihhat ikinci ğanîlik üçinci belâlardan emîn olmaķ. Su'âl: Ol ne nesnedür ki her yirde ve her zamânda lâyıķ ve sezâvârdur? Cevâb: Hüner öğrenmek ve mâl cem' itmek ve dostlar göñlüni şaklamaķ. Su'âl: Nâ-ma'ķûl ve nâ-münâsibķâr gördüğüm zamânda bir dostdan (7a) ne tarîķ ile müfâraķat eyleyem? Cevâb: Üç nesne ile varup hâlin şormamağla ve ziyâret itmemekle ve andan nesne istememekle. Su'âl: İşümi kime ışmarlayayum ki pâķ ola? Cevâb: Ğâyet eyü dosta dilerseñ pâķ ola iy dost bir iş ğüzîde yârûña eyle sipâriş Su'âl: Ol ne nesnedür ki hemîşe (7b) âdeme yâr olur? Cevâb: Yiğitlik çağında ‘ilm öğrenmek pîrlikde ‘amel eylemek.

Su'âl: Kendüyi ögmek kişi[ye] izhâr-ı fazl itmek revâdur velîkin kend'özin ögmek hâtdür. Su'âl: İşler sa'y ile mi olur yoħsa kaçâ ile mi hâşıl olur? Cevâb: Sa'y kaçâyaya sebep olur Su'âl: Yigitlikde mahbûb ve pîrlıkde (8a) mergûb ne nesnedür? Cevâb: Yigitlerden edeb hayâ ve pîrlerden 'ilm ü âhestelikdür. Su'âl: Kimden korkmak gerek ki ğamdan hâlâş olma didi. Cevâb: Şol kimseden kim kendü fâ'idesi için saña temellük idüp câblûsluklar eyleye ve daħi şol hasîsden kork kim soñradan bay olmuş ola ve daħi şol (8b) kimseden kork kim evvel germ yüzün gösterüp soñra şovuk yüz göstere. Su'âl: Saħî kimdir didi. Cevâb: Saħî ol kimsedür ki bir nesne'i virdikden soñra pîşmân olmaya ve göñli şâd ola. Su'âl: Ol ne nesnedür ki âdem anuñla 'ömrini hoş geçürüp cânını anuñla besler didi. Cevâb: Dîndâr olmağla ve intiķâm (9a) alma[ma]ğ[ı]a ve belâdan hâlâş olmağla. Su'âl: Ol ne nesnedür ki cemî'-i 'âlem aña tâlib ü râğıbdur ammâ ol ele girmez? Cevâb: Şihhat u şâdlık ve 'ömr ve muħliş dost. Su'âl: Eylük nedür? Cevâb: Yaramazlıkdan dūr olmağ. Su'âl: Ol ne hünerdür ki 'aybludur? Cevâb: Seħâ vü 'atâ ki yanınca bile minneti ola. Su'âl: Bahâdurlık (9b) nişânı nedür? Cevâb: İntiķâm almağa kâdir iken ferâgat idüp 'afv eyleye. Su'âl: Ol ne nesnedür ki âdemüñ 'amelin müzeyyen eyler? Cevâb: Toğruluktur. Su'âl: Ol kimdür ki bâķî vü pâyendedür? Cevâb: Haķķ celle ve 'alâdur. Su'âl: 'Âķillerüñ ķankı işi ğâyet yaħşıdır? Cevâb: Halkı yaramazlıkdan men' i[t]dügidir. Su'âl: 'Ayblarda (10a) ķankı 'ayb büyükdür? Cevâb: Âdemüñ evvel 'aybın örtüp soñra açmağ. Su'âl: Ķankı sâ'atdür ki âdemüñ 'ömrü anda zâyî' geçer? Cevâb: Bir kimseye eylük itmege kâdir iken itmedüğü sâ'atdür. Su'âl: Ķankı buyruğdur ki anı ħor tutmağ olmaz? Cevâb: Ĥudâ'nuñ ve peygamberüñ ve pâdişâh buyruğıdır. Su'âl: Ne tarîķ ile geçinüp dirilmek (10b) yaħşıdır? Cevâb: Ķanâ'at ile geçinmek yaħşıdır. Beyt:

Şehâ bî-ğam dur[ur] ehl-i ķanâ'at
Ki çekmez mülk ü mâl için ķasâvet
Cihânda ķâni' olan âb u nâna
Baş egmez dünyede şâh-ı cihâne

Su'âl: Maħabbeti ve dostluğı ne ħarâb eyler? Cevâb: Ululardan baħl ve 'ulemâdan 'ucb ve hâtunlardan hayâsızlık ve erenlerden yalan. Su'âl: (11a) Ol ne nesnedür ki âdemüñ işin yaramaz eyler? Cevâb: Zâlimleri medħ eylemek. Su'âl: Dünyâyı ne ile bulurlar? Cevâb: Ķuvvet ile ve yoldaş çokluğı ile. Su'âl: Nice geçinmek gerek kim tábibe muħtâc olmayalar? Cevâb: Az yimek ve az söylemek ve az uyumağ gerek. Su'âl: Ķankısı 'âķil ve dâñâdur? Cevâb: Az söyleyen ve çok diñleyen (11b) ve çok bilen. Su'âl: Ĥorluğ neden ķopar? Cevâb: Tama'dan ve kâhillikden ķopar. Su'âl: Dost maħabbeti ne ile zâyil olur? Cevâb: Bir sevgülü nesnesini istemek ile. Su'âl: Aħlâķ-ı hamîdenüñ ķankısı maħmûddür? Cevâb: Bîminnet tevâzu' ve bî-recâ'atâ ve seħa. Beyt:

Nedür dir iseñ aħlâķ-ı ħamîde
Tevâzu'la sehâdur 'âdemîde
Benî âdemde (12a) cânâ baħl u ħisset
Ķatı kemdür ne ħürmet ķor ne 'izzet

Su'âl: Ol ne nesnedür ki dünyâda ve 'uqbâda ziyâde ma'yûb ve mezmûmdur? Cevâb: Beglerden zulm. Su'âl: Aşl-ı tevazu' nedür? Cevâb: Güteryüzlülükdür ve alçaqlara gökçek nazar eylemekdür. Su'âl: Meşvereti kimler ile eylemek gerekdür? Cevâb: Üç haşleti olan kimesne ile itmek gerekdür dîninde (12b) pâk olanlar ile ve 'ulemâ ile ve eylük itmek sever kimseler ile. Su'âl: Pâdişâhlara kimler nâ-hoş gelür ve kimler yaramaz gelür? Cevâb: Eblehler ve yaramaz söyleyiciler ve yaramaz işlüler. Su'âl: Kimlerdür ki dâ'imâ halk aña muhtâclardur? Cevâb: 'Ulemâdur ki 'aqla muhtâclardur ve pehlevânlardur ki meydânda hîleye muhtâclardur. Su'âl: Ol ne nesnedür ki (13a) cümle 'âlem anuñla dost olur? Cevâb: Mu'âmelede inşâf gözleyenlerdür. Su'âl: 'İlm öğrenmek ile ne fâ'ide bulunur? Cevâb: Eger ekâbir ise yüce nâm issi olur ve eger fakîr ise ganî olur ve eger nâmdâr ise yüce nâm bulur. Su'âl: Rızq ve mâl ne için gerek didi. Cevâb: İhtiyâcın görmek için veya fakîr dostlarının hâcetin (13b) görmek için ve dahî düşmeni dost idinmek için. Su'âl: Ol ne nesnedür ki yinmez ammâ beden anuñla beslenür? Cevâb: Eyüler muşâhabeti ve eyüler yüzün görmek ve pâk tonlar giymek ve mu'tedil hammâmlara girmek ve hoş koçular koçlamak. Su'âl: Pâdişâhlar neye muhtâclardur? Cevâb: 'Âlimlere muhtâclardur. Beyt:

Olur şeh merdüm-i dânyâya muhtâc (14a)

Bulur re'y ile hoşdur taht ile tâc

Su'âl: Pehlevân ve şâhib-i mürüvvet kimdür? Cevâb: Âhîret ni'metin dünyâ ni'meti üzerine takdîm iden kimesnelerdür. Su'âl: Mürüvvet ne nesnedür? Cevâb: Hâk vâcib eyleyendür. Su'âl: Ol nedür ki okunur ammâ bilinmez ve añlanmaz? Cevâb: İşlerüñ âhîridür. Beyt:

Oçunmaqla bilinmez âhîr-i kâr

Çazâyâ (14b) vir rızâ hâlûñde ol var

Su'âl: Ol ne lezîz nesnedür ki tadanı helâk ider? Cevâb: Şehvetdür. Beyt:

Şekerden tatlıdur lezzât-ı şehvet

Velâkin çekdürür tadana zahmet

Su'âl: Ol ne âteşdür kim yakduğun göyündürür? Cevâb: Haseddür. Su'âl: Çankı binâdur hergiz harâb olmaz? Cevâb: 'Adldür. Beyt:

Binâ-yı 'adl yüz tutmaz harâba

Varur (15a) her yapıñı soñı harâba

Su'âl: Ol ne tatlıdur ki soñı acidur? Cevâb: 'Acele itmekdür. [Beyt]:

Ger dilersen işüñ olmaya harâb

İtme kârûnda şaşın hiç şitâb

Su'âl: Ol ne nesnedür ki hergiz eskimez? Cevâb: Yaşsı ad kazanmaçdur. Beyt:

Çalış eylige it kendüñi mu'tâd

Ki eskimez unutulmaz eyü ad

Su'âl: Ol ne nesnedür ol çankı (15b) düşmendür ki cümle dostlardan 'azizrekür? Cevâb: Nefsdür nefis gâyet 'adûdur şaşın andan çıkarur âdemi 'îmân ü cândan zebûndur nefis elinden halk

halk-ı 'âlem. Su'âl: Kankı marazdur ki cümle etıbbâ anuñ 'ilâcında 'âcizlerdür? Cevâb: Hamâkatdür. Beyt:

Hamâkat ol marazdur iy melek-hû

Ki 'âcizdür 'ilâcında Aristû

[Su'âl]: Kankı marazdur ki (16a) halk andan kaçmazlar? Cevâb: 'Âşkdur. Su'âl: Ol ne yücelikdür ki cemî' alçaqlaruñ alçağıdır? Cevâb: Tekebbürlükdür. Su'âl: Ol ne zînetdür ki cemî' zînetleruñ a'lâsıdır? Cevâb: Pâklükdür. Su'âl: Uyku ne nesnedür? Cevâb: Uyku bir nesnedür ki bir yanı ölüm ve bir yanı mezelletdür. Su'âl: Ölüm (16b) ne nesnedür? Cevâb: Ağır uyqudur. Su'âl: Ol kankı yâredür ki oñulmaz? Cevâb: Mazlûmlaruñ zâlimlerden irişen zulmi yâresidür didi pes Büzürmihr'üñ naşâyihî bu arada tamâm oldı.

Sonuç

Elde bulunan mensur mecmua, içinde sekiz farklı risale barındıran bir eserdir. Eserler her ne kadar farklı konular gibi görünse de bu risaleleri “nasihat” ve “fal” başlıkları altında toplamak mümkündür. *Nasihat-i İskender*, *Zafernâme-i Nûşirrevân* ve *Hız. Peygamber'in Pend-i Şerifleri* gibi metinler, konuları itibarıyla nasihat türüne girmektedirler. *İlm-i Yed*, *Kıyâfetnâme-i Yûnus Efendi* ve tıraş olunacak günlerden söz eden *Ne Zaman Tıraş Olmak Gerekir* başlıklı metinler ise muhtevaları bakımından belli oranda fallı ilgili metinlerdir. Mecmuada bu başlıklara uymayan sadece iki metin bulunmaktadır ki bunlar Okçuluk hakkındaki metin ve padişah iradesi kısımlarıdır.

İlk iki metin olan *Nasihat-i İskender* ve *Zafernâme-i Nûşirrevân* nasihatnâme çatısı altında birleşebilecek iki metindir. Her iki metinde de öğütler sade, anlaşılır ve kısa cümlelerden meydana gelmiştir. *Zafernâme-i Nûşirrevân*'da farklı olarak öğütler “soru-cevap” şeklindedir. Her iki risalenin de başka nüshalarının olduğu bilinmektedir. Özellikle *Zafernâme-i Nûşirrevân*'ın nüshalarının fazla olmasından, yaygın bir metin olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshalar, elimizdeki metinle yakın bir benzerlik göstermediği için karşılaştırmalı metin oluşturulmamıştır.

İncelenen *Zafernâme-i Nûşî'r-revân* başlıklı metin, zafernâme olarak adlandırılmış olsa da içerik bakımından nasihatnâme ve siyasetnâme olarak adlandırılabilir bir eserdir. Metinde dünyada ve ahirette mutluluk getirecek konulara değinilmiştir. Daima doğruluk ve dürüstlük tavsiye edilmiştir. Eldeki nüshada açıkça belirtildiği üzere kitabın devlet yönetiminde başvuru bir kılavuz olduğu söylenmektedir. Metnin hacimde az, anlamda ise ağır ve derin olması, eserin kullanılabilirliği arttırmış ve bu derece yaygınlaşmasına sebep olmuştur denilebilir. Risalenin gerek Farsça gerek Türkçe pek çok nüshasının bulunması, bu tür eserlere ilginin, beğenin ve ihtiyacın olduğunun bir göstergesidir. Eserde bazı soruların cevaplarına manzum olarak cevap verilmesi, monotonluğun kırılması ve okuyucunun dikkatini çekmesi bakımından önemlidir.

Kaynakça

- Albayrak, N. (1995). "Enuşirvan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 255-256.
- Aslanoğlu, O. (2018). *İran Şiirinin Kraliçesi Pervîn-i İ'tisâmî Divan Tahlili*. Diyarbakır: Name Yayınları.
- Avcı, İ. (2013). "Derleyeni Meçhul Mensur Bir Mecmua Örneği". *Akademik Kaynak, Hakemli Altı Aylık Edebiyat ve Dil Araştırmaları Dergisi AKAD*, 2, s. 19-26.
- Avcı, İ. (2018). "Aristo'nun İskender'e Nasihatleri ve İskendernamelere Yansımaları", *Ahmedî Sempozyumu (2 Mayıs 2018) Bildiriler Kitabı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, s. 173-194.
- Azbay, E. (2020). *Kavsnâme, Dervâzî'nin Okçuluk Kitabı*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu ve Okçular Vakfı Yayınları.
- Çakır, M. (2013). "Büzürcimihri Hakîmin Nuşirevan-ı Adil Adına Yazdığı Zafername'nin Türkçe Tercüme Üzerine Bir Değerlendirme ve Bir Zafer-name Tercümesi". *Ahmet Atilla Şentürk Armağanı*. İstanbul: Akademik Kitaplar, s. 167-186.
- Köksal, M. F. (2012). "Şiir Mecmualarının Önemi ve 'Mecmuaların Sistemik Tasnifi Projesi'" (MESTAP). *Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*. İstanbul: Turkuaz Yayınları, s. 411-431.
- Nizamü'l-Mülk. (2016). *Siyasetname*. (M. T. Ayar, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sivrioğlu, U. T. (2013). "İslam Kaynaklarına Göre Nuşirevan-ı Adil". *History Studies International Journal of History*, 5 (5), s. 225-252.
- Uzun, M. İ. (2003). "Mecmua". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 265-268.
- Yapıcı, M. (2020). Süleymaniye Kütüphanesi 1457 Numarada Kayıtlı Mensur Mecmua (İnceleme-Metin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi SBE.

Extended Summary

The word “mecmua” comes from the word mecmû‘, which is derived from the infinitive cem‘ that means "to bring together, gather scattered things", and which means to be gathered together.

Mecmuas are full of works in verse and prose, containing hidden treasures and waiting to be revealed. Unfortunately, mecmuas were not given the value they deserve until recent years. However, the studies carried out in recent years have led to the emergence of many mecmuas. Difficulties such as the unordered work and the inability to read the manuscript are some of the reasons why the mecmuas are not studied. Although poetry mecmuas are more popular in mecmua studies, there is no doubt that prose mecmuas are works that deserve the same attention. Apart from this, prose mecmuas are not limited to Literature, but also guide other fields due to the many different topics they contain.

There are eight different texts in the work studied. Although the works seem to be different subjects, it is possible to collect these treatises under the headings of “nasihat” (counsel) and “fal” (fortune). Texts such as “*Nasihat-i İskender*”, “*Zafernâme-i Nûşirrevân*” and “*Hz. Peygamber’in Pend-i Şerifleri*” are in the type of counsel in terms of their subjects. The texts titled “*İlm-i Yed*”, “*Kiyâfetnâme-i Yûnus Efendi*” and “*Ne Zaman Tıraş Olmak Gerekir*” (When Should You Shave), which talk about the days to shave, are texts about fortune telling to a certain extent in terms of their content.

The first two texts, “*Nasihat-i İskender*” and “*Zafernâme-i Nûşirrevân*”, are two texts that can be assemble under the same type of counsel. In both texts, the counsel consisted of simple, understandable and short sentences. Unlike “*Zafernâme-i Nûşirrevân*”, the advices are in the form of questions and answers. It is known that there are other copies of both treatises. It is understood that “*Zafernâme-i Nûşirrevân*” is a common text, especially since there are many copies.

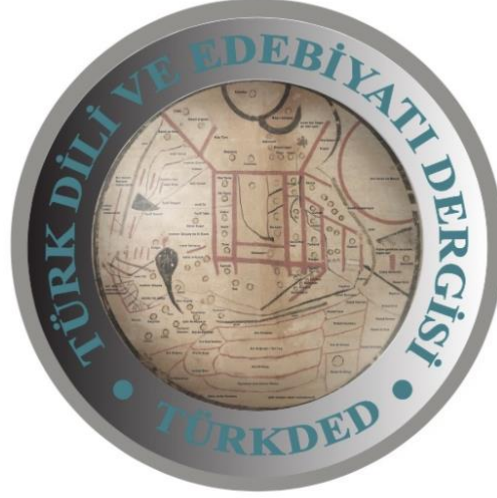
Although the text titled “*Zafernâme-i Nûşirrevân*”, which we examined, is named as “Zafername”, it is a work that can be named as Counsel, “siyasetnâme” (political treatise) or “pendnâme” (book on ethics) in terms of content. In the text, the subjects that will bring happiness in this world and in the hereafter are mentioned. Persistent integrity and honesty are counseled. As it is clearly stated in the copy we have, it is said that the book is a guide used in state administration. It can be said that the text is small in volume and heavy and deep in meaning, increasing the usability of the work and causing it to become so widespread. We often come across such examples of advice in literature. Such works aim to give advice to the reader, the narration is simple and clear. The aim is for all readers to understand and benefit from the text.

When the copies were compared, it was determined that there were many differences between them. There are many differences both in form and content. Although different words

are used, it is seen that the questions asked and the answers given are very close to each other. Although the copies are generally in prose, it is seen that verse parts are also included in a few copies. The purpose of writing the work is explained in different ways in the copies. Büzürchmihr, who answers questions in some works, is the scholars of the period in others. Looking at the content, it can be seen that almost all of them have the same questions. Although the questions are the same as the topic, there are some differences in the wording. Another notable difference is that in some works these dialogues are formed in the form of "soru-cevap", while in others they are in the form of "goftem-didi" or "didum-didi

The goal is to say a lot with few words. It is aimed to transfer these advices from generation to generation and to always be a guide. These differences are due to the fact that there are many copies in both Turkish and Persian languages. The fact that there are many copies of the treatise in both Persian and Turkish is an indication of the interest, appreciation and need for such works. Answering some questions in verse in the work is important in terms of breaking the monotony and attracting the attention of the reader.

The fact that there are many different copies of the text has caused differences in terms of content as well as form. In general, the reasons for writing, the writer and the person who wrote it are the same. It is highly probable that there are many copies of the text that have not yet been identified.



YAYIN DEĞERLENDİRME

AKCAN, SACİDE (2021). *AŞKIN DOĞUSU VE BATISI-LEYLÂ VE MECNÛN İLE ROMEO VE JULİET ARASINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME*, İSTANBUL: KESİT YAYINLARI.

BOOK REVIEW

MELİKE SAĞLAM

Doktora Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

PhD Student, Recep Tayyip Erdoğan University, Institute of Graduate Education, Department of Turkish Language and Literature

melikesaglam61@gmail.com

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-3, Aralık-December 2021 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 30.11.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 27.12.2021
Sayfa-*Pages* : 153-155.

Akcan, Sacide (2021). *Aşkın Doğusu ve Batısı-Leylâ ve Mecnûn ile Romeo ve Juliet Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Melike SAĞLAM¹

Aşkın Doğusu’nu Fuzûlî’nin *Leylâ ve Mecnûn*’u, Batısı’nı ise Shakespeare’in *Romeo ve Juliet* hikayeleri temsil etmektedir. Her iki hikâyenin kendisinden önce yazılmış birçok versiyonları olmasına karşın Fuzûlî ve Shakespeare’in hikâyeleri alanlarında verilmiş en güzel örnekler olarak kabul edilmektedir. Bazen aynı yüzyılda yaşamış çağdaş edipler, ayrı medeniyetlerin içinde yetişip yaşadıkları yerlerden hiç ayrılmamalarına rağmen birbirleriyle paralel konularda birleştiklerine şahit olunmaktadır. Örneğin Shakespeare kendinden yaklaşık altmış yıl önce yaşamış



olan Fuzûlî gibi “aşk, ölüm ve trajedi” eksenli aynı evrensel konular etrafında hikâyesini meydana getirmiştir. Farklı kültür birikimlerinin ürünü olan ve farklı edebî formlarda yazılan bu iki hikâyenin kurgusal ve içerik yönünden tesadüflerle açıklanamayacak birtakım benzerlikleri bulunmaktadır. Bu durum şüphesiz edebiyat araştırmacılarının dikkatini çekmektedir. Sacide Akcan da Fuzûlî ve Shakespeare’in bahse konu olan hikâyeleri arasındaki benzerliklerden yola çıkarak karşılaştırmalı edebiyat biliminin metotlarını kullanarak iki eserin mukayesesini yapmıştır. Akcan’ın çalışması 2021 yılında Kesit Yayınları’ndan okuyucularla buluşmuştur.

Kitap giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, mukayesesini yapılacak olan eserlerin ortaya çıkmış oldukları Doğu ve Batı medeniyetlerinin birbirleriyle olan etkileşimleri üzerinde durulmuştur. Bilindiği gibi Arap dünyasına ait olan pek çok masal, hikâye ve şiirler hem Emeviler hem Haçlı Seferleri hem de seyyah ve tacirler vasıtasıyla Batı’ya taşınmıştır. Ayrıca tarihin çeşitli dönemlerinde yapılan çeviri faaliyetleriyle bu iki medeniyetin sahip olduğu edebî birikim, birbirlerine aktarılmıştır. Medeniyetlerin birbiriyle olan etkileşiminden bahsedildikten sonra asıl mevzuya girilmiştir.

Kitabın birinci bölümünde, “*Leylâ ve Mecnûn ile Romeo ve Juliet Metinlerinin Tarihsel Yolculuğu ve Yazarları*” (Akcan 2021: 29) başlığı altında metinlerin versiyonlarından ve yazarlarından bahsedilmiştir. Doğu ve Batı literatürlerinde önemli bir yere sahip olan bu eserlerin kurguları bakımından özgün olmadığı bilinmektedir. Fuzûlî ve Shakespeare, sanatsal dehâları sayesinde güçlü arka planları bulunan bu metinleri özgün hâle getirmişlerdir. Hikâyelerin tarihi

¹ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

süreç içerisinde geçirdikleri değişimleri göstermek açısından tespit edilen kaynaklar çalışmada verilmiştir. *Romeo ve Juliet* metinlerinin versiyonları, I-XIV. yüzyıl kaynaklarında geçenler ile Shakespeare'in yaşadığı çağa yakın olan ve onu en fazla etkileyen XV-XVI. yüzyıl kaynakları şeklinde iki bölüm hâlinde gösterilmiştir. Bölümün devamında, sözlü kaynaktan gelen, daha sonra yazıya geçirilen *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinin de Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında farklı versiyonlarının bulunduğu belirtilmiştir. Bu versiyonlar arasında en başarılı uyarılmanın Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi olduğu ifade edilmiş ve Fuzûlî'nin hayatıyla ilgili muhtasar bilgi verildikten sonra bölüm sonlandırılmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde, “*Metinlerin Olay Örgüsü Zaman-Mekân ve Karakterler Bakımından Karşılaştırılması*” (Akcan 2021: 89) başlığı altında hikâyeleri oluşturan olay örgüsü, zaman-mekân ve karakter unsurlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Bunu yaparken metinlerdeki dize ve beyitlerden de örnekler verilmiştir. Olay örgüsü yönünden karşılaştırılan metinler, “*Ömrün İlbaharı: Kahramanların Doğumu ve Yetişmesi, Yazın Büyülü Soluğu: Kahramanların Âşık Olması, Aşkın Sonbaharı: Engeller ve Ayrılık, Ömrün Kışı: Kahramanların Ölümü*” (Akcan 2021: 91-105) gibi başlıklar altında her iki eserin olay örgüleri kronolojik bir sıra hâlinde verilmiştir.

Zaman ve mekân unsurlarının karşılaştırılmasında; zaman unsurlarının birbirinden tamamen farklı olduğu belirtilmiştir. Yazara göre, *Romeo ve Juliet* sergilenmek üzere kaleme alındığından zaman kısadır ve olaylar peş peşe gerçekleşmektedir. *Leylâ ve Mecnûn*'da ise olay örgüsü doğumdan ölüme kadar olan uzun bir süreci kapsamaktadır. Mekânlar ise coğrafi mekânlar; dinî mekânlar; içsel ve dışsal mekânlar olarak sınıflandırmaya elverişli olduğu ifade edilmiştir. Bu yönde her iki eser bu minvalde mukayese edilmiştir.

Karakter unsurlarının karşılaştırılmasına daha geniş bir şekilde yer verildiği çalışmada mukayesesi yapılan her iki eserde temel karakterlerden dördünün kadın, diğerlerinin erkek olduğu tespit edilmiştir. Karakterlerin mukayesesi “*Hikâyelerin Ana Karakterleri: Âşıklar (Romeo-Mecnûn, Juliet-Leylâ), Rakip Karakterler: (İbni Selâm-Kont Paris), Ana Karakterlerin Anneleri (Dadılar), Ana Karakterlerin Babaları, Âşıkların Destekçileri: Aracılar (Lider Karakterler, Yardımcı Karakterler), Diğer Karakterler*” (Akcan 2021: 113-147) gibi alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü, “*Leylâ ve Mecnûn ile Romeo ve Juliet'in Muhteva Özellikleri Bakımından Karşılaştırılması*” (Akcan 2021: 153) başlığını taşımakla birlikte; ele alınan temalardan hareketle anlamsal bir çerçeve çizilmiş, temaların nasıl ele alındığı örneklerle gösterilmiştir. Bölümün ana başlığı altında her iki hikâyede tespit edilen, “*Aşk, Güzellik, Işık ve Karanlık, Mitolojik Unsurlar, Dinsel ve Kültürel Unsurlar, Trajik Unsurlar*” (Akcan 2021: 153-137) gibi konular mukayese edilerek okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Sonuç kısmında, karşılaştırmalı edebiyat biliminin metotlarından faydalanarak hazırlanmış olan çalışmanın değerlendirilmesi yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlar arasında yazarın en dikkat çeken tesiptleri; “İki eserin kaynağı Antik Babil (Babylon) kentidir. Bu kentin merkezi, günümüzde Irak’ın Hille şehridir. Fırat Nehri üzerinde kurulan bu şehir aynı zamanda Fuzûlî’nin memleketidir. Romeo ve Juliet hikâyesi, Leylâ ve Mecnûn hikâyesi kadar Orta Doğu folklorunun ürünüdür. Hikâyenin ortaya çıktığı ilk zamanların üzerinden geçen asırlar, hikâyenin gezindiği coğrafyalar, hikâyeye kendi rengini veren farklı kültürlerin ürünü haline gelmiştir.” (Akcan 2021: 344) şeklindeki ifadeleridir.

Sonuç olarak denilebilir ki birbirlerinden çok farklı gibi görünen *Romeo ve Juliet* ile *Leylâ ve Mecnûn* eserleri arasındaki kayda değer benzer ve farklılıkların tespit edilip irdelendiği bu çalışma, Doğu ile Batı medeniyetlerinin nasıl bir sentez oluşturduğunun en açık delili niteliğindedir. Yazarın daha nice başarılı eserler vermesi temennisiyle...

Kaynakça

Akcan. S.(2021). *Aşkın Doğusu ve Batısı (Leyla ve Mecnun ile Jomeo ve Juliet Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, İstanbul: Kesit Yayınları.